

СЛОБОМИР П УНИВЕРЗИТЕТ
SLOBOMIR P UNIVERSITY

Наука

ON-LINE ИЗДАЊЕ

Часопис Слобомир П Универзитета за друштвене и хуманистичке науке
Slobomir P University review for social and human studies

ISSN 1986/504X УДК 001 год. I vol. 2 No 2-3/2010

НАУКА

Часопис Слобомир П Универзитета за друштвене и
хуманистичке науке

ИЗДАВАЧ:
Слобомир П Универзитет
Слобомир, Бијељина
www.spu.ba

ISSN 1986 / 504X УДК 001 бр. 2-3/2010 | vol. 2

Главни и одговорни уредник
Зоран Милошевић

Редакција часописа
Раде Божовић, Миле Васић, Александар Гронски (Белорусија),
Љиљана Јовић, Петер Ковачич - Першин (Словенија), Радомир В.
Лукић, Десанка Тракиловић, Александар Чернов (Русија), Неђо
Даниловић, Јелена Пољашевић, Милован Митровић, Цвијетин
Ристановић

Секретар часописа
Александар Јанковић

Савет часописа
Слободан Павловић, Мира Павловић, Благо Благојевић, Јован
Тодоровић, Обрад Станојевић, Десанка Тракиловић, Божидар
Раичевић, Јован Горчић

Лектор:
Грујо Леро

Прелом:
Маријана Димитрић, Дејан Симеуновић,
Дарко Лакић, Драго Видовић

Корица:
доц. мр Бојан Стеванић

УВОДНИК

Иако млад, часопис «Наука» топло је прихваћен, о чему сведочи велик и позитиван интерес научне јавности за објављивање радова. Ево, у прилици смо да објавимо други број нашег часописа са 13 научних радова, једног прегледног рада и два приказа. Опет имамо радове из Русије, Белорусије и Србије, што је знак да часопис стиче углед и ван Републике Српске, односно Босне и Херцеговине.

Скрећемо пажњу читалаштву на занимљив (и потребан) чланак Миладина Јовичића под насловом „Улога и значај бизнис плана“, затим на рад Марије Н. Жиљенко, „Народна дипломатија и мас-медији у систему формирања јавног мњења“. Реч је, вероватно, о првом чланку у Босни и Херцеговини који проблематизује улогу „народне дипломатије“ у јавном животу, посебно у кризним временима када јавна дипломатија нема услова за рад, затим на чланак агилног Александра Гронског „Белоруски интелектуалци с почетка XX века као неимперијална елита“, који се бави једним питањем актуелним и код нас, тј. пристајање на тзв. вештачке или неприродне идентитете скројене, по мери моћника методама „социјалне технологије“.

Све у свему, надамо се да ће и овај број „Науке“ бити радо читан и, што је посебно важно, често цитиран.

Редакција

НАУКА

САДРЖАЈ

УВОДНИК3

ЧЛАНЦИ И СТУДИЈЕ

Миладин Јовичић

УЛОГА И ЗНАЧАЈ БИЗНИС ПЛАНА 11-23

Витомир Слијепчевић

НЕКИ АСПЕКТИ ФИНАНСИРАЊА

ПРЕДУЗЕТНИШТВА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ 25-49

Зоран Лазић

ПРИМЕНА СПИРАЛНОГ ПРИСТУПА

У РАЗВОЈУ ПОСЛОВНЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ 51-64

Срђан М. Лалић, Невена Перић

РЕВИЗОРСКО РАЗУМИЈЕВАЊЕ

СИСТЕМА ИНТЕРНЕ КОНТРОЛЕ ЈАВНОГ СЕКТОРА 65-73

Алкесандар Јанковић

СОЦИО-ДЕМОГРАФСКА ОБЕЛЕЖЈА КАО

ПРЕДИКТОРИ ПРЕДУЗЕТНИЧКИХ ОРИЈЕНТАЦИЈА

МЛАДИХ (ПРИМЕР МЛАДИХ У ДОБОЈУ) 75-98

Маја Митровић

АНТИПОСЛОВИЦЕ У НЕМАЧКОМ

И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ 99-110

ОГЛЕДИ

Марија Николајевна Жиљенко

НАРОДНА ДИПЛОМАТИЈА И МАС-МЕДИЈИ У СИСТЕМУ

ФОРМИРАЊА ЈАВНОГ МНЕЊА 113

Стојадиновић Миша, Катарина Милошевић
КОМУНИКАЦИЈСКИ КОНТЕКСТ КУЛТУРЕ И
МУЛТИКУЛТУРНОГ ДРУШТВА 129

Јелена Шаиновић
ЈЕЗИК НОВОГ ДОБА?..... 151

АКТУЕЛНО

Александар Гронски
БЕЛОРУСКИ ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ С ПОЧЕТКА
XX ВЕКА КАО НЕИМПЕРИЈАЛНА ЕЛИТА 175

Александра Јовић-Милетић
ТРАДИЦИЈА КАО ИЗВОР НЕОГРАНИЧЕНЕ СЛОБОДЕ -
СЕЋАЊЕ НА ЗОРИСЛАВУ М. ВАСИЉЕВИЋ..... 191

Зоран Милошевић
НАУЧНЕ ЧИЊЕНИЦЕ И ЊИХОВА
УЛОГА У НАУЧНОМ ИСТРАЖИВАЊУ 201

Неђо Даниловић
АНАЛИЗА САДРЖАЈА КАО ЗНАЧАЈНА МЕТОДА
ЗА ПРИКУПЉАЊЕ ПОДАТАКА
У ДРУШТВЕНИМ НАУКАМА 209

Љубо Пејановић, Миле Ракић
ЉУДСКА ПРАВА НА БЕЗБЕДНОСНУ ЗАШТИТУ
ОД УГРОЖАВАЈУЋИХ ПРЕТЊИ 235

ПРИКАЗИ

Раде Божовић
ИМА ЛИ МЕСТА ЗА ОПРОШТАЈ У ОВОМЕ СВЕТУ..... 263

Слободан Наградић
ДОПРИНОС АФИРМАЦИЈИ
КОЛУМНИСТИЧКОГ ЖАНРА 273

NAUKA

CONTENTS

INTRODUCTORY WORD	3
ARTICLES AND STUDIES	
<i>Miladin Jovičić</i>	
THE ROLE AND THE SIGNIFICANCE OF A BUSINESS PLAN	11-23
<i>Vitomir Slijepčević</i>	
SOME ASPECTS OF FINANCING ENTERPRENEURSHIP IN REPUBLIC OF SRPSKA	25-49
<i>Zoran Lazic</i>	
APPLICATION OF SPIRAL ACCESS IN THE DEVELOPMENT OF BUSINESS INTELLIGENCE	51-64
<i>Srdjan M. Lalic, Nevena Peric</i>	
AUDIT UNDERSTANDING OF INTERNAL CONTROL SYSTEM OF PUBLIC SECTOR	65-73
<i>Aleksandar Jankovic</i>	
SOCIO/DEMOGRAFIC CHARACTERISTICS AS PREDICTORS OF ENTERPRENEURIAL ORIENTATIONS OF YOUTH (EXAMPLE OF YOUTH IN DOBOJ)	75-98
<i>Maja Mitrovic</i>	
ANTI-PROVERBS IN GERMAN AND SERBIAN LANGUAGE	99-110
ESSAYS	
<i>Marija Nikolajeva Ziljenko</i>	
PEOPL'S DIPLOMACY AND MASS MEDIA IN CREATTING PUBLIC OPINION SYSTEM.....	1133-128

Stojadinovic Misa, Katarina Milosevic
COMMUNICATIONAL CONTEXT OF CULTURE
AND MULTICULTURAL SOCIETY12929-150

Jelena Sainovic
LANGUAGE OF THE NEW AGE? 151-171

NEWS

Aleksandar Gronski
BELARUSIAN INTELLECTUALS FROM THE BEGINNING
OF THE 20TH CENTURY AS NON-IMPERIAL ELITE..... 175

Aleksandra Jovic-Miletic
TRADITION AS A SOURCE OF UNLIMITED FREEDOM -
MEMORY OF ZORISLAVA M. VASILJEVIC 191-199

Zoran Milosevic
SCIENTIFIC FACTS AND THEIR ROLE
IN SCIENTIFIC RESEARCH..... 2011-208

Nedjo Danilovic
ANALYSIS OF THE CONTENT AS AN IMPORTANT
METHOD FOR DATA COLLECTION
IN THE SOCIAL SCIENCES 209

Ljubo Pejanovic, Mile Rakic
HUMAN RIGHT PROTECTION
OF SECURITY THREATS..... 2355-260

REVIEWS

Rade Bozovic
IS THERE A PLACE FOR FORGIVENESS
IN THE WORLD 263

Slobodan Nagradic
CONTRIBUTION OF THE PROMOTION
COLUMNISTIC GENRE 273

ЧЛАНЦИ И СТУДИЈЕ

УДК: 65.012.3+658
Примљено: 15. маја 2010.
Прихваћено: 23. јула 2010.
Оригинални научни рад

Наука
број 2-3/2010
год. 1 vol. 2
стр. 11-23

Миладин Јовичић
Универзитет у Источном Сарајеву
Факултет пословне економије, Бијељина

УЛОГА И ЗНАЧАЈ БИЗНИС ПЛАНА

The Role and The Significance of a Business Plan

ABSTRACT It is a fact that a business plan has become one of the most interesting areas of interests of the managers, especially of the managers in this region. This interest has been created from abroad. Many managers still relate a business plan to a fund raising. It is a fact that there has been a lack of suitable financial funds, which could be used for financing of businesses. Because of the overall situation in this region potential financiers have also asked for a business plan (among other things), which would show the suitability and a realisation of the idea, which had been an initiator for making a request for the funds.

A business plan is much more than that. Each organized (either profit or non-profit) system should and must have a business plan and not because of the others but because of itself. It should provide an answer to the questions: where are we in this moment and what are our chances; what does our vision look like and to which extent is it realizable; where shall we be tomorrow taking into account our competitors and our place in the market.

KEY WORDS Business plan, resources, idea, vision, manager, entrepreneur, financier, factors.

АПСТРАКТ Сигурно је да је бизнис план постао једна од најзанимљивијих области интересовања менаџера, посебно менаџера са ових простора. Та заинтересованост је прије свега креирана споља. Још велики дио менаџера бизнис план везује за обезбјеђење неопходних финансијских средстава. Наиме, дуго на овим просторима влада оскудица повољних финансијских

средстава која би служила за финансирање бизниса. Потенцијални финансијери су због комплетне ситуације која влада на овим просторима осим осталих услова, тражили и бизнис план, из којег би се могла сагледати ваљаност, односно спроводљивост идеје која је била иницијатор тражења средстава.

Бизнис план је много више од тога. Сваки организован систем, без обзира да ли је ријеч о профитном или не, треба, односно мора имати бизнис план, и то не због других него, због себе. Он треба да да одговор на питање: гдје се тренутно налазимо и какве су нам шансе; каква нам је визија и колико је остварива, као и то гдје ћемо се сутра налазити узимајући у обзир прије свега конкуренцију, односно наш положај на тржиту.

Захваљујући општим кретањима на тришту капитала, људи и идеја и на овим просторима је код већине предузетника и фирми сазрело мишљење да је бизнис план пријеко потребан и да, на крају крајева, може да послужи као добра подлога за добијање неопходних финансијских средстава

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ бизнис план, ресурси, идеја, визија, менаџер, предузетник, финансијер, фактори.

Увод

Бизнис план је у суштини продукт или резултат процеса планирања. Планирање је, опет, континуиран процес који обухвата активности утврђивања циљева текућег пословања и развоја, затим предвиђања и дефинисања будућих задатака, као и услова у којима треба да се извршавају задаци и остварују циљеви. Процес планирања, као дио процеса управљања предузећем, веома је комплексан и обухвата све дијелове предузећа и све пословне функције у њему. Један од основних циљева процеса планирања јесте смањивање неизвјесности и ризика које носе будуће активности и догађаји¹. Процес планирања обухвата и предвиђање будућих стања и догађаја. Предвиђање обезбјеђује да се дефинишу циљеви које у

¹ Ризик у суштини представља пословни догађај чија бипоследица могла бити губитак очекиване финансијске добити или неког другог очекиваног бенефита.

будућности желимо достићи, што представља један од основних задатака процеса планирања.²

Бизнис план је једна од најпопуларнијих категорија менаџмента у нашој привреди посљедњих година. Нажалост, популарност бизнис плана креирана је споља. Она није посљедица увјерености наших менаџера и предузетника у његову сврсисходност, већ је резултат захтјева кредитора упућених онима којима недостају односно који траже кредитна средства. Наиме, дуго на овим просторима није било квалитетних кредитних средстава која би „подржали“ домаћи бизнис. Како је у економски развијеним земљама услов не за добијања кредита, него услов тражења кредита реалан бизнис план, ето разлога „популарности“ бизнис плана. Тако, бизнис план постаје основни преговарачки акт у обезбјеђењу финансијских средстава. Међутим, бизнис план је много више.

У сваком случају, бизнис план представља основу успјешног предузећа које намјерава да своје пословање заснива дугорочно и које намјерава да своје богатство стално увећава.

Коме треба бизнис план?

Прије приступања изради бизнис плана, односно конкретизацији пословне идеје, треба одредити коме је намијењен овај пословни план. Треба дефинисати „читалачку“ публику и, у зависности од њене, структуре разликоваће се и садржај и сврха планирања.³

Овдје треба дати одговор на питање ко су циљни читаоци плана:

- **Прво:** то су акционари, односно власници, чланови надзора, управе и сл. Циљ бизнис плана је да “убиједи” постојеће власнике да је њихов бизнис добар бизнис, односно бизнис чија је последица награда у виду профита. Тиме јачамо међусобно повјерење власника, а са друге стране, шаљемо јасан сигнал потенцијалним акционарима да имају разлога финансирати раст и развој постојећег бизниса.

² Временска димензија планирања и извјесност предвиђања у обрнутој су прорцији. Што је временски аспект планирања дужи то је извјесност планирања мања.

³ Овдје се нећемо упустати у то ко формално „ради“ бизнис план, него коме је он у принципу намијењен.

- **Друго:** То су менаџери односно људи који у име и за рачун власника капитала управљају повјереним им средствима. Менаџери, односно предузетници јесу људи од којих, према правилу, и потекне идеја о потреби инвестирања у неки бизнис. Сигурно је да су они ти који међу првима “морају” добити информацију шта њихова идеја значи када би се претворила у конкретан бизнис, јер су они према дефиницији, ти који је конкретно реализују.
- **Треће:** То су екстерни финансијери (банке, осигуравајуће куће, институционални инвеститори, донатори и слично). Најчешће се у пракси израда бизнис плана везује за потребе инвеститора. То је у великој мјери тачно. Разлог лежи у чињеници да екстерни финансијери тешко улажу средства тамо гдје није извјесно његово враћање. Међутим, како постоје различити механизми обезбјеђења финансијера од ризика невраћања, то често враћање позајмљених средстава осигурава се преко других механизма (гаранције, хипотеке итд.). У тим случајевима значај бизнис плана за екстерне финансијере постаје мање важан.
- **Четврто:** То су запослени у предузећу. Упознавањем са бизнис планом требало би обезбиједити веће ангажовање и мотивисаност запослених.⁴ Треба имати у виду да се мијења структура расподјеле оствареног профита у смислу да се све значајнији дио профита усмјерава ка запосленима у директна новчана давања, а све ради подизања вољног фактора код запослених.⁵
- **Пето:** То је сам аутор. Овдје се мисли прије свега на оне који израђују бизнис план, и то, према правилу на неке “екстерне” куће. Они морају бити упозати са свим елементима да би могли квалитетно односно реално материјализовати добијену идеју.

Приступ изради бизнис плана

Управо због смањивања неизвјесности процеса планирања, због чега би могло доћи до евентуалног негативног свеукупног пословног резултата, веома је битно указати на значај и потребу

⁴ Linda Pinson, Anatomy of business plan, Dearborn Trade Publishing, 2001. str.

3

⁵ Све више компанија дио профита усмјерава према запосленим било да су то новчана давања или на неки други начин. Хонда негдје око 15% профита усмјерава акционарима, а тек 4% власницима.

квалитетног приступа и изради бизнис плана, односно пословног плана.

Бизнис план је скуп циљева, политика, стратегија и сета појединачних програма активности за имплементацију изабране концепције бизниса предузећа. Он представља чисту артикулацију модерне менаџерске визије, начина за њено остварење и ризика који је у то укључен.

Овај план детаљно објашњава врсту посла, управљачки тим који ће “водити” тај посао, производ или услугу као резултат комплетне активности, стратегије за остварење формулисаних циљева, као и формално-квантитативни израз планираних резултата предузећа.

Пословни план или бизнис план јесте плански документ у коме се прецизира правац будуће пословне акције предузећа. То је сет управљачких одлукаб, чија ће се реализација десити у прецизираном временском року.

Бизнис план је методолошко средство обраде пословне идеје, којом се доказује оправданост њене реализације, а самим тим и оправданости ангажовања ресурса за њену реализацију.

Бизнис план вам је потребан да бисте дошли до спознаје о свим фазама пословања и уочили евентуалне недостатке самог бизниса тј. провјерили његову исплативост. Он вам омогућава да сагледате све могућности које вам се пружају, да откријете евентуалне ризике, те да их минимизирате или отклоните прије него се они стварно појаве. Помоћу њега можете да једноставно провјерите одступања урађеног од предвиђеног плана, те да извршите његове евентуалне корекције.⁷

Бизнис план исто тако може бити намијењен и појединцу који намјерава покренути властити бизнис, предузећу које је одлучило промијенити или проширити дјелатност и кредитору у смислу оцјене поузданости улагања у пословни подухват.

⁶ Одлука није ништа друго до избор рјешења између више понуђених варијанти, а избор врши управљачки тим.

⁷ Бизнис план Вам често може да послужи као утврђени стандард помоћу којег компарирате остварења и предузимате корективне акције ако та одступања излазе из зона толеранције.

У предузећима развијених земаља бизнис план се саставља за сваку пословну идеју, без обзира да ли она захтијева финансијска улагања или не. На нашим просторима бизнис план се најчешће припрема када се тражи кредит од банака и микрокредитних организација.

Бизнис план представља на систематичан начин сагледану будућност чије је решење наш бизнис. То је документ у коме је дефинисан развојни концепт организације са свим ресурсима који тај концепт прате. Бизнис планом се обухвата процес разраде сврхе пословног подухвата. Анализе приказане у бизнис плану треба да оправдају разлог због чега ту идеју односно шансу треба слиједити у будућности.⁸ Те информације треба да буду доступне свим актерима пословног подухвата, од управљачке структуре и власника предузећа до пословног партнера и потенцијалних инвеститора и кредитора, практично свих стејхолдера.

Бизнис план - плански документ

Бизнис план је стандардни језик комуникације пословних људи у разним ситуацијама: стартовање бизниса, експанзија бизниса, развој нових производа, обезбјеђење финансијских средстава, доношење управљачких одлука, контрола пословања, даунсизинг, реорганизовање, продаја бизниса.

Бизнис план би тебало да Вам омогући да у континуитету обезбјеђујете унапређење пословања као кључног момента не само развоја, него прије свега опстанка предузећа. Самим тим Вам омогућава стално присуство на тржишту, што је сигуран знак да Вам је пословна оријентација добра. И на крају, добар бизнис план вам олакшава приступ финансијским институцијама а самим тим и новцу.

Бизнис план у принципу служи да бисте прихваћену идеју развили до тога како би посао требало да буде вођен. Он нам пружа реалну шансу да истестирамо идеју и евентуално „направимо грешке на папиру“ прије него уђемо у процес ангажовања или, пак, трошења средстава неопходних за

⁸ Овдје се прије свега мисли на економски, тржишни, организациони, кадровски и технолошки аспект, који треба сагледати.

реализацију идеје. Користе га, како предузећа у оснивању, тако и предузећа са дугогодишњом пословном традицијом.

Израда бизнис плана, као инструмента за управљање фирмом, помаже настојању да се смањи број неуспјешних нових предузећа. Наиме, 75% основаних фирми пропада већ у току првих неколико година.⁹

Најчешћи разлози су: лош менаџмен,¹⁰ погрешно изабран производ или тржиште, неповољно окружење, нефлексибилност и остали непредвидиви фактори. Израдом бизнис плана покушавамо одредити „критичне“ тачке бизниса и открити или, пак, заобићи факторе који могу да угрозе његову реализацију.

Бизнис план се, такође може користити за тестирање стратегија и за предвиђање могућих исхода. У том смислу, захваљујући бизнис плану, обезбјеђује се систем раног упозорења и омогућава брза акција ради кориговања евентуалних проблема.

Због тога се, када се говори о бизнис плану као планском документу, може говорити о томе да нам он омогућава „гледање унапријед“.

Бизнис план - стандард контроле или мерило постигнутих перформанси

Бизнис план је и ретроспективни алат, на основу кога пословни људи могу да оцјењују остварене перформансе фирме током времена. На основу овако добијених информација стварају се услови за континуелно планирање.¹¹

Поређењем остварених са планираним резултатима закључујемо о томе која је стратегија била ефективна, а која не, и која је имплементација била ефективна, а која не.

⁹ Prema istraživanju SBA-(Agencije američke federalne vlade) od novih preduzeća koja nastanu u toku godine u prvih osamnaest mjeseci 50% njih nestane, a samo petina „proslavi“ desetogodišnjicu postojanja.

¹⁰ Prema istom izvoru loš menadžment je u 92% slučajeva razlogom nestajanja i propadanja preduzeća.

¹¹ Због тога се у посљедње вријеме код великих система, поготово у јавном сектору, уводи обавеза доношења трогодишњих планова тзв. котрљајућих. Прије истека године доноси се плански документ за наредне три године, тако да увијек постоји плански документ који „третира“ три године.

Финансијски план, као елемент бизнис плана, користи се за контролу остварења финансијских перформанси неког посла. Такође, он је основа израде буџета појединих центара одговорности у фирми на основу којих се обавља контрола.

Екстерни финансијери ће користити бизнис план за потребе мониторинга. У случају знатних девијација у односу на планиране резултате, вјероватно ће поставити питање њихових разлога и менаџерске одговорности. То је и разлог зашто многи консултанци, који помажу изради бизнис плана, савјетују клијенте да праве реалне пројекције које се лакше могу остварити. Тиме се обезбеђује лојалност финансијера.¹²

Врсте бизнис планова

У овом раду се неће улазити дубље у врсте бизнис планова и њихову класификацију пошто је о томе у стручној литератури већ урађено веома много. Покушаћемо да укажемо само на то коме и зашто требају бизнис планови и то посматрано са екстерног, односно интерног аспекта.

1. Циљ је да екстерни бизнис план задовољи потребе спољних корисника: банака, стратешких партнера, државе, инвестиционих фондова, потенцијалних донатора, осигуравајућих кућа, међународних финансијских институција и сл. Тада се бизнис план најчешће јавља у функцији „инвестиционе студије“, „кредитног захтјева“, „физибилити студије“...

За шта бизнис план може користити екстерним факторима?

- Бизнис план се може користити као добра основа за упознавање спољних корисника о циљевима, структури дјелатности, специфичностима пословног процеса и оствареним перформансама. Ова функција бизнис плана постаје важна онда када је неопходна подршка екстерних

¹² Дуго је на овим просторима владало мишљење које је било у највећој мјери посљедица дугогодишње праксе, да је „најмањи“ проблем вратити кредит. То је било резултат праксе да су кредитни уговори прављени тако да су занемаривали утицај и посљедице инфлације, несанкционисања неблаговременог враћања кредита и друго. Времена су се промијенила. Банке су приватизоване и сасвим је друга пословна филозофија присутна, с тим да је и законска регулатива у великој мјери прилагођена новонасталим околностима.

стејкхолдера (инвеститора, кредитора, стратешких партнера и др.).

- Бизнис план се може користити као основа за добијање финансијских средстава од спољних инвеститора - било појединаца, било институционалних инвеститора.
 - Бизнис план се може користити и за јасно изражавање намјера предузећа, а ради спречавања или неутралисања акција конкурената или носилаца економске политике.
2. Циљ интерног бизнис плана јесте да задовољи потребе интерних корисника и да укаже на листу доступних критичних фактора успјеха. Углавном је намијењен менаџменту компаније. Тада углавном говоримо о "оперативном плану", "продајно-финансијском плану", текућем једногодишњем плану ...

Интерним факторима он прије свега служи:

- Бизнис план утиче на побољшање перформанси идентификовањем снага и слабости у пословању предузећа и потенцијалних или тренутних проблема.
- Бизнис план јасно предочава очекивања у погледу жељених перформанси предузећа управљачком тиму и осталим кадровима.
- Код предузећа са већим бројем одјељења, организационих јединица или тачака менаџерске одговорности, бизнис планом може се обезбиједити ефективна координација и кохерентност у плановима и операцијама различитих организационих дијелова.
- Бизнис план представља солидну основу за мјерење ефикасности предузећа у цјелини, али и за мјерење ефикасности организационих дијелова и њихових менаџера. На тај начин, он се јавља као стандард контроле.
- Бизнис план чини оквир за доношење кључних одлука у континуираном процесу управљања.
- Бизнис план и процес његовог формулисања представља средство едукације, хармонизације и мотивације кључних менаџера. Партиципацијом у анализи прошлих перформанси, процјеном утицаја трендова и развојем планова за будућност, менаџери и остали запослени више уче о укупном пословању предузећа, и о вези сопственог подручја одговорности са предузећем у цјелини.

- Бизнис план обезбјеђује основу за брзо реаговање на промјенљиве услове пословања.

Обе врсте бизнис плана имају сличности у смислу кључних дијелова, али и разлика - циљ код првих је задовољење потреба екстерних корисника.

Циљ код других је оперативна контрола пословања компаније, односно алат менаџмента за управљење компанијом.

Сврха бизнис плана

Бизнис план би требало у принципу да да одговоре на многа питања. Он би прије свега требало да да одговор на питање гдје се Ви тренутно налазите, односно какве су Вам позиције и каква Вам је перспектива.

- Бизнис план би требало да укаже на критичне тачке у пословању.

У пословању сваког економског или неког другог организационог система постоје мање или више критична подручја, која могу да угрозе или отежају његово пословање. Задатак бизнис план је да укаже на те критичне тачке или критична подручја како би их менаџмент предузећа елиминисао или заобишао или, пак, прихватио са најмање могућим негативним ефектима по фирму.

- Тестира реалност ваших идеја и планова.

Од појаве идеје о неком производу или услузи, па до њене реализације треба веома много средстава и релативно дуг временски период. Да би смањили ангажовање ресурса на пројектима која не могу имати прођу, неопходно је урадити бизнис план који ће дати јасан одговор на питање да ли се исплати даље улагање у ресурсе ради реализације идеје која нема “прођу” у бизнис плану.

- Своди фактор ризика у прихватљиве границе, анализира и предвиђа конкуренцију.

Већ је наглашено да је ризик вјероватноћа да се може десити неки нежељени догађај који може имати негативне ефекте по пословање предузећа. У бизнис плану требало би те негативне ефекте да сведемо на најмању могућу мјеру, односно бар у прихватљиве оквире или, пак, да одустанемо од пројекта ако је

ризик толики да би крајњи резултат био негативан. Како се стратегија компаније заснива на компанији, купцима и конкуренцији то бисмо бизнис планом требали да укажемо на мјесто и улогу конкуренције и колико је она ограничавајући фактор сада или у перспективи за развој нашег бизниса.

- Ко купује ваш производ и ко би могао да га купује?

Ништа више у свијету није проблем произвести него је проблем продати. Ко ме је наш производ намијењен. Која је наша циљна група? Каква је њихова куповна снага, навике и друго. На та, као на низ других питања, у вези са купцима, треба да да одговор бизнис план.

- На који начин и под којим условима ће се обезбиједити средства за материјализовање пословне идеје?

Ово у старту изгледа као највећи проблем. Међутим, ако имате добар бизнис план односно добар производ или услугу будите сигурни да ће обезбјеђење недостајућих средстава бити најмањи проблем. Ако се идеја путем производа може материјализовати на тржишту нема финансијске или било које друге институције која неће подржати Вашу идеју односно Ваш бизнис план. Само лош производ, односно лоша идеја тешко обезбјеђују средства.

- Какав краткорочни, а какав дугорочни финансијски ефекат се очекује од реализације идеје дефинисане бизнис планом?

Производ преко реализације мора обезбиједити враћање уложених средстава без обзира на врсту извора. У исто вријеме производ мора обезбиједити и профит као извор даљег раста и развоја бизниса предузећа.

- И треба да пружи најважнији одговор на најважније питање, са којим људима ће се реализовати овај пословни подухват.

Оно што је у бизнис плановима најмање обрађивано је питање људи са којима ће се реализовати, односно материјализовати идеја из бизнис плана. Кадар је кључни ресурс свакога пројекта, почев од формирања идеје, преко њеног наметања менаџменту предузећа као нечега око чега се “вриједи” позабавити, па до саме реализације. Пут од идеје до реализације тражи ангажовање значајних потенцијала предузећа и управљање тим средствима је веома захтјеван, одговоран и ризичан посао. Њима треба да управљају најквалитетнији људи.

Закључак

Овај рад је требало да укаже на значај планирања као примарне функције менаџмента и у оквиру тога, на бизнис план као плански документ, произашао из процеса планирања.

Јасно је да бизнис план или пословни план није више само потреба екстерних финансијских институција него исто тако потреба менаџмента предузећа да би могли да позиционирају систем у времену које слиједи. У раду не само да је указано коме је све потребан бизнис план у низу оних који доносе одлуке, него и на која све питања треба да да одговор добар бизнис план.

Посебно морамо истаћи чињеницу да су кадрови кључ не само процеса планирања, него и касније фазе, а то је реализација елемената из плана.

Рад није имао претензију да укаже на технику израде пословног плана, јер је она мање-више стандардизована. Поента је у томе да је бизнис план резултат процеса и да је тај процес посљедица сталних промјена - како у окружењу, тако исто и у самом предузећу. Како је процес нешто што траје то је и прилагођавање елемената из бизнис плана околностима које тренутно владају или за које претпостављамо да ће владати стална брига најодговорнијих људи у фирмама. У земљама у транзицији, као што је и наша, планирању односно изради бизнис плана поклања се мала пажња. У службама које су формално задужене за ову област запослени су, према правилу, људи који немају одговарајућа стручна знања или тој служби предузеће није дало дужну пажњу.

Планирање мора бити сталан процес у предузећу и за његово квалитетно вршење мора бити одговоран сам управљачки врх. У противном, имамо ситуацију да су нам бизнис планови статични и не одражавају тржишна кретања.

У свијету то је сасвим другачије. Јапанска пословна филозофија полази од тога да производ само док је нов на тржишту остварује профит. Све остало вријеме он прави трошак. Због тога стално раде на што бржем “застаријевању” сопственог производа, јер конкуренција има веома брз одговор. Да би имао, условно, стално нов производ на тржишту, планирање мора бити изузетно развијено, односно бизнис план се мора стално иновирати, јер у

њему се “врте” огромна средства. Увођење новог производа на тржиште тражи и вријеме и ресурсе.

Ми на овим просторима још смо далеко од те пословне филозофије али морамо стално радити на унапређењу процеса планирања, а самим тим и на квалитету израде бизнис плана.

Литература

Collins, Eliza G.c., Devanna, Mary Anne: The new portable MBA, John Wiley & Sons. Inc., Canada, 1994.

Deming, W.E.; Како изаћи из кризе, Грмеч, Београд, 1996.

Дејан, Е.; Увод у менаџмент, Економски факултет, Београд, 2000.

Кркић, С.: Менаџмент - планирање, организовање, вођење, контрола, Универзитетска књига Мостар, 2003.

Кеничи, О.; Како размишља стратег, Привредни преглед, Београд, 1995.

Koontz, H., Wehrich, H.: Менаџмент, десето издање, Мате д.о.о., Загреб, 2001.

Тодоровић, Ј.; Стратегијски и оперативни менаџмент, Београд, 2003.

Ставрић, Б., Јовичић, М.; Менаџмент, ФПС, Бијељина, 2009.

Секел Ласло и Јован Теокаревић, Транзиција деценију последице: поуке и перспективе, Институт за европске студије, Београд, 2004.

www.poslovniforum.hr

www.rifin.com

www.docstoc.com

www.scribd.com

www.gmbusiness.biznis

УДК: 336.6:65.012.3(497.6 RS)
Примљено: 10. јуна 2010.
Прихваћено: 15. августа 2010.
Оригинални научни рад

Наука
број 2-3/2010
год. 1 vol. 2
стр. 25-49

Витомир Слијепчевић
Павловић интернационална банка, а.д.
Слобомир, Бијељина

НЕКИ АСПЕКТИ ФИНАНСИРАЊА ПРЕДУЗЕТНИШТВА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Some Aspects Of Financing Entrepreneurship In Republic Of Srpska

ABSTRACT Economic growth and development of national economies across the globe are based on the citizens' increase in wealth of the country concerned. The conclusion derived from such undeniable fact would be that the source of prosperity and economic progress of a country is based on individual actions of people through various forms of economic organization and individually through their desire to become richer or to live better. Such thesis is the result of understanding that we should accept entrepreneurial ideas of each individual person and regard the development of enterprise as a dynamic category, where the economic entity is no longer the protagonist of economic policy, which operates on the basis of pre-established criteria, but it is rather an individual who operates on the basis of his/her own profession, knowledge, experience, ideas, creation and innovation. All the activities performed by entrepreneurs are based on finding new opportunities, new products, new technologies, new contractual and organizational forms, which are based on a clear title of ownership.

KEY WORDS Entrepreneurship, guarantee funds, loans, guarantees, development.

АПСТРАКТ Привредни раст и развој националне економије било гдје у свијету заснива се на повећању богатства грађана дотичне земље. Из такве констатације произилази непобитна чињеница да је извор просперитета и економског прогреса једне земље

заснован на индивидуалним акцијама људи кроз разне форме привредног организовања и појединачно у њиховој жељи да постану богатији, односно да квалитетније живе. Оваква теза је резултат схватања да треба ослободити предузетничке идеје сваког појединца и развој предузетништва посматрати као динамичку категорију, гдје економски субјекат није више протагониста економске политике који дјелује на основу унапријед утврђених критеријума, већ је то појединац који дјелује на основу сопствених професија, знања, искуства, идеја, креација и иновација. Све активности које предузетник извршава засноване су на проналажењу нових могућности, нових производа, нових технологија, нових уговорних и организационих облика, а које су базиране на јасном праву власништва.

КЉУЧНЕ РЕЧИ предузетништво, гарантни фондови, кредити, гаранције, развој.

Увод

Као кључно питање економског развоја сваке националне економије намеће се питање повећња продуктивности. Ово питање је интересантно како са теоријског, тако и са практичног аспекта, зато што продуктивност изазива разлике у брзини и нивоу економског развоја сваке земље. Када се зна да просперитет једне државе зависи од продуктивности у коришћењу материјалних, људских, финансијских и природних ресурса, тада се може прихватити чињеница да продуктивност, и живог рада и капитала, представља основу ефикасности, односно конкурентности. Конкурентност, базирана на парадигми продуктивности, представља израз динамичког схватања економије, гдје улога сваког појединца-предузетника и његових иновативних способности долази до пуног изражаја и уз економске слободе представља основу макроекономске стабилности националне привреде. Анализе показују да амерички модел привредног развоја у односу на европски има предност у већој запослености, мањој државној потрошњи и нижим порезима, те образовању које је више концептуално него што је упућено на конкретно занимање као у Европи, већој мобилности радне снаге, већем утицају нових технологија, мањем нивоу регула у економији и сл. С обзиром да је процес глобализације присутан у свим савременим економијама и да се неумитно шири и на земље у транзицији, продуктивност у таквим условима зависи од тога како ради свако предузеће појединачно,

односно како послује, какве људе и стратегију има. Предузећа која улажу у своју модернизацију, у организацију, у кадрове и едукацију, биће продуктивна неовисно о грани у којој послују. Предузетничка банка, као новчано предузеће, дијели судбину привредног окружења у коме дјелује. Свака појединачна банка кроз свој наступ на финансијском тржишту врши дјеловање и обликовање банкарског сектора, а тиме и укупног финансијског система једне земље. Од снаге банке, њене конкурентске моћи, капитала и људских ресурса зависи њена успјешност, али и њен утицај на укупна финансијска збивања на пословном подручју свог дјеловања.

Држава треба да омогући опште услове предузећима који им олакшавају долазак до информација, нових технологија и кадрова, а влада треба да ствара амбијент који погодује и подстиче развој. Није битно на којим гранама дјелатности нека држава заснива своју националну економију, већ да ли је у њој развијена парадигма продуктивности. У савременим економијама, у условима глобализације, сматра се да микро конкурентност представља основу конкурентности и да се прави извор богатства једне економије налази у више продуктивности и конкурентности, засноване на знању, идејама, иновацијама и креацијама. Битно је колико ефикасно ради свако предузеће и сваки појединац. Данас, у вријеме савремених информационих технологија и у вријеме глобализације, чак и мале компаније морају да размишљају глобално и да дјелују локално, с намјером да спријече глобалне конкуренте, који имају намјеру да искористе предност у њиховој земљи и да заузму њихово мјесто на тржишту. «Глобализација је планетарни процес уговарања посла у страној земљи.»¹³ Многе фирме из Републике Српске могле би постати профитабилне, претварајући се у међународне фирме путем извоза својих производа. Међутим, домаће фирме се постављају превише критички према себи, својој величини и квалитету производа, те не чине довољно напора да загазе спремно и самоувјерено на страно тржиште и осјете значај конкуренције на савременом тржишту. Основа развоја националне економије, посебно у земљама у развоју, треба да буду микропредузећа, мала и средња предузећа због лакше прилагодљивости потребама тржишта, веће флексибилности у пословању, веће креативности, иновативности, те лакшег наступа на тржишту и оријентације на рјешавање проблема. Због

¹³ Вукмировић, Н. Савремено предузетништво: Наука и вјештина пословног успјеха. Бања Лука, Економски факултет, 2006, стр. 385.

лакше прилагодљивости у свијету је присутан тренд смањивања предузећа кроз отцјепљивање дијелова својих компанија, формирање више мањих предузећа, продаје дијела предузећа и сл. Процес глобализације малим предузећима нуди много веће циљно тржиште. Ипак, поједина тржишта нису увијек доступна, без обзира на своју величину због недовољног нивоа животног стандарда дотичне земље. Егзактан примјер данас је Кина, гдје - иако је у току значајан привредни раст и пораст кинеског извоза - велики дио становништва још није у могућности да себи приушти америчке производе. Због тога већина америчких фирми одлази на тржиште Европске уније и Јапана. За сада само фирме које су спремне на преузимање великог ризика, ради веће добити, одлазе на подручја изван Европске уније, афричких земаља, тржиште Јужне Америке и Средњег истока.

1. Принципи финансирања “start-up” предузећа у Европској унији

Основне стратегије процеса глобализације су: извоз, уговорни споразуми, заједничка улагања и успостављање међународних представништава. Да би микропредузећа, мала и средња предузећа остварила глобални успјех, неопходно је да: развију стратегију глобалног наступа, имају «уигран» менаџерски тим, управљају глобалним пословањем и производима, посједују савремену технологију, имају развијена одјељења за истраживање и развој, приступ глобалним финансијама и развој глобалног маркетинг плана наступа и дјеловања. Развој предузетништва у савременим економијама све више се веже за развој малих и средњих предузећа (МСП). Многи показатељи успјешности једне економије исказују се параметрима који се односе на мала и средња предузећа.

Званичан став Европске уније, када је ријеч о малим и средњим предузећима, јесте да просперитет њених грађана зависи од развоја ових предузећа.

Ова тврдња произилази из сљедећих релевантних података¹⁴:

14

[http://www.delbih.ec.europa.eu/?akcija=vijesti&akcija2=pregled&jezik=1&ID=\(19-05-2010\)](http://www.delbih.ec.europa.eu/?akcija=vijesti&akcija2=pregled&jezik=1&ID=(19-05-2010))

- укупан број предузећа у Европи износи 23 милиона,
- од тога 99% су мала и средња предузећа, која запошљавају 80% радно активног становништва, односно осигуравају 75 милиона радних мјеста.

Европска повеља о малим предузећима третира ова предузећа као кичму европске привреде. Она су кључни извор запошљавања становништва и темељ развоја пословних идеја, пројеката и подухвата. Развој нове економије подразумијева стављање у први план раст и развој ових предузећа. Мала предузећа су најосјетљивија на промјене и најлакше ће прилагодити своју организациону структуру, своју позицију на тржишту и одговорити на нове захтјеве ради остварења потреба тржишта, на нов, креативан и иновативан начин. Такав наступ створиће предуслов даљем расту и развоју. Мала предузећа су главни покретачи иновација (базираних на знању), запошљавања, те социјалних и локалних интеграција у Европи. Зато је неопходно, а ради економског раста и развоја, креирати најбоље могуће окружење за потребе развоја малог бизниса и предузетништва, те посебним пројектима и програмима подржати настанак и развој “start-up” предузећа.

Мала и средња предузећа су основа раста и развоја привредних система савремених економија, па се тако константно кроз званичне и незваничне асоцијације, односно кроз институционалне облике форсира и прилагођава окружење за њихово дјеловање, те пружа подршку њиховом даљем наступу, односно расту и развоју. То је довољан аргумент који указује на правац дјеловања неразвијених земаља и земаља у транзицији. Треба поспјешити настанак мноштва “start-up” предузећа, која би својим пројектима и активностима створила лепезу нових производа и услуга, креативних и иновативних идеја, а то би у коначници довело до повећања привредног раста и развоја. Земље Европске уније су свјесне да у условима све веће глобализације свјетског тржишта мала и средња предузећа могу, а - захваљујући својим динамичким капацитетима, креативношћу, иновативношћу и великом степену прилагодљивости насталим промјенама - дати одговор на нове потребе тржишта и обезбиједити пуну запосленост грађана.

Мала и средња предузећа су покретач социјалног и регионалног развоја. Ниво продуктивности рада у овим предузећима далеко је већи у односу на велике привредне системе због мјерљивости

ефеката рада сваког појединца. Положај и улога малих и средњих предузећа у земљама Европске уније, иако дефинисани одређеним прописима¹⁵ и институционално уоквирени, стално се форсирају с циљем њиховог побољшања. Предузимају се мјере на подстицању предузетништва, настанку “start-up” предузећа, анализирају претходне активности, врши се прилагођавање датих мјера насталим потребама и сл. Циљ свих мјера је: поспјешити настанак мноштва “start-up” предузећа, јачати и подстицати иновативни дух код предузетника, дефинисати административни, регулациони и фискални оквир погодан за развој предузетништва, осигурати услове «једнаке за све», слободан приступ тржишту, побољшати приступ изворима финансирања, омогућити приступ најновијим техничким и технолошким достигнућима, те подстицати их, уз остварење ефикасности у пословању.

*Развој предузетништва и финансирање “start-up” предузећа у земљама Европске уније темељи се на следећим принципима дјеловања њених чланица.*¹⁶

(1) Образовање и обука у подручју предузетништва

Европска унија подстиче предузетништво и предузетнички дух, нове вјештине, креације и иновације код људи од најранијег животног доба кроз ефикасан систем образовања. Предузетништво, бизнис, развој предузетних идеја најмлађих се промовишу, развијају се програми за тренинге који су намијењени менаџерима у малим предузећима и прати се њихово остварење.

(2) Јефтиније и брже оснивање предузећа

Оснивање предузећа мора бити брзо и јефтино. Подстиче се брз одговор на захтјев предузетника надлежним институцијама за регистрацију предузећа. Развија се систем online приступа регистрацији предузећа.

(3) Боље законодавство и регулатива

Земље чланице Европске уније врше редовно анализу законске регулативе и њеног утицаја на развој предузетништва, односно малих и средњих предузећа с циљем ослобађања МСП од

¹⁵ Европска повеља о малим предузећима, коју су одобрили лидери ЕУ на засједању Савјета Европе у Феира, 19-20. јуна 2000. године.

¹⁶ Вукмировић, Н. Савремено предузетништво: Наука и вјештина пословног успјеха. Бања Лука: Економски факултет, 2006, стр. 385.

одређених регулаторних обавеза, смањења трошкова и поједностављења административних захтјева.

(4) Стицање пословних вјештина

Односи се на организовање тренинг програма за предузетнике и менаџере који ће дати потребне вјештине, неопходне МСП за ефикасан наступ на тржишту.

(5) Побољшање online приступа

Европска унија подстиче електронску комуникацију сектора МСП и државе. На тај начин ће предузетници, односно МСП долазити до савјета, могућности директног аплицирања, подносити пореске и друге пријаве, односно остваривати друге захтјеве - брзо ефикасно и директно.

(6) Боље коришћење предности јединственог тржишта

Земље чланице Европске уније путем одговарајућих институционалних облика развијају јединствено тржиште, у коме ће МСП имати централну улогу. Осим тога, циљ је створити услове и претпоставке да се МСП развију до нивоа који им омогућава да се равноправно укључе на савремена свјетска тржишта.

(7) Пореска и финансијска политика

Тежи се стимулативној пореској политици, гдје ће чланице - Европске уније политиком награђивања успјешних предузећа - подстицати оснивање, раст и развој малих предузећа и предузетништва, те отварање нових радних мјеста. Ради остварења већег учешћа МСП у привредном расту и развоју, земље чланица Европске уније ће: идентификовати и уклањати препреке развоју МСП, побољшати везе између банкарских система и МСП стварањем адекватних - приступачних услова кредитирања, побољшати приступ фондовима и подстицајима Европске инвестиционе банке повећањем средстава за нова "start-up" предузећа.

(8) Јачање технолошког капацитета малих предузећа

Технолошки капацитети малих предузећа морају се обнављати најсавременијим достигнућима у области у којој дјелује мало предузеће кроз: ефективније истраживачке програме, развој система квалитета и сертификацију МСП. Развој кластеризације предузећа и институција, примјена информационих технологија

доприноси развоју кооперативних односа и повећању ефикасности МСП.

(9) Успјешни модели електронског пословања и врхунске подршке малим предузећима

Земље чланице Европске уније посредством разних асоцијација, институција и комисија подстичу мала предузећа у примјени најбоље праксе и усвајању успјешних пословних модела. Креирају се информациони и пословни системи подршке, подршке ментора и пословних «анђела», који су лако доступни и једноставни за МСП.

(10) Развити јаче, ефикасније заступање интереса малих предузећа на нивоу Уније и на националном нивоу

Ради заштите интереса малих и средњих предузећа земље Европске уније ће путем својих асоцијација, институција и комисија надzirати како се интереси малих предузећа репрезентују на националном нивоу и нивоу ЕУ. Ради тога ће земље чланице користити метод координације националних политика о предузећима¹⁷.

Значај који земље Европске уније дају сектору МСП видљив је из низа докумената и састанака које владе земаља чланица посвећују овом питању. Током самита шефова влада ЕУ у Лисабону¹⁸ сектор МСП означен је као један од основних фактора у постизању циља да Европска унија постане најконкурентнија и најдинамичнија привреда у свијету до 2010. године.

Лидери земаља чланица Европске уније усвојили су Европску повељу за мала предузећа¹⁹, којом позивају чланице Европске уније да пруже подршку и помогну МСП у бројним кључним областима, као што су: образовање и обука предузетника, стварање ефикаснијег законодавства, пореског и финансијског система. Све ове активности довеле су до тога да је конкурентска способност предузећа Европске уније све већа.

¹⁷ Вишегодишњи програм за предузећа и предузетништво, Кардифски процес економских реформи, Луксембуршки процес политике запошљавања.

¹⁸ Март 2002. године, прим. аутора

¹⁹ Јун 2002. године, прим. аутора

У привреди Италије доминирају мала предузећа. Италија нема прецизну дефиницију шта су то мала и средња предузећа. Покретачка снага за оснивање нових предузећа јесте закон из 1986. године, који на нов начин и примјеном методологије за искоришћење локалних предузетничких ресурса ствара услове за отварање нових радних мјеста. На тај начин влада Италије ствара повољан амбијент за развој предузетништва рјешавајући низ проблема економске, фискалне и социјалне природе. Предузетницима стоје на располагању разни сервиси, као што је помоћ у планирању, школе менаџмента, техничка помоћ, финансијски подстицаји, субвенције, зајмови и сл.

Предузетништво у Аустрији је веома развијено. Мала и средња предузећа чине 99% свих предузећа у овој чланици Европске уније. Континуирано увођење нових технологија доприноси повећању конкурентности аустријских МСП на свјетском тржишту. Стратешки правци развоја малих и средњих предузећа у Аустрији су сљедећи:

- производња нових високо квалитетних производа,
- подизање квалитета туристичке понуде на виши ниво,
- стварање нових услуга,
- штедња енергије, максимално искоришћење сировине, рециклажа,
- примјена нових технологија,
- индустријска кооперација и
- унапређење транспортне опреме и логистике.

Чешка Република, званично се оријентрисала на подршку развоју малих и средњих предузећа. Циљ овог одређења је олакшати оснивање МСП и омогућити им раст и развој. Путем фондова, које је основала и финансирала влада Чешке, установљене су институције чији су задаци пружање подршке предузетницима. Путем ових институција пружа се подршка:

- стручном оспособљавању предузетника,
- раду консултантских фирми,
- кооперацији између МСП,
- прикупљању, обради и дистрибуцији информација,
- истраживањима и техничком развоју,
- стварању нових радних мјеста,
- подстицању регионалног развоја и
- прекограничној кооперацији, те учествовање на сајмовима.

Чешка Република има разрађене детаљне програме за подршку МСП, са јасно дефинисаним циљевима и транспарентним критеријумима.

Пољска има око два милиона малих и средњих предузећа, која остварују половину укупног бруто националног дохотка земље и запошљава 60% радне снаге. На основу споразума са Европском унијом из 1995. године Савјет министара усвојио је и представио националну стратегију малих и средњих предузећа. Иако су мала и средња предузећа у Пољској најважнији елемент економске политике, не постоји јасна дефиниција шта су то мала и средња предузећа. Прихваћена је незванична подјела која третира као мала предузећа до 50, а средња од 51 до 250 запослених.

Словенија има развијен сектор малих и средњих предузећа који је у сталној експанзији. На основу Закона за промовисање малог бизниса, формиран је Фонд за развој малих предузећа који је финансиран из републичког буџета, као и из других извора.

Земље чланице Европске уније имају јасно дефинисану стратегију развоја микропредузећа, малих и средњих предузећа иза које стоје владе тих земаља и разни званични органи Европске уније и њихове асоцијације. Циљ је развити сектор МСП до нивоа да он обезбјеђује економску стабилност чланицама Европске уније, пуну запосленост становништва и да привреда ЕУ постане најконкурентнија привреда до 2010. године у свијету. Европска унија улаже значајна финансијска средства која треба да омогуће остварења планираних циљева, односно да се створи моћна економија, спремна да парира развијеној америчкој, јапанској и другим савременим економијама, способна да се укључи у глобалне свјетске токове.

Финансирање “start-up” предузећа Европска унија проводи систематски и континуирано с циљем стварања мноштва предузећа која ће се експонирати својом креативношћу, иновативношћу, флексибилношћу и могућношћу давања одговора на економске изазове и захтјеве савремене свјетске економије, глобализације и конкуренције.

2. Принципи финансирања “start-up” предузећа у Републици Српској

Досадашње анализе показују да сектор МСП представља основу развоја савремених европских држава, а посебно чланица Европске уније, односно, мала и средња предузећа представљају камен темељац привреде тих земаља.

На просторима Републике Српске, односно Босне и Херцеговине, у претходном периоду држава је преузимала одговорност за креирање запослености и стварање друштвеног бруто производа кроз велике индустријске комбинате и земљорадничке задруге. Међутим, данас је потпуно јасно да последице свих догађаја²⁰, који су захватили просторе бивше СФРЈ, једина могућност остварења привредног раста и развоја јесте развој малих и средњих предузећа. Преласком на тржишну привреду Република Српска треба да много активније подржи развој малих и средњих предузећа, посебно кроз пројекте финансирања “start-up” предузећа, а што треба да доведе до економске стабилности и развоја земље. Да би сектор МСП успјешно остваривао утицај на привредни раст и развој националне економије, он мора остварити довољан ниво прихода који омогућавају покриће трошкова пословања. Улога државе своди се на стварање повољних услова за оснивање и пословање МСП, посебно провођењем законодавне, пореске, економске и социјалне регулативе.

На основу анализе развоја МСП и финансирања “start-up” предузећа у земљама чланицама Европске уније, и стављајући такво стање у однос са стањем и перспективама развоја МСП у Републици Српској, односно Босни и Херцеговини, може се констатовати велика заосталост у развоју и недовољна ангажованост друштвене заједнице на стварању услова за раст и развој предузетништва на босанско херцеговачким просторима.

Финансирање “start-up” предузећа недовољно је и неорганизовано, а карактерише га стихијност, несистематичност и индивидуалност, из кога проистиче чињеница о непостојању опште прихваћених и усвојених принципа у финансирању ових предузећа.

Држава не пружа подршку развоју предузетништва и настанку “start-up” предузећа. Обезбиједила је линију за кредитирање почетних пословних активности путем Инвестиционо-развојне банке Републике Српске, али због непостојања осталих видова

²⁰ Рат, власничка и својинска трансформација, процес транзиције

институционалне подршке и неедукованости становништва из области предузетништва, интерес за ову врсту финансирања је недовољан. Предузетничка банка, својим пословним наступом и примјеном нових предузетничких принципа пословања треба да исправи недостатке у постојећем начину финансирања и допринесе бржем развоју предузетништва подстицањем отварања мноштва нових предузећа. Улога “start-up” предузећа у привреди једне земље треба да буде стварање конкуренције малих предузећа, а које треба да резултирају мноштвом идеја и креативних подухвата и пројеката, омогућавајући раст и развој предузећа, те повећање запослености становништва, пуњење буџета, односно рјешавање других потреба друштвене заједнице. Зато држава мора да уреди правни оквир који подразумева оперативне институције, способне да проведу законе. Правни систем треба да ствара могућности приступа МСП изворима финансирања и остварење инвестирања, као услова за остварење раста и развоја МСП у дужем временском периоду.

У Републици Српској, према Закону о подстицању развоја малих и средњих предузећа²¹, предузећа се, према величини, разврставају на мала и средња.

	Мала ²²	Средња
Број запослених	< 50	< 250
Укупан приход	< 4.000.000 КМ	< 20.000.000 КМ
Укупна средства (актива)	< 2.000.000 КМ	< 10.000.000 КМ

Настанак и развој малих и средњих предузећа у Републици Српској, односно Босни и Херцеговини, недовољан је, а разлози таквог стања су:

- високи трошкови оснивања и започињања посла,
- високи трошкови инспекција, лиценци, дозвола и разних одобрења,
- високи порези,
- неефикасна законодавна регулатива,
- слаб приступ расположивим финансијским средствима.

Високи трошкови пословања у Републици Српској смањују ефикасност формалног сектора. МСП подносе непотребне

²¹ Службени гласник РС, број 64/02.

²² У оквиру малих предузећа разликују се микро предузећа, која запошљавају до 10 радника

трошкове у свакој фази животног циклуса њиховог посла. Међу најважније трошкове такве природе спадају следећи.

- Порези. Ниво пореза је превелик за Републику Српску и Босну и Херцеговину и тај терет оне тешко могу поднијети. То укључује и порезе на доходак, доприносе за запослене, провизије за регистрацију, провизије за издавање дозвола, царинске тарифе, порезе на промет имовине, таксе, царинске дажбине, те провизије које захтијевају локални органи власти.
- Трошкови оснивања предузећа. Они су веома високи и углавном се односе на трошкове: инспекцијских органа, издавања дозвола, сертификата, те обраде захтјева.
- Трошкови радне снаге. Ова врста трошка је превисока за МСП, а посљедица је лажно приказивање нивоа плате, те нижи износ уплата на име разних пореза и доприноса.
- Високи износи заложене имовине, потребне за одобрење кредита код пословних банака. Ово доводи до неефикасности МСП због «заробљавања» велике вриједности капитала и немогућности остварења довољног износа кредитних средстава ради остварења предузетничког подухвата.
- Трошкови едукације. Образовни систем тако је постављен да не даје специјалистичка знања из појединих области.

Ниво пословног ризика у Републици Српској изузетно је висок. Неки ризици представљају ризике нетржишне природе, а неки проистичу из околности пословања привредног субјекта. Велики дио пословних ризика су резултат неуређености тржишта, правног окружења, те неконкурентског наступа предузећа из земаља окружења. Један од најзначајнијих нетржишних ризика је провођење уговора, односно закона. Не постоје предвидиви и оствариви механизми за провођење уговора у случају комерцијалног спора, спорост и неефикасност провођења извршних поступака. Проблеми провођења уговора увећавају ризик од стечаја, као и осталих озбиљних финансијских тешкоћа које прате МСП у њеном развоју. Ниво наплате потраживања мали је, а посљедица тога је ланчана реакција која доводи МСП у позицију неизвршења обавеза према добављачима, држави, комерцијалним банкама и сл. Посљедица оваквог стања јесте блокада рачуна, смањена могућност пословања, нова задужења ради враћања старих дугова, стечај или ликвидација.

Недостатак тржишно прихватљивих финансијских средстава битан је разлог за низак ниво настанка и развоја МСП у

Републици Српској, односно Босни и Херцеговини. Извори финансирања раста и развоја, а посебно оснивања МСП у Републици Српској, односно финансирања “start-up” предузећа, изузетно су скупи и не могу да задовоље основно опредјељење предузетника у остварењу предузетничког подухвата, односно извршење инвестиције, уредну отплату средстава и остварење добити. Не постоји довољно разрађен систем гарантних фондова, нити предузетнички оријентисана пословна банка за подршку развоју предузетништва, оснивању, расту и опстанку МСП. *Таква ситуација намеће потребу дефинисања предузетничких принципа у банкарском сектору, који на нов, креативан и иновативан начин, треба да посматрају предузетништво и предузетника и посјешти његова настојања уз минимум трошкова, администрирања и у кратком временском року.*

Непредвидиво пословно окружење доводи до несигурности предузетника у намјери да оснује предузеће. Честа промјена законских регула поништава ефекте који се очекују од оснивања предузећа, односно намјере да се шири пословна активност. Процес доношења закона у Републици Српској непредвидив је због непостојања адекватних инструмената обавјештења и информисања о намјерама законодавца, што доводи МСП у позицију затечености и изненађења.

Недовољан приступ тржишним информацијама доводи до ситуације да МСП нису у могућности да добију информације које су им потребне да би остала конкурентна. Не постоји довољна спознаја о могућностима које пружа ниво развијености информационих технологија, посебно интернета и могућности које он нуди, те недовољна понуда квалитетног апликативног софтвера.

Мала и средња предузећа један су од најважнијих покретача укупног привредног развоја, која подстичу приватно власништво и предузетничке способности, засноване на тржишним принципима, повећавају запошљавање становништва, помажу диверсификацију привредних активности и знатно утичу на повећање производње и размјене. Она су битан дио привредног система Републике Српске и чине најбројнији дио привредних субјеката. Запошљавају више од 50% укупног броја запослених у Републици Српској. Вриједност имовине коју ангажује сектор МСП чини 25% укупне вриједности имовине. Без обзира на констатоване и постојеће тешкоће, сектор МСП протеклих година биљежио је позитиван финансијски резултат.

Ради остварења већег раста и развоја сектора МСП, неопходно је *створити правну основу* за предузимање мјера економске политике усмјерене ка динамичком развоју цјелокупне привреде. Неопходно је *извршити прилагођавање подстицајних мјера потребама и околностима које ће довести до већег оснивања “start-up” предузећа*, раста и развоја малих и средњих предузећа, те бржи развој предузетништва у свим секторима привредног система Републике Српске.

Остали сектори, институције, удружења и заједнице морају да прилагоде своје дјеловање потребама овог сектора, а институције државне, регионалне и локалне заједнице да, равноправно са другим привредним и ванпривредним субјектима, ставе на располагање постојеће капацитете *с циљем финансирања “start-up” предузећа које ће довести до бржег раста и развоја МСП, веће ефикасности и ефикасности у раду, те запослености становништва.*

Значајан допринос развоју малих и средњих предузећа и подстицању оснивања “start-up” предузећа даје *Агенција за развој малих и средњих предузећа Републике Српске* нудећи сљедеће активности:

- израду стратегије развоја МСП и предузетништва у РС,
- реализацију подстицајне политике,
- подстицање запошљавања, образовања, стручних доквалификација и преквалификација,
- промоцију предузетништва и стимулисање иновативности и креативности у обављању привредне дјелатности,
- успостављању доступних база података из домена правних, финансијских, комуникационих, маркетиншких и других области, а које су у интересу развоја предузетништва,
- учешће у разним пројектима, подржавање иницијатива које стимулишу раст и развој предузетништва и МСП,
- развој мреже локалних агенција за развој МСП и успостављање квалитетне међусобне комуникације са Републичком агенцијом.

Мала и средња предузећа у свом пословању сусрећу се са великим тешкоћама приликом затварања конструкције финансирања, односно улагања у предузетнички подухват. Приступ финансијским институцијама и капиталу често је

неостварив или недовољно остварив захтјев за предузетнике и на просторима Републике Српске.

Пословне банке, приликом оцјене бонитета предузетника, полазе од два кључна принципа, и то:

- (1) финансијске одрживости тражиоца кредита и
- (2) могућности тражиоца кредита да обезбиједи колатерал за кредит који тражи.

Процјена способности опстанка предузећа није довољна сама по себи, па се тражи квалитетно обезбјеђење. То обезбјеђење, у зависности од врсте и квалитета, мора бити знатно веће од вриједности кредита, што за посљедицу има мали број новоотворених предузећа, односно “start-up” предузећа.

Један од облика подстицаја развоју предузетништва и учешћа у финансирању пројеката представљају средства Владе Републике Српске за подстицање развоја пољопривреде и средства која она пласира путем Инвестиционо-развојне банке Републике Српске, а у складу са Развојним програмом Републике Српске 2007-2010. године.²³ Инвестиционо-развојна банка Републике Српске представља финансијску институцију која је основана ради ефикасног управљања имовином Републике Српске.

Циљ оснивања Инвестиционо-развојне банке Републике Српске јесте развој предузетништва пружањем подршке развојним пројектима, а у вези са:

- повећањем запослености,
- изградњом инфраструктурних објеката,
- извозно оријентисаном производњом,
- унапређењем корпоративног управљања и тржишта капитала,
- малим и средњим предузећима,
- заштитом животне средине,
- равномјерним регионалним развојем,
- унапређењем пољопривредне производње,
- стамбено-пословном изградњом,
- ефикасним провођењем приватизације,
- реструктурисањем предузећа, подстицањем производње.

²³ "Службени гласник Републике" Српске, број 75. од 24. 8. 2007. године

Оснивачки капитал банке је 5.000.000 КМ. Инвестиционо-развојна банка је основана ради управљања:

- Фондом становања Републике Српске,
- Фондом за развој и запошљавање,
- Акцијским фондом Републике Српске,
- Фондом за управљање некретнинама и потраживањима у власништву Републике Српске,
- Фондом за реституцију Републике Српске и
- Фондом за развој источног дијела Републике Српске.

Улога *Инвестиционо-развојне банке Републике Српске, а.д. Бања Лука* јесте да пружи подршку развоју и инвестицијама у привреду Републике Српске финансирањем пројеката развојног карактера, провођењем пројеката приватизације, те ефикасним управљањем државном имовином Републике Српске.

Развојним програмом Републике Српске 2007 - 2010. године предвиђен је пласман укупно 667,6 милиона КМ за подстицај привредном развоју Републике Српске. Инвестиционо-развојна банка Републике Српске дефинисала је шест кредитних линија путем којих ће се пласирати средства из Развојног програма РС по конкурентним каматним стопама, а то су:

- кредити за почетне пословне активности (“start-up” предузећа),
- кредити за предузетнике и предузећа,
- кредити за микробизнис у пољопривреди,
- кредити за пољопривреду,
- стамбени кредити и
- кредити за јединице локалне самоуправе.

Од оснивања Инвестиционо-развојне, банке а.д. Бања Лука, и њеног активног дјеловања у финансирања “start-up” предузећа кроз програм кредита за почетне пословне активности, а који се финансирају из Фонда за развој и запошљавање Републике Српске, укупно је пласирано 1.581.777,87 КМ средстава за 57 корисника²⁴, што је недовољно. Укупно пласирана средства Инвестиционо-развојне банке износе 468.408.535,86 КМ²⁵ и то не задовољава потребе развоја привреде Републике Српске.

²⁴ <http://www.irbrs.net/PlasiraniKreditiLista.aspx?lang=cir> (04.05.2010.)

²⁵ Исто као 11.

Наведени подаци иду у прилог тези да привредне субјекте, посебно новоформирана предузећа, није адекватно подржано банкарски сектор, те да предузетници (почетници) нису адекватно едуковани како да дођу до јефтиних извора финансирања.

На просторима Босне и Херцеговине дјелују:

- (1) Гарантни фонд Брчко дистрикта,
- (2) Кредитно-гарантни фонд „Линк“, Мостар,
- (3) Европска комисија за регионални економски развој.

(1) Гарантни фонд Брчко дистрикта основан је 2003. године, као први гарантни фонд у Босни и Херцеговини. Почетни капитал износио је 300.000 КМ. Овај фонд финансира Влада Брчко дистрикта, а подржава га пољопривредни сектор, кредитирајући предузетничке пројекте путем финансијских организација. У овај фонд Влада Брчко дистрикта уложила је додатних 1.000.000 КМ јула 2004. године с циљем давања гаранција за мала и средња предузећа и за обртничке радње. Укупан портфолио Гарантног фонда Брчко дистрикта сада износи 1.300.000 КМ. Основни циљ фонда јесте пружање подршке развоју и јачању сектора малих и средњих предузећа и предузетништва, те пољопривредног сектора у Брчко дистрикту. Циљеви Фонда проводе се:

- издавањем кредитних гаранција како би се малим и средњим предузећима, те пољопривредном сектору, а којима недостаје квалитетан колатерал за покриће кредита, олакшао приступ кредитима,
- привлачењем нових средстава у Фонд и на тај начин повећање конкурентности у финансијском сектору који нуди кредите пољопривредном сектору.

Ефекти рада овог гарантног фонда²⁶ били су²⁷ издате гаранције у вриједности од 884.217,50 КМ, на основу којих је одобрено 1.868.435 КМ кредита за пословне активности у Брчко дистрикту. За предузетничке активности у пољопривреди одобрено је гаранција у вриједности од 471.717 КМ, на основу чега је одобрено кредита у износу од 943.435 КМ. За развој малих и средњих предузећа и предузетничких активности одобрено је

²⁶

[http://www.bdcentral.net/Members/urbanizam/Projekti/GarantniFond/\(04.05.2010.\)](http://www.bdcentral.net/Members/urbanizam/Projekti/GarantniFond/(04.05.2010.))

²⁷ Ажурирани подаци на сајту: мај 2006. године, прим аутора.

гаранција у вриједности од 412.500 КМ, на основу којих је кориштено кредита у вриједности од 925.000 КМ.

(2) Кредитно-гарантни фонд „Линк“, Мостар основан је априла 2004. године. Овај фонд потписао је са Универзал банком споразум о успостављању гарантне шеме за финансирање малих и средњих предузећа у Херцеговини. Италијанска невладина организација Cospre уложила је почетни капитал од 300.000 КМ, а Универзал банка такође 300.000 КМ, тако да је укупан гарантни фонд износио 600.000 КМ. Циљ овог фонда био је пружање подршке предузетницима који немају довољан колатерал за приступ кредиту. Кредитно-гарантни фонд омогућава самосталним предузетницима да остваре лакши приступ кредитним средствима под повољним условима. Од августа 2004. до марта 2005. године финансирано је 31 предузеће - 6 новоотворених и 25 постојећих. Укупан износ финансирања је 549.400 КМ. Отворено је 40 радних мјеста и подржано 99 постојећих.

(3) Европска комисија за подршку регионалном економском развоју дјеловала је на подручју Босне и Херцеговине до октобра 2005. године. Ова комисија је кроз ЕУ грант фонд пружала подршку економским развојним пројектима широм БиХ. Фонд за грантове износио је 2.400.000 евра. Циљ Комисије је да путем овог фонда помогне активности које су намијењене за: стварање економских услова за конкурентна мала и средња предузећа и предузетничке подухвате, развој извозних могућности, те развијање тржишта рада. Финансирање пројеката вршено је посредством регионалних и локалних развојних агенција, локалних невладиних организација, пословних удружења. Максималан износ донација био је 125.000 евра, а минималан 50.000 евра. Овај пројекат комисије Европске уније за подршку регионалном економском развоју БиХ трајао је до октобра 2005. године. Делегација Европске комисије наставила је да пружа подршку процесу регионалног економског развоја и регионалним развојним агенцијама. Планирана средства подршке развоју малих и средњих предузећа и предузетничких подухвата износи 3.000.000 евра, од чега је 2.500.000 евра намијењено пројекту техничке помоћи малим и средњим предузећима и регионалном економском развоју БиХ, а 500.000 евра је предвиђено за грантове за финансирање оперативних трошкова регионалних развојних агенција.

Осим наведених, у Босни и Херцеговини дјелује и Њемачка организација за техничку сарадњу (GTZ²⁸). GTZ-ова канцеларија за координацију пројеката формирана је у Сарајеву 1996. године, која ради у сарадњи са ОНР-ом, Европском унијом, Свјетском банком и другим међународним и домаћим организацијама. Тежиште рада GTZ-ове канцеларије огледа се у примјени мјера за постизање привредног раста и развоја у Босни и Херцеговини, те у пружању савјетодавних услуга у областима економске реформе, реформе пореског законодавства, реформе катастра, мјера за подстицање привреде и запошљавања, те програма у области приватизације. Данас GTZ реализује око 2700 развојних пројеката у више од 120 земаља, пружајући техничку подршку и помоћ, те дајући савјетодавне услуге у процесу социјалног, привредног и инфраструктурног развоја, као и у програмима реформи у процесу транзиције. Основни циљеви GTZ-а су смањење сиромаштва, унапређење образовања, подржавање реструктуисања економских и социјалних области на основу унапређења услова живота и привредне ситуације. GTZ је најважнија техничка агенција за сарадњу њемачког билатералног доприноса Пакту за стабилност југоисточне Европе. У провођењу својих програма ова агенција сарађује са државним министарствима, сродним агенцијама, организацијама и невладиним организацијама.

Програми које GTZ проводи у Републици Српској, односно Босни и Херцеговини, односе се на:

- Пројекат «Промоција малих и средњих предузећа у сјеверној БиХ», који је почео 2003. године и трајао до краја 2007. године. Заједнички га је финансирала Швајцарска агенција за развој и сарадњу (DEZA) и Њемачка техничка кооперација (GTZ), а имплементира га GTZ. Активности пројекта проводе се на подручју сјеверне БиХ, посебно шире подручје регија Бања Лука и Тузла. Овај пројекат подржава предузећа и предузетничке радње, као и предузетнике који желе да оснују предузеће или радње („start up“), из области: дрво/намјештај, металска индустрија, текстил/одјећа, кожа/обућа. Циљеви овог пројекта су: побољшање конкурентности предузећа, отварање нових радних мјеста,

²⁸ Њемачка организација за техничку сарадњу основана је 1975. године као јавно предузеће са сједиштем у Есцхборну. GTZ је државно предузеће за провођење пројеката техничке помоћи земљама у развоју и транзицији.

развој самоодрживих локалних структура за подршку малим и средњим предузећима.

- Пројекат «Фонд за развојни консалтинг за мала и средња предузећа», који покрива трошкове ангажовања локалних консултаната до износа 50% укупних трошкова. Право на коришћење средстава имају предузећа и предузетници из сјеверне БиХ која су у већинском домаћем власништву и имају до 250 запослених. Консултантске услуге пружају локални консултанти који имају значајно практично искуство у раду са предузећима. У оквиру пројекта субвенционису се сљедеће услуге: технолошко-производно савјетовање, дизајн и израда властитих производа, студија утицаја дрво прерађивачких погона на животну средину, финансијски менаџмент, припреме за увођење система квалитета ISO и CE, стратешко планирање, «start up» и регистрација предузећа.

3. Перспективе даљег развоја предузетништва

Мала и средња предузећа представљају главне носиоце развоја привреде европских земаља и као таква она су покретачи иновација, запослења, социјалне и локалне интеграције Европе. Европска повеља за мала предузећа, која је обавезна за све чланице Европске уније, а чији је потписник и Босна и Херцеговина од јуна 2003. године, истиче сљедећа подручја која су значајна за побољшање пословног амбијента за мала и средња предузећа:

- реформа законодавства,
- приступ финансијама,
- пословно заступање,
- образовање у предузетништву и
- конкурентност.

С обзиром на то да је на европским просторима, у највећем броју земаља, пред крај 20. и почетком 21. вијека, дошло до промјене друштвено-економског система и геостратешког, односно војно-политичког простора, чија је посљедица слабљење економске моћи тих земаља, као рјешење проблема друштвене заједнице, наметнуо се већ виђен модел развоја привредних система по моделу Европске уније. Тај модел преферира развој малог и средњег предузетништва заснованог на иновацијама,

креативности и конкуренцији. Већина земаља у транзицији прихватила је европску повељу за МСП и приступила реформи законодавног система, изради стратегија развоја и оснивању Агенција за развој МСП.

На основу извршене анализе стања развоја сектора микропредузећа, као и малих и средњих предузећа у Републици Српској, односно Босни и Херцеговини, може се констатовати изражена потреба за бржим развојем МСП као основе за укупан привредни развој. Постојећа подршка том развоју није довољна, како због непостојања општих административно-техничких услова, тако и кроз непостојање довољне финансијске подршке развоју. Републичке и локалне владе недовољно пажње поклањају овом сектору, присутна је спорост у процедурама и значајне бирократске препреке у оснивању нових предузећа, те не постоји развојна пореска политика.

Досадашње активности и дјеловање Инвестиционо-развојне банке Републике Српске, с једне стране, показује изражен интерес предузећа за јефтинијим изворима финансирања, а, с друге стране, недовољан интерес предузетника за “start up” кредите. Сматра се да је разлог томе недовољно развијен предузетнички дух у Републици Српској. Та чињеница показује неадекватан институционални приступ проблематици развоја предузетништва и стварања амбијента за настанак нових “start-up” предузећа. Инвестиционо-развојна банка Републике Српске, а. д. Бања Лука, и владина министарства, односно агенције и институције у чијем је домену привредни развој РС, ушли су у реализацију Развојног програма Републике Српске 2007-2010 године, без провођења адекватних мјера чији је имале за циљ стварање критичне масе предузетника и предузетничких пројеката, МСП, а посебно нових “start up” предузећа и предузетника. Проведене активности разних агенција, организација, па и институција нису биле свеобухватне и адекватне постојећем стању, потенцијалним предузетницима и њиховом менталитету.

Ради повећања броја малих и средњих предузећа, а самим тиме и значајнијег развоја предузетништва у Републици Српској, у току је припрема закона о Гарантном фонду Републике Српске. Фонд се оснива ради пружања подршке развоју предузетништва на територији Републике Српске, олакшаним приступом

финансијским средствима потребним за обављање пословних дјелатности²⁹, а посебно за:

- а) почетне пословне дјелатности,
- б) пројекте за запошљавање младих и друге пројекте који доприносе запошљавању и очувању радних мјеста,
- в) извозно оријентисане пословне дјелатности,
- г) пословне дјелатности у области пољопривреде,
- д) производно-услугне дјелатности,
- ђ) пројекте и пословне дјелатности у општинама које имају статус неразвијених и изразито неразвијених и
- е) друге одрживе пројекте.

Пословање Фонда засниваће се на начелима: сигурности, ликвидности и солвентности. Оснивач Фонда је Република Српска. Дјелатност Фонда биће издавање свих облика гаранција предузетницима и финансијским институцијама, са сједиштем у Републици Српској. Основни капитал Фонда биће 30.000.000,00 КМ.

Закључак

Финансијски сектор Републике Српске има скупа кредитна средства, а приликом пласирања тих средстава примат се даје обезбјеђењу кредита, а мање оствареним резултатима пословања, развојним плановима клијента и тржишним шансама. Тражена обезбјеђења су знатно већа од захтијеваних средстава, што доводи до смањења финансирања пројеката, прибављања средстава по високим каматним стопама мимо пословних банака, неизвршавања пројеката и уговора, а посљедица тога је немогућност остварења планова, неликвидност и немогућност враћања кредита. Присутна је спорост у реализацији идеје формирања гарантног фонда Републике Српске, а који би помогао предузетницима да остваре своје пројекте. У наредном периоду неопходне су повећане активности владе, владиних министарстава, агенција и институција на стварању институционалне подршке, едукацији, анимирању и подстицању предузетничких подухвата и пројеката, односно стимулисању настанка нових предузећа и предузетника. Само критична маса предузећа и предузетника доприноси развоју предузетништва и стварању претпоставки за развој привреде Републике Српске, већем и бржем, запошљавању, односно рјешавању основних

²⁹ Обезбјеђење кредита, прим. аутора

питања припадника друштвене заједнице и стварању претпоставки за бржи улазак земље у Европску унију. Предузетнички принципи пословања савремене, предузетнички оријентисане банке подразумевају уграђен институционални механизам дјеловања државе ради развоја предузетништва, финансијску потпору квалитетних извора финансирања почетних привредних активности и пословни наступ банке у свим фазама предузетничке активности: од едукације, презентовања и предочавања шанси и могућности потенцијалних предузетника до финансијског и нефинансијског учешћа у пројекту, контроле и мониторинга.

Литература

Вукмировић, Н. Предузетништво у пракси малих и средњих предузећа, Бања Лука, Агенција за развој малих и средњих предузећа, 2005.

Вукмировић, Н. Савремено предузетништво, Наука и вјештина пословног успјеха, Бања Лука, Економски факултет, 2006.

Вуњак, Н.; Ковачевић, Љ.; Пословно банкарство: савремени трендови, Бечеј, Пролетер, 2002.

Drucker, P. Efikasan direktor: Zagreb: Binoza press, 2001.

Rose, S.P.; Hudgins, C.S.; Bankarski menadžment i finansijske usluge: Beograd: Data status, 2005.

Агенција за развој малих и средњих предузећа и предузетништва Србије, «Сектор МСПП - трендови и структуре»

Влада Републике Српске, «Стратегија развоја малих и средњих предузећа у Републици Српској за период 2006-2010. година»

Влада Републике Хрватске, Министарство gospodarства, рада и предузетништва, Пројекат «Локални пројекти развоја-предузетник».

Економски факултет Источно Сарајево, трибина, «Свјетска економска криза и посљедице на економију БиХ»

Конференција: «Предузетничка култура у функцији смањења сиромаштва-социјално предузетништво».

Службени гласник Републике Српске, број 115, «Економска политика за 2010. годину».

Службени гласник РС, број 64/02, ” Закон о подстицању развоја малих и средњих предузећа”.

Службени гласник Републике Српске, број 75, “Развојни програм Републике Српске 2007-2010.године”

Закључци научног скупа ”Глобална економска криза и динамика приближавања Европској унији”, Економски факултет, Бања Лука, 5. 2. 2009. године

USAID, Агенција Сједињених држава за међународни развој, «Анализа Интервенција и недостатака малих и средњих предузећа у БиХ», Завршни извјештај.

UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME Регионални центар у Братислави и WORLD BANK GLOBAL DEVELOPMENT LEARNING NETWORK, Серијал дијалога о ММСП: “Стварање и примјена иницијатива и стратегија за подршку развоју микро, малих и средњих предузећа”.

<http://www.delbih.ec.europa.eu>

<http://www.irbrs.net/PlasiraniKreditiLista.aspx?lang=cir>

<http://www.bdcentral.net/Members/urbanizam/Projekti/GarantniFond/>

УДК: 005.96
Примљено: 7. маја 2010.
Прихваћено: 2. јуна 2010.
Оригинални научни рад

Наука
број 2-3/2010
год. 1 vol. 2
стр. 51-64

Зоран Лазић
Слобомир П Универзитет
Факултет за економију и менаџмент
Слобомир

ПРИМЕНА СПИРАЛНОГ ПРИСТУПА У РАЗВОЈУ ПОСЛОВНЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ

Application Of Spiral Access In The Development Of Business Intelligence

ABSTRACT In comparison with the classical information systems, business intelligence systems are more dynamic, and they require higher level of engagement in development, implementation and maintaining. Therefore in their realization it is necessary to employ approach that implies permanent adjustment and adaptation of these systems to the business conditions, which dictate changes in the environment. All of this can be achieved with the use of spiral model.

KEY WORDS Information Systems, Business Intelligence, Spiral Model.

АПСТРАКТ У поређењу са класичним информационим системима, системи пословне интелигенције су динамичнији, па захтевају виши степен ангажовања на развоју, имплементацији и одржавању. Стога је у њиховој реализацији неминовно применити приступ који подразумева перманентно прилагођавање и адаптацију ових система условима пословања, који диктирају промене у окружењу, што се може постићи спиралним приступом.

КЉУЧНЕ РЕЧИ информациони системи, пословна интелигенција, спирални приступ.

Увод

Многи теоретичари и практичари у инжењерству знања, и не само у том подручју, склони су подредити методологију и системски приступ развоју нечега, у корист интуиције. Њихов је мото: "Слиједите инстинкт, он ће показати прави пут!" Насупрот томе, у савременој литератури преовладава став да као и за сваки други сложенији пројект, тако и за изградњу система пословне интелигенције треба разрадити што је могуће прикладнију методологију, која ће имати усмјеравајућу улогу за реализацију постављеног циља. У току рада на пројекту она се може и кориговати у складу с новим сазнањима, идејама, ограничењима или новонасталим ситуацијама. Методологија развоја успјешног система пословне интелигенције треба бити разрађена на почетку па ако се и установи да није најбоље конципирана, искуство показује да су укупни резултати и искориштења ресурса бољи него да се систем гради интуитивно, без икакве методологије. Данас се сматра да систем пословне интелигенције може створити пет до десет особа у року од двије године, а ријетко за краће вријеме. За развој и увођење оваквог система треба ангажовати тим стручњака, врло координисаних у своме раду. У пројектовање осим корисника и топ менаџмента организације, треба укључити систем-аналитичаре, стручњаке за инжењеринг знања, и програмере.

Системи пословне интелигенције знатно се разликују од уобичајених информационих система. Системи пословне интелигенције проживљавали су ширу афирмацију 90-тих година прошлог века, а у том раздобљу кулминирале су и активности за развој методологије.

У оствареним методологијама и техникама стављен је само нагласак на различите погледе процеса развоја. Данас не постоји универзална методологија за развој система пословне интелигенције, и то углавном стога што није ни развијена филозофска позадина - филозофија развоја система пословне интелигенције. Развој ових система изузетно је сложен и није постигнуто његово потпуно разумијевање. Најуспјешније су се до сада показале методологије прототипног развоја, које стоје насупрот методологији фазног развоја, уобичајеној код развоја класичних информацијских система.

Специфичности развоја система пословне интелигенције

Да би се могао изградити неки систем, потребно је остварити његово разумијевање. Пројект развоја информационих система, од којих су, гледајући очима данашње информацијске технологије, системи пословне интелигенције тек један њихов подскуп, мора се посматрати у ширем контексту. Наиме, с обзиром на динамику промјена фактора пословања и амбијента у коме се оно остварује, организацијама су потребни нови ИС и значајан реинжињеринг постојећих система да би наставили испуњавати циљеве због којих се примењују. Због тога је развој система непрекидан процес у свим организацијама.

Тешко је поставити јасну границу између корисника, оног који развија систем, те спољних утицаја. Ти "широки утицаји спољног свијета" су било који фактори који утичу на ток пројекта или одлуку на примјену неке развојне методологије. Границе та три дијела система су више или мање апстрактне.

Систем развоја система пословне интелигенције, као и других информационих система темељених на знању показује све одлике сложеног, па и хаотичног система. У таквим системима ни методологија нити приступ не могу учинити довољно за инжењера знања тј. није могуће у потпуности аутоматизовати или барем структурисати његов посао, односно прецизно га водити кроз целокупан процес развоја. Развој система пословне интелигенције разликује се од уобичајених информационих система у низу сегмената, од којих се као најзначајнији могу издвојити следећи:

- **Захтеви за систем нису прецизно дефинисани.** Процеси које систем описује ретко се подробно испитују пре него што почне развој система. Тешко је сажето идентификовати и изразити захтеве док се не види како се понаша коначни систем.
- **Захтеви брзо расту.** Радни модел система мења начин пословања, јер открива недоследности у претходном сагледавању процеса и омогућава им да прочишћавају знање за конкретан кориснички захтев.
- **Корисници мењају захтеве.** Очекивања корисника се мењају након што им се демонстрира модел.
- **Није позната "добра пракса" решења дизајна.** Не постоје стандардни модели за постојеће апликације или није могуће идентификовати неку апликацију као узор за почетак.

- **Технике решења нагло се развијају.** Након неколико развојних итерација прототипа, најприкладније технике решења се брзо мењају. Приступ дизајну и развоју мора се мењати, да би се испунила очекивања експерата и њихових промењених погледа у складу с најбољим начином имплементације.

Код развоја система пословне интелигенције врло су велики и проблеми управљања пројектом. Такви проблеми нису својствени само системима темељеним на знању, него и читавој једној класи информационих система (МИС, ДСС, пројекти ИС великих размјера, итд.). Системи пословне интелигенције су изузетно снажно изложени спирали захтева; а ако се дозволи промена захтева током развоја система, брзина тих промена може премашити способности инжењера знања да их бележи и имплементира. Неки општи проблеми који се појављују манифестују се кроз:

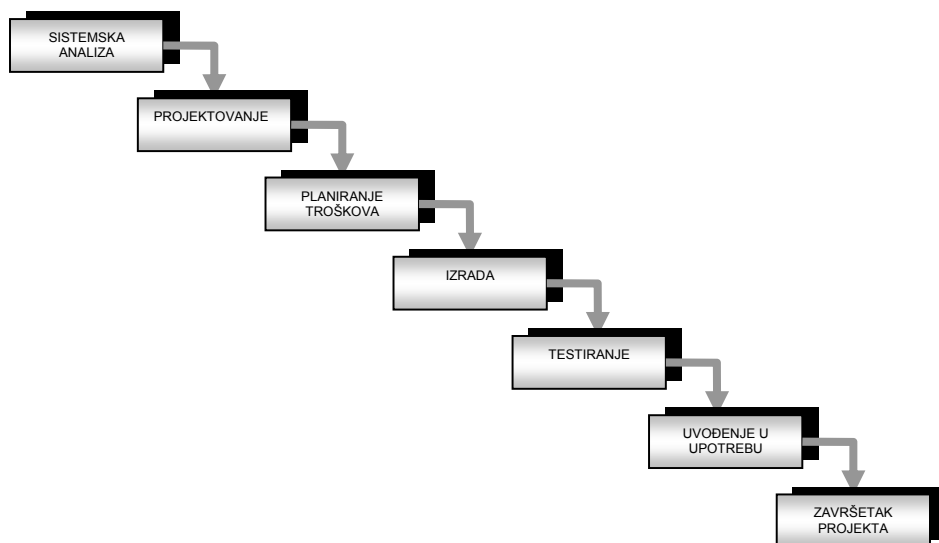
- управљање очекивањем - наручиоци развоја система пословне интелигенције могу имати врло нереални скуп очекивања супротних могућностима технологије и количином рада који се тражи за израду коначног решења, а с друге стране могу бити и скептични у погледу могућности технологије, те не желе дати сагласност за пројекат развоја;
- опчињеност технологијом - корисници више пажње посвећују технологији него проблему који треба решити. Понекад се технологија система пословне интелигенције користи за решавање сасвим неприкладних проблема;
- спирала захтева - прозлази из честих промена корисничких захтева. Прети да значајно успори или потпуно заустави напредовање пројекта. С друге стране морају се уважити оправдани захтеви за променом, јер се иначе може догодити да се не задовоље пословне потребе наручиоца пројекта;
- управљање квалитетом - итеративни приступ развоју, који преферирају инжењери знања, често је без структуре и доследности, те је базиран на искуству из праксе софтверског инжењерства и активности;
- оптимизам код процене - захтеви за прорачун, људство и време, могу бити озбиљно потцењени због непрецизно дефинисаног почетног корисничког захтева и настојања да се остваре ти захтеви.

Разлика у методологијама развоја система пословне интелигенције и класичних информационих система произлази из различитих погледа на прикупљање знања и имплементацију. Развијена су два приступа развоја информационих система: непрототипирајућа и прототипирајућа школа мишљења. Ова два приступа се не искључују, а у последње време долази до њиховог обједињавања настанком спиралног приступа развоја пословне интелигенције који је детаљно описан у даљем тексту. Једни приступи могу се прожимати кроз друге, стварајући све могуће врсте комбинација.

Основи спиралног приступа развоја интелигентних система за пословно одлучивање

У поређењу са класичним информационим системима, интелигентни системи за пословно одлучивање динамичнији су, па захтевају виши степен ангажовања на развоју, имплементацији и одржавању. Стога је у њиховој реализацији неминовно применити приступ који подразумева перманентно прилагођавање и адаптацију ових система условима пословања, који диктирају промене у окружењу.

Приступ развоја информационих система методом животног циклуса, који је карактеристичан за класичне информационе системе, није погодан за развој интелигентних система за пословно одлучивање. Поједностављена варијанта ове методе може се приказати моделом водопада. Поступак започиње системском анализом (анализом захтева), наставља се детаљним пројектовањем ИС, а затим следе фазе планирања и процене трошкова, израде, тестирања и увођења система у редовну употребу. Активности сукцесивно следе једна другу и отпочињу по завршетку и одобравању претходне фазе или са минималним преклапањем суседних фаза. Основни недостатак овог модела јесте то што полази од претпоставке да су све информације, неопходне за обављање одређених активности, унапред познате. У пракси то није случај. Другим речима, модел водопада не допушта накнадно укључивање нових информација, нити дозвољава промену корисничких захтева током израде пројекта.

Слика 5.1. Модел развоја информационих система методом животног циклуса ³⁰

Осим наведеног приступа развоју информационих система методом животног циклуса, ширу примену у развоју класичних ИС има метода прототипског развоја ИС. За разлику од методе животног циклуса, ова метода је нелинеарна, односно заснована на итеративном приступу. Под појмом прототајпинг (прототупинг) у информационим технологијама подразумева се приступ или посебна техника за изградњу информационих система или делова ових система.

Појавом микрорачунара примена прототајпинга добија на значају, јер је корисник у могућности да сам изврши анализу и дизајн дела система за који је заинтересован. У томе све више има подршку језика четврте генерације и других софтверских техника, развијених за неке од верзија прототајпинга.

³⁰ Riordan R.; *Designinig Effective Database Systems*, Addison-Wesley, 2005, str. 148.

Могу се издвојити следеће три карактеристике прототајпинга.³¹

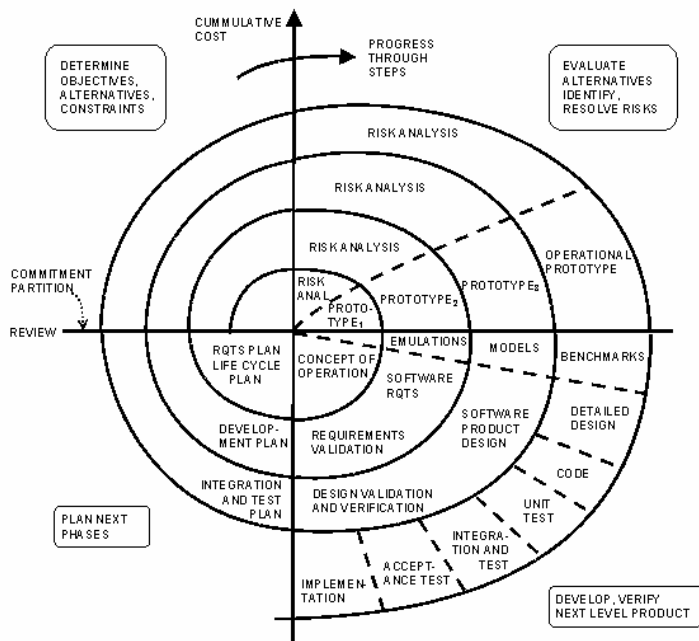
- прототајпингом се изграђује модел финалног система, односно његовог дела,
- у току софтверског развоја неопходно је учешће корисника,
- развој брзе верзије прототипа.

Протајпингом се долази на брз и ефикасан начин до прелиминарног модела система. Овај модел ће се у интерактивној процедури и итеративним поступком даље развијати у више верзија, до коначног радног модела. Прототипски приступ омогућава корисницима и дизајнерима да на илустративан начин уоче недостатке и побољшају своју верзију. Овакав поступак омогућавају комуникациони преносници (алат, средство) који пружају корисницима могућност да остваре увид у предложени систем. Када је реч о мање сложеним системима, а поготово о деловима система, прототајпинг има предности над поступком писања спецификација, што је карактеристично за животни циклус управо због могућности непосредног увида и учешћа корисника у развијању модела.

С обзиром на чињеницу да ни један од стандардних метода развоја ИС у потпуности не обезбеђује примерен развој система пословне интелигенције, као и на чињеницу да наведене методе не треба посматрати као међусобно конфронтирајуће, решење треба тражити у њиховој комбинацији. Спирални приступ развоју софтверских апликација настао је 1988. године са основном идејом да, комбинујући формализам методе животног циклуса и итеративни приступ методе прототипског развоја, искористи њихове предности, а елиминише недостатке. Иако је настао релативно давно, данас када системи пословне интелигенције доживљавају своју пуну апликацију постаје актуелан, управо због своје примењивости у развоју ових савремених информационих система. Модел се може представити спиралом са препознатљиве четири врсте активности:

- дефинисање циљева, алтернатива и ограничења,
- евалуација алтернатива и анализа ризика,
- развој и верификација следећег нивоа информационог система и
- планирање следећег циклуса.

³¹ Vujović, str. 191.

Слика 5.2. Спирални модел развоја информационих система³²

Развој информационог система започиње дефинисањем корисничких захтева и прелиминарним планирањем пројекта. Након тога се приступа анализи ризика, прелиминарном дизајнирању и креирању прототипа. Затим се врши евалуација прототипа, уочавају се његове слабости, дефинишу захтеви које информациони систем треба да задовољи у следећој итерацији и разматрају могуће алтернативе. Потом се планира развој следеће итерације, врши анализа ризика и одлучује да ли отпочињати нови циклус са препознатљиве четири врсте активности.

³² Barry W. Boehm; *Spiral Model of Software Development and Enhancement*, TRW Defense Systems Group, 1988, <http://www.cs.wm.edu>, 04/2008,

Основне карактеристике спиралног приступа огледају се у следећем.³³

- током сваког циклуса се анализира ризик чији ниво опредељује одлуку о уласку у нови циклус,
- број активности расте како се циклуси удаљују од центра спирале,
- развој и верификација информационог система у сваком циклусу одвија се према методи животног циклуса или методи прототипа,
- сваком итерацијом смањује се ниво апстракције, развија комплетнија и сложенија верзија ИС, али и трошкови кумулативно расту и
- континуално се мери ниво повећања квалитета ИС-а и ниво додатних трошкова.

Због оваквих својих карактеристика, спирални приступ је погодан за реализацију великих, скувих и комплексних ИС-а, које одликују честе измене и подршка одлучивању. Управо због тога овај приступ се примењује за развој интелигентних система за пословно одлучивање.

Имплементација спиралног приступа развоја интелигентних система за пословно одлучивање

Једна од идеја, на којој се темељи развој интелигентних система за пословно одлучивање, произилази из човековог учења на основу искуства. То подразумева да је, уз правилан доток квалитетних података за продуковање релевантних информација, веома важно стечено искуство, произашло из историјских догађаја, као и расположивост савремених метода, поступака и алата за њихово акумулирање. Аналогно човековим способностима и методологији учења, ефикасност интелигентних система за пословно одлучивање треба да се повећава са порастом броја понављања процеса обраде. Знање се, при томе, акумулира и користи у будућим обрадама.

Јасно је да засновани на овим премисама интелигентни системи подразумевају перманентну надградњу, која се обезбеђује спиралним приступом развоја ових система. Ако се у разматрање

³³ Tumbas P; *Objektni softverski inženjering*, Zbirka predavanja, str.14.
<http://www.eccf.su.ac.yu>, 04/2008,

узме и динамика промена услова пословања, непрестано иновирање и осавременавање процеса одлучивања, закључак је да континуално преиспитивање и иновирање интелигентних система нема алтернативу.

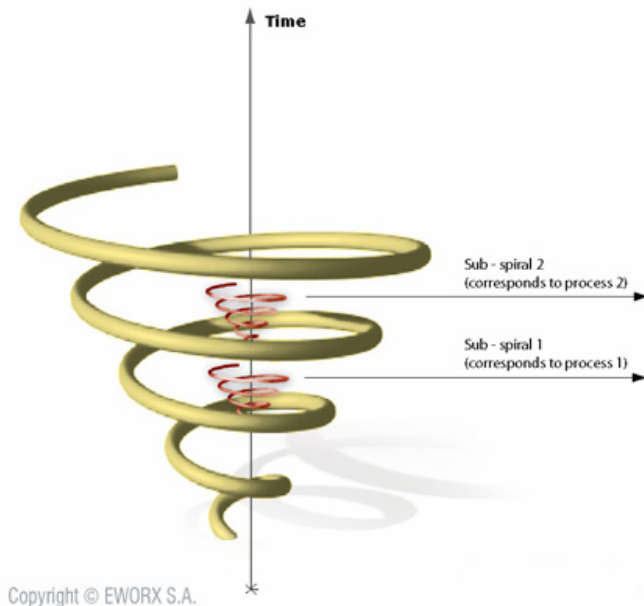
Имплементација спиралног приступа при развоју интелигентних система за пословно одлучивање, у зависности од природе конкретног система, обавља се на различите начине. Неки од ових система имају способност аутоматског прилагођавања и адаптације новонасталим условима пословања, па се сврставају у системе који уче (*Learning System*). То практично значи да они изводе модел понашања (пословне активности) на основу претраживања огромне количине већ реализованих трансакција и да се сами прилагођавају новонасталим условима. Такво оперативно знање је доскора било својствено само професионалцима који имају значајно искуство у обављању одређених пословних активности. Интелигентни системи као што су неуронске мреже и генетски алгоритми имају способност да науче моделе пословних процеса из историјских података. Насупрот њима, експертни системи и fuzzy системи подразумевају продубљивање знања уз посредовање експерта или инжењера знања. Стога је од изузетне важности разумевање процеса закључивања ових интелигентних система због њиховог унапређења. Јер, ако је систем због нечега донео погрешну одлуку, важно је знати који поступак стоји иза донесене одлуке управо због потребе за перманентном ревизијом и дограђивањем система. Значи да није довољно да стекну знање како да изврше одређени задатак, већ морају непрекидно да прате његово остваривање и да ревидирају своје знање према променама у пословном окружењу.³⁴

Интелигентни системи за пословно одлучивање могу се применити у функцији реализације сложених циљева и стратегија пословних система. Ови циљеви и стратегије садрже више подциљева и стратегија нижег нивоа, па интелигентни системи могу садржавати низ подсистема за реализацију ових подциљева. Сваки од ових подсистема успешније функционише повећањем сазнања о конкретном задатку, које проистиче на бази искуства. Стога је евидентно да главни циклус развоја интелигентних система садржи и низ подспирала, које се односе

³⁴ Soldić-Aleksić J.; *Inteligentni sistemi za poslovno odlučivanje*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2001, str. 42.

на прикупљање и обраду података и решавање проблема nižeg хијерархијског нивоа.

На слици 5.3. приказан је спирални приступ развоју интелигентних система за пословно одлучивање, где главна спирала представља основни спирални процес развоја и садржи низ подспирала којим се развијају поједне компоненте - подсистеми интелигентног система или архитектура његовог окружења. Повећањем њиховог квалитета, према правилу, повећава се и квалитет интелигентног система. Започињање новог главног циклуса условљено је резултатима анализе ризика, односно нивоом ризика, који би се предузео уласком у нови циклус. Ово се првенствено односи на анализу корисности, која би се остварила унапређењем постојећег интелигентног система за пословно одлучивање у односу на висину уложених напора и средстава.

Слика 5.3. Спирални приступ развоју интелигентних система за пословно одлучивање ³⁵

Потребно је нагласити да квалитетну архитектуру окружења интелигентних система за пословно одлучивање обухватају: складиште података, алати за интерактивну аналитичку обраду и

³⁵ <http://www.eworx.gr/en/processes.htm>, 04/2008,

моделу за трагање кроз податке. Стога, имплементација спиралног приступа код интелигентних система за пословно одлучивање, који су подржани складиштем података, укључује активности које се односе на евалуацију, одржавање и ажурирање складишта података као и активности перманентног оцењивања и редизајнирања модела за трагање кроз податке.

Наиме, складиште података еволуира и сазрева, па се промене сматрају изразом успеха, а не неуспеха. Осим континуалне усредсређености на корисничке захтеве, битно је усредсређивање на аквизицију података, обезбеђивање адекватних процеса и процедура да би текуће функционисање складишта података било ефикасно. Зато је због потребе подизања нивоа квалитета неопходно обезбедити перманентно мерење перформанси складишта података. Решавање проблема с циљем подршке одлучивању, коју представља главна спирала, подразумева низ решења проблема нижег хијерархиског нивоа. Ови подпроблеми се могу представити засебним итеративним процесима и, према правилу, решавају се методама трагања кроз податке. Имплементација спиралног приступа у овом случају започиње валоризацијом циљева трагања кроз податке, генерисањем алтернативних модела и разматрањем ограничења. Затим се врши евалуација алтернатива и анализа ризика, након чега се доноси одлука о развоју модела. У случају позитивне одлуке модел се развија и врши верификација резултата. Након мерења и верификације резултата, у случају незадовољавајућих резултата, планира се нови спирални циклус, у коме се користе искуства стечена у претходном циклусу. Поступак се понавља све док се не дође до задовољавајућег резултата.

Примена спиралног приступа развоја интелигентних система за пословно одлучивање

Искуства из развијених земаља указују на праксу да организације због комплексности и мултидисциплинарног карактера технологија, на којима почивају интелигентни системи, различитим методолошким приступима изграђују сопствене интелигентне системе за пословно одлучивање. Ово не умањује значај приказаног методолошког обрасца, који је универзалан и представља генерални приступ изградњи ових система.

Низ комплексних проблема, условљених сложеним пословним амбијентом, који се не могу решавати на традиционалан начин постављањем С QL упита, намећу потребу за развојем интелигентних система за пословно одлучивање. При томе је неопходно обезбедити корекцију и константно дограђивање постојећег интелигентног система за пословно одлучивање. Управо спирални приступ омогућава перманентну евалуацију и корекције његових подсистема, а тиме и интелигентног система за пословно одлучивање.

Закључак

Не постоје универзална решења за поједине случајеве или ситуације у развоју пословне интелигенције. То значи да је потребно тражити одговарајућа решења примерена конкретном задатку и ситуацији у оквиру спиралног приступа. За разлику од класичних система обраде података, системи пословне интелигенције не могу бити до краја изграђени. Ове системе је потребно стално развијати и непрестано усклађивати са нивоом развоја информационих технологија, али и са пословном политиком предузећа и тржишним променама да би се у одређеној временској тачки постигло задовољавајуће решење.

Литература

Barry W. Boehm; *Spiral Model of Software Development and Enhancement*, TRW Defense Systems Group, 1988, <http://www.cs.wm.edu>, 03/2010.

Riordan R.; *Designing Effective Database Systems*, Addison-Wesley, 2005.

Soldić-Aleksić J.; *Inteligentni sistemi za poslovno odlučivanje*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2001.

Vujović S.; *Informacioni sistemi u poslovanju i menadžmentu*, Slobomir P Univerzitet, Slobomir, 2005.

Tumbas P; *Objektni softverski inženjering*, Zbirka predavanja, str.14. <http://www.eccf.su.ac.yu>, 04/2010.

<http://www.eworx.gr/en/processes.htm>, 03/2010.

УДК: 658.513:006.44
Примљено: 14. јуна 2010.
Прихваћено: 26. августа 2010.
Оригинални научни рад

Наука
број 2-3/2010
год. 1 vol. 2
стр. 65-73

Срђан М. Лалић
Факултет пословне економије, Бијељина
Универзитет у Источном Сарајеву
Република Српска, Босна и Херцеговина

Невена Перић
Главна служба за ревизију јавног сектора Републике Српске
Република Српска, Босна и Херцеговина

РЕВИЗОРСКО РАЗУМИЈЕВАЊЕ СИСТЕМА ИНТЕРНЕ КОНТРОЛЕ ЈАВНОГ СЕКТОРА

Audit Understanding of Internal Control System of Public Sector

ABSTRACT The internal control consists of policies and procedures established by the management to ensure the execution of specific customer objectives; it helps to ensure reliable financial reporting and compliance with laws and regulations. If there is no adequate control, then natural resources, non-manual tools, important documents and records can be stolen, misused or accidentally destroyed. The subject of this paper is to present the stages of understanding the internal control system of the public sector in order to efficiently obtain sufficient appropriate audit evidence. Their reliability contributes to a better understanding of audit reports and reducing conflicts among all of its users.

KEY WORDS Audit, internal control, the international review standards, public sector, accounting, transaction, risk.

АПСТРАКТ Интерна контрола састоји се од политика и процедура коју руководство успоставља у циљу осигурања извршења специфичних циљева клијента, јер помаже да се осигура поуздано финансијско извјештавање и усклађеност са законима и

прописима. Уколико не постоји адекватна контрола физичка средства, нефизичка средства, важни документи и евиденције могу бити украдени, злоупотријебљени или случајно уништени. Предмет овог рада јесте приказ фаза разумијевања система интерне контроле јавног сектора с циљем ефикасног прибављања довољно прикладних ревизијских доказа. Њихова поузданост и благовременост доприноси бољем разумијевању ревизорских извјештаја и смањењу конфликта између свих његових корисника.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ ревизија, интерна контрола, међународни стандарди ревизије, јавни сектор, рачуноводство, трансакција, ризик.

Увод

Стандарди ревизије пружају основ за ревизорово разматрање клијентове интерне контроле у ревизији финансијских извјештаја. Довољно разумијевање система интерне контроле мора се стећи да би се ревизија планирала и одредила природа, временски оквир и обим тестова који ће бити извођени.

Ревизорово разумијевање система интерних контрола базира се на претходном искуству у случајевима када је ревизор већ обављао ревизију конкретног ентитета јавног сектора. Међутим, ако то није случај, разумијевање система интерних контрола ревизор ће засновати на основу³⁶:

- испитивања менаџмента ентитета јавног сектора, позивајући се на документацију, тј. на приручнике са описаним поступцима интерних контрола, описима послова и шематским приказима,
- инспекције докумената и евиденција који су производ система интерне контроле и
- посматрања активности и послова ентитета, укључујући посматрање организације и компјутерских операција и природе обраде података о насталим пословним догађајима.

При свакој ревизији финансијских извјештаја ревизор би требало да разумије структуру интерне контроле колико је довољно за планирање ревизије, а само разумијевање интерне контроле

³⁶ М. Андрић, Б. Крсмановић, Н. Чалија, Д. Кулина, Ревизија јавног сектора, Економски факултет у Суботици, Суботица, 2007., стр. 158.

неопходно је за ревизора да би одредио постојање контролних процедура на које се може ослонити приликом планирања тестова.

Разумијевање система интерне контроле обезбеђује се путем³⁷:

1. извођења прелиминарног прегледа,
2. документовања система интерне контроле,
3. идентификовања циклуса трансакција,
4. извођења процедуре “шетња-кроз”,
5. идентификовања контролних процедура на које се може ослонити.

1. Извођење прелиминарног прегледа

При самом ангажовању на ревизији и документовању клијентове структуре интерне контроле претходи ревизоров преглед радних папира ревизије из претходног периода и клијентових процедуралних приручника. Разумијевање контролног окружења и рачуноводственог система обезбеђује ревизору општа знања о клијентовој организационој структури. Схватање тока трансакција даје ревизору општа знања о различитим врстама трансакција, помоћу којих се извршавају значајније трансакције. А на основу схватања о клијентовом окружењу, ревизор одлучује да ли је разумно планирати ослонац на структуру интерне контроле. Одлука се заснива на ревизоровом одговору на питање: Да ли разматрање структуре интерне контроле оправда за смањење суштинских тестова? Одговор НЕ на ово питање наводи ревизора да прекине са даљим разматрањима система интерне контроле и да дизајнира суштинске тестове претпостављајући максималан ниво контролног ризика. Одговор ДА на питање наводи ревизора да настави разматрање система интерне контроле и могућност ослањања на њих.

2. Документовање система интерне контроле

Ревизор може разговарати са интерним ревизорима и запосленим који су одговорни за одређене рачуноводствене функције, прегледати организационе шеме и документацију трансакција и консултовати процедуралне приручнике да би потврдио

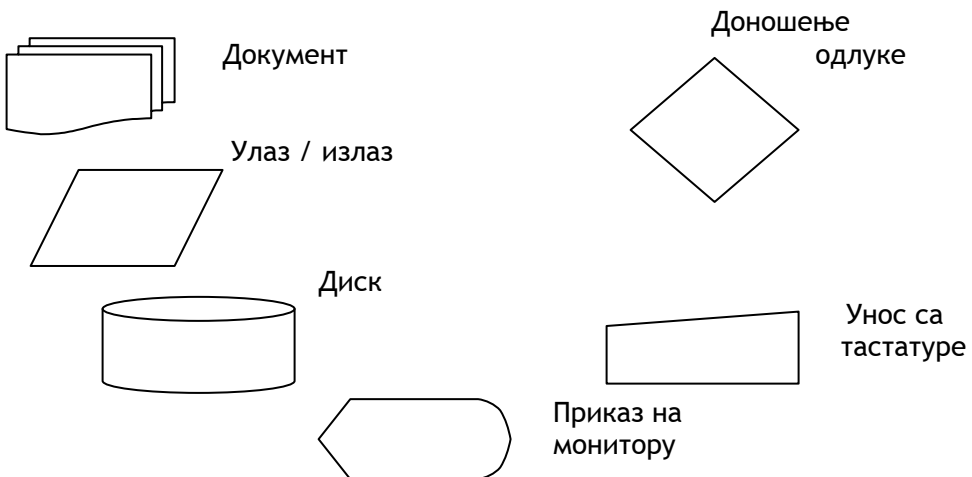
³⁷ М. Андрић, Б. Крсмановић, Д. Јакшић, *Ревизија*, Економски факултет у Суботици, Суботица, 2004., стр 233.

процедуре о којима је дискутовао или које је посматрао. Да би ревизија била извршена у складу са захтјевима ревизијских стандарда, неопходно је да све активности, укључујући и разматрање интерних контрола, прати процес њиховог документовања. Постоје три основне технике за документовање прикупљених сазнања о клијентовим интерним контролама. То су:

- опис (меморандум),
- графици,
- упитници.

Меморандум је у писменом облику опис одређене фазе рачуноводственог система. Графици се састоје од међусобно повезаних симбола који у облику дијаграма приказују проток трансакција и догађаја кроз систем или дијелове система. Коришћење дијаграма тока може бити посебно погодно уколико клијент већ посједује сликовите приказе свог рачуноводственог система и контролних процедура. У њиховом одсуству ревизор мора сам да их креира, што одузима доста времена. Креирање дијаграма тока заснива се на примјени стандардних симбола.

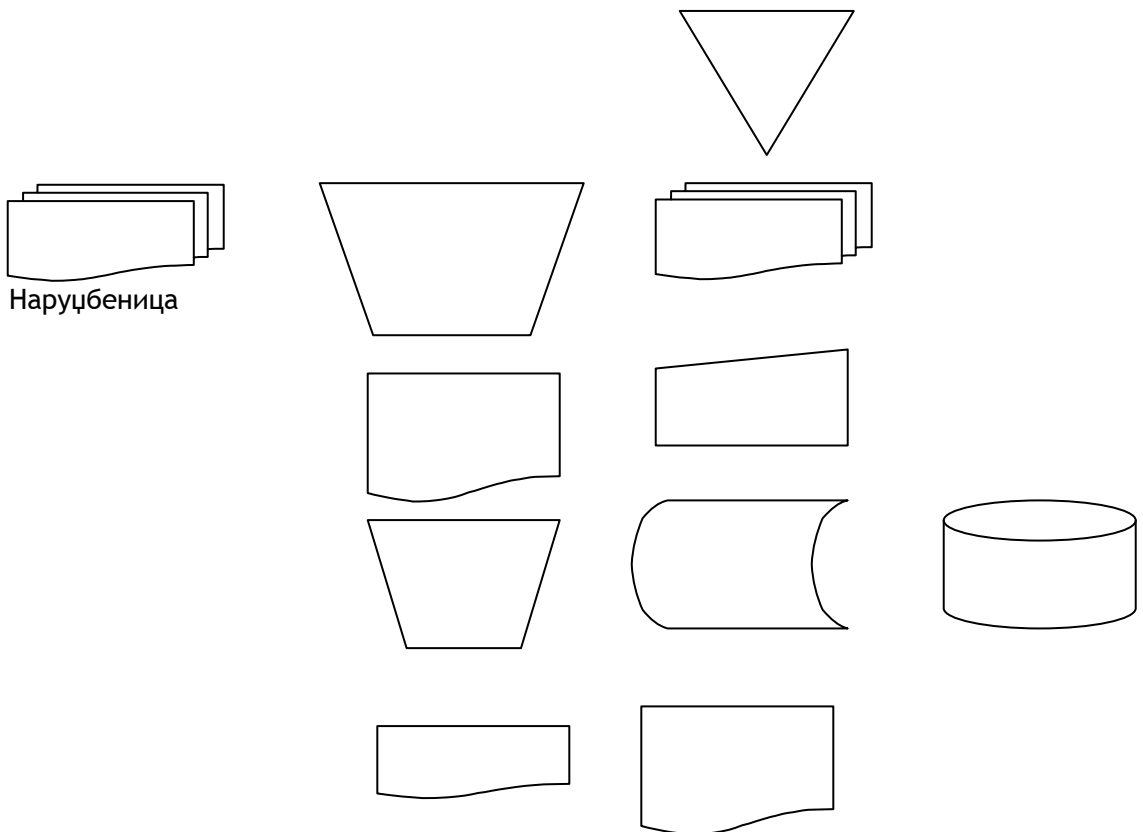
Приказ 1. Најзначајнији симболи за креирање дијаграма тока³⁸

³⁸ М. Андрић, Б. Крсмановић, Д. Јакшић, *Ревизија*, Економски факултет и Суботици, Суботица, 2004, стр. 235.

За разлику од симбола, логика дијаграма не може се стандардизовати. Приликом припреме дијаграма ревизор би требало да тежити ефикасности, да опише операцију што је могуће концизније, са јасним указивањем на одговорности запослених. Комбиновањем датих симбола, у складу са устројством клијентових интерних контрола, добија се дијаграм тока.

Приказ 2. Дијаграм тока података

Упитници интерне контроле састоје се од низа питања дизајнираних да открију недостатке у контроли, а у упитницима се обично понуђени одговори: „да“, „не“ и „није примењиво“.

ДА - указује на задовољавајуће услове контроле
НЕ - сигнализира потенцијалне материјалне недостатке, који могу водити ка грешкама, неправилностима или илегалним радњама

Н/П - ситуација не постоји код клијента

Упитници се могу прилагодити за сваки систем, јер обично садрже питања о потенцијалним недостацима.

3. Идентификовање циклуса трансакција

Пошто се број и природа циклуса трансакција разликује од дјелатности до дјелатности, идентификација циклуса укључује пет корака:

1. преглед хомогености рачуна,
2. идентификација репрезентативних циклуса,
3. приказивање у облику дијаграма сваког циклуса,
4. ући у траг једној или неколико репрезентативних трансакција кроз сваки циклус (шетња-кроз-трансакције),
5. ревидирати дијаграме ако је потребно.

Након што су кључни циклуси идентификовани сваки треба приказати дијаграмом и, ако је потребно, допунити описом и упитником. Дијаграми су и могу бити од непроцењиве користи за ревизора приликом схватања клијентовог комплексног рачуноводства. На потенцијалне недостатке интерне контроле могу указати ситуације које се повремено појављују и резултирају грешком или неправилношћу. Неке од тих ситуација су:

1. трансакције нису на одговарајући начин одобрене,
2. трансакције нису одобрене, а нису у складу са овлашћењем у погледу основних услова и термину, или документација трансакција није провјерена,
3. трансакције нису убиљежене на износима и рачуноводственим периодима у којима су извршене,
4. имовина убиљежена на рачунима не слаже се са стварном имовином због грешака у биљежењу трансакција,

5. рачуноводствене политике нису формално усвојене и документоване.

Свака наведена ситуација може бити простор за грешке или неправилности и зато их ревизор мора размотрити приликом вредновања ефикасности контроле.

4. Извођење „шетње- кроз“ трансакције

Извођење „шетње- кроз“ трансакције јесте праћење слиједа документације, једне трансакције на неком сегменту структуре интерне контроле и слијеђење кроз рачуноводствени систем. Циљ шетње је верификација документације, описа, дијаграма и упознавање ревизора са трагом ревизије. Шетња се изводи од почетка до краја трансакције, улазећи у траг трансакцији преко документације кроз испитивање овлашћења, извршења и књижења. Ако „шетња-кроз“ утврди различитости од правила, треба анализирати узрок и, ако је потребно, ревидирати документацију.

5. Идентификовање контрола на које се потенцијално може ослонити

На основу информација прикупљених документовањем система ревизор вреднује да ли су клијентове предвиђене контролне процедуре такве да се на њих може ослонити приликом дизајнирања тестова за појединачне рачуне. Ако контролне процедуре нису одговарајуће дизајниране да упућују на поузданост, ревизор ће пристати са разматрањем структуре интерне контроле и одредити се за извођење суштинских тестова, контролни ризик треба бити процијењен на максималном нивоу. Ако су контролне процедуре одговарајуће дизајниране на које се потенцијално може ослонити, ревизор ће наставити разматрати структуру интерне контроле процјеном контролног ризика на прихватљивом нивоу.

6. Оцјена поузданости система интерних контрола

Испитивање и оцјена поузданости система интерних контрола клијента има доминантно мјесто у пословима ревизије како у планирању, тако и у извођењу. Систем интерних контрола ревизора пружа више или мање гаранција да је финансијски извјештај истинит и објективан. Ревизори у оцјени система интерних контрола процјењују њихову поузданост на нивоу клијента и на нивоу појединих трансакција.

Ревизор приликом процјене контролног ризика настоји да изврши процјену на нижем нивоу. Међутим, како ревизор не може да утиче на висину контролног ризика (јер он зависи од ефикасности и ефикасности интерних контрола), ревизор треба да изврши што реалнију процјену. У теорији постоје два нивоа на којима може бити дата процјена контролног ризика:

1. на максималном нивоу,
2. на нивоу испод максималног.

Максималан контролни ризик постоји уколико ревизор процијени да:

1. рачуноводствени систем и систем интерне контроле правног лица нису дјелотворни или,
2. оцјењивање дјелотворности рачуноводственог система и система интерне контроле правног лица не би било ефикасно.

Процјена контролног ризика на максималном нивоу - 100% - одражава се на даље поступке ревизије, јер ревизор мора планирати детекциони ризик на вишем нивоу.

Уколико ревизор процијени да систем интерних контрола клијента функционише ефективно и ефикасно, онда он може процијенити контролни ризик на нивоу испод максималног. У том случају ревизор треба да планира извођење контролних тестова којим ће потврдити адекватно функционисање интерних контрола.

Закључак

Посљедњих 15 година на Западу почиње веома озбиљно интересовање за тему „контрола“. Разлози су за то разнолики. У Сједињеним Америчким Државама настао је прави шок послје откривања незаконите дјелатности органа владе (Watergate, Irangate, скандала везаног за тајно наоружање и финансирање „Contras“ и сл.). У Европи, опет, озбиљне бриге проузроковала су банкротства многих берзанских друштава (BCCI, Polly Peck, Barings Bank и сл.).

Ревизија представља интелектуалну активност која се појављује у више облика, при чему за сваку област има специфичан приступ. Од свих врста ревизије издваја се ревизија финансијских извјештаја, коју обавља лице које посједује адекватне стручне и етичке квалитете. Лице које обавља ревизију финансијских извјештаја и посједује адекватне стручне и етичке квалитете назива се ревизор.

Важност вршења ревизије јавног сектора огледа се у потреби парламента да има независно, објективно и компетентно мишљење о финансијским извјештајима извршне власти у којима се исказују сви приходи и расходи у једној буџетској години. Врховна државна ревизија обезбјеђује то мишљење.

Литература

М. Андрић, Б. Крсмановић, Н. Чалија, Д. Кулина, Ревизија јавног сектора, Економски факултет у Суботици, Суботица, 2007.

М. Андрић, Б. Крсмановић, Д. Јакшић, Ревизија, Економски факултет у Суботици, Суботица, 2004.

Р. Хајес, А. Шилдер, Р. Дасен, Ф. Валаж, Принципи ревизије - Међународна перспектива, Савез рачуновођа и ревизора Републике Српске, Бања Лука, 2002.

Стандарди ревизије Републике Српске, Савез рачуновођа и ревизора Републике Српске, Бања Лука, 2000.

УДК: 65.012.3-053.6
Примљено: 7. маја 2010.
Прихваћено: 25. маја 2010.
Оригинални научни рад

Наука
број 2-3/2010
год. 1 vol. 2
стр. 75-98

Александар Јанковић
Слобомир П Универзитет
Факултет за економију и менаџмент
Слобомир

СОЦИО-ДЕМОГРАФСКА ОБЕЛЕЖЈА КАО ПРЕДИКТОРИ ПРЕДУЗЕТНИЧКИХ ОРИЈЕНТАЦИЈА МЛАДИХ (ПРИМЕР МЛАДИХ У ДОБОЈУ)

Socio-demographic Characteristics As Predictors Of Entrepreneurial Orientations Of Youth (Example Of Youth In Doboј)

ABSTRACT The paper examines the effects of socio-demographic characteristics (gender, age, residence, formal and informal education) on the entrepreneurial orientation of youth. Previous studies of entrepreneurial orientation in post-socialist countries in Europe showed that socio-demographic characteristics have a dominant influence on the entrepreneurial orientation of the population. In this sense, on using the youth in Doboј, we will try to check the already stated facts in the early nineties of the previous century, and that is: mostly younger males from the urban areas, with secondary education or university degree, are focused on private entrepreneurship. It is expected that the same facts will be confirmed in this paper.

KEY WORDS private entrepreneurship, entrepreneurial orientation, youth.

АПСТРАКТ У раду се испитује дејство социо-демографских обележја (пол, старост, место становања, формално и неформално образовање) на предузетничке оријентације младих. У ранијим истраживањима предузетничких оријентација у пост-социјалистичким земљама Европе показало се да социо-демографска обележја имају доминантан утицај на

предузетничке оријентације становништва. У том смислу, настојаћемо на примеру младих у Добоју проверити, још током прве половине деведесетих година уочену правилност, да су млађе особе, мушког пола, из градских средина, са средњом или високом стручном спремом највише усмерене на приватно предузетништво. За очекивати је да ће се то потврдити и у нашем истраживању.

КЉУЧНЕ РЕЧИ приватно предузетништво, предузетничке оријентације, млади.

1. Увод

Приватно предузетништво је један од основних стубова тржишне економије, која се већ дужи низ година, мање или више успешно, успоставља у БиХ и другим пост-социјалистичким земљама Средње и Источне Европе. Неки аутори развој приватног предузетништва сматрају кључним делом привредних реформи земаља у транзицији (нпр. Бартлет, 2003). Код нас је то релативно нов облик економске активности који, према проценама домаћих економиста, још увек није доживео своју пуну афирмацију (Томаш, 2008; Вукмировић, ур. 2007; Џафић, 2006а).

Улазак великог дела становништва у приватно предузетништво нам показује да то постаје легитимна економска активност, што може бити показатељ целокупне трансформације друштвено-економског система и прихватања тржишног привређивања као нове економско-идеолошке парадигме. Не само да развој предузетништва подупире економски развој него утиче и на стварање претпоставки за модернизацију друштва, ослобађање стваралачких потенцијала становништва, повећање економске рационалности учесника на тржишту, ефикасније коришћење ресурса, што све заједно утиче на увећање друштвеног богатства. Вебер је увођење рационалности у друштвени живот сматрао суштинским обележјем модернизације (Weber, 1968). Важан ефекат има навикавање становништва на предузетничку културу пословања, радиност и штедњу. Истина, предузетништво се, чак и у најразвијенијим земљама, шири међу мањим делом популације, али је битно да се тиме стварају претпоставке да се у друштву шири “подржавајућа клима” према предузетницима од стране оних који се сами не баве предузетнишвом.

Већ почетком деведесетих година прошлог века, “нови приватни предузетници” су постали најекспанзивнија друштвена групација пост-социјалистичких друштава, а њихов број се рапидно увећавао, чак и у изразито ненормалним друштвеним и економским приликама, које су настале на развалинама социјалистичке Југославије (Болчић, 1993: 489). Подаци из неколико земаља Средње и Источне Европе (Србија, Бугарска, Русија, Пољска, Мађарска) из прве половине деведесетих, показују да су у групи “нових предузетника” предњачиле млађе особе, мушког пола, из градских средина, са средњом или високом стручном спремом. Такође, показало се да су млађе особе спремније да се баве предузетништвом, првенствено због тога што лакше прихватају новине у начину пословања, имају другачији систем вредности и веће способности од остатка популације (Kutzi, Lengyel, ed. 1995: Болчић, 1994).

2. Предмет и циљ истраживања

У ранијим истраживањима предузетништва и предузетничких оријентација у пост-социјалистичким земљама Европе показало се да социо-демографска обележја испитаника имају доминантан утицај на њихове предузетничке оријентације (Kutzi, Lengyel, ed. 1995: 169-170). У том смислу, настојаћемо на примеру младих у Добоју проверити, још током прве половине деведесетих година потврђену правилност, да су млађе особе, мушког пола, из градских средина, са средњом или високом стручном спремом највише усмерене на приватно предузетништво. Поред тога, испитаћемо дејство још две независне варијабле на предузетничке оријентације младих: *да ли су стекли током школовања знања и вештине који су неопходни за приватни посао* и *да ли су похађали неки вид предузетничког обучавања, било да је реч о курсу, предавањима, семинарима и тсл.* Наша очекивања су да ће се уочене правилности о дејству социо-демографских обележја испитаника на њихове предузетничке оријентације потврдити и у нашем истраживању. Ипак, треба напоменути да се наше истраживање одвија у поодмаклој фази друштвене трансформације, која је битно другачија у односу на друштвена збивања у првој половини деведесетих у пост-социјалистичким земљама. Важно је напоменути да је истраживање обављено средином 2008. године, када се последице светске економске кризе још увек нису испољавале у тако драстичној мери као годину или две након тога.

3. Социо-демографске карактеристике узорка

Узорак је обухватио 277 младих у Добоју, и то: 80 ученика, 58 студената, 88 запослених и 51 незапослени. У узорку је подједнако заступљена школска (138) и не-школска омладина (139). Анкетирање је обављено у другом кварталу 2008. године на подручју општине Добој.

Узорком су обухваћени млади од 18 до 35 година. Највише је било оних који су у тренутку анкетирања имали 19 година (25,3%) и 23 године (12,6%), што се поклапа са модалном старошћу ученика и студената, док су остала годишта испитаника заступљена са мање од 6% испитаника. Укупна просечна старост испитаника је 23,7 година (код ученика 18,8 година, код студената 23,7 година, код запослених 23,2 година, код незапослених 30,4 година).

Међу испитаницима има 45,5% мушкараца и 54,5% жена.

Према брачном статусу, 25,3% испитаника је у браку, 2,5% је разведених, а 1,1% живи са момком/девојком. Остали нису у браку (71,1%).

Према општини становања, велика већина испитаника станује у Добоју (84,2%), а остали (15,8%) у пет суседних општина у Р. Српској и једној у Федерацији БиХ.

Према месту становања, највише испитаника живи на селу (35,1%), затим у граду (32%), док су остали (34,4%) равномерно распоређени на шире градско и приградско подручје. Нешто је већа заступљеност код мушкараца оних који живе у селу или центру града, док женске особе чешће живе у ширем подручју града или приградским насељима.

4. Социо-демографска обележја и предузетничке оријентације

4.1. Пол

Уколико говоримо о родним разликама у сфери рада неоспорно је су жене генерално мање запослене од мушкараца и да су више изложене различитим врстама дискриминације на раду. Познато је да су жене мање склоне бављењу предузетништвом, а обично се као разлози истичу да таква врста посла захтева велику

посвећеност и интензивно “трошење” (физичко и умно), односи доста времена, а поред тога у традиционалним културама од жена се првенствено очекује да су оријентисане на кућу и породицу. С друге стране, има мишљења да су жене више дискриминисане на радном месту и да се теже успевају изборити за своја права, што подстиче неке жене да покрену властити посао како би избегле неравноправан положај на тржишту рада.

Уобичајено је схватање у традиционалним културама како су предузетнички послови “мушки послови”, односно да њима треба да се баве првенствено мушкарци, јер су због одређених разлога погоднији за то. Међутим, постоје гледишта да су жене једнако способне и спремне да се ухвате укоштац са таквим подухватима (Болчић, 1994: 110). Сваким даном се сусрећемо са новим подацима који то могу потврдити. Заступљеност жена предузетница се разликује од државе до државе, али је неоспорно да је на глобалном нивоу женско предузетништво у експанзији, те да број малих фирми чији су власници жене расте брже него у случају власника мушкараца. На пример, у САД које важе за земљу са веома развијеном предузетничком културом, број фирми чији су власници жене је порастао за 17% у периоду 1997-2004. године док је укупан раст приватних фирми био скоро двоструко мањи (9%) (Срдић, ур. 2006: 9). Слично томе, у Великој Британији је број samozапослених жена растао три пута брже од броја samozапослених мушкараца у току осамдесетих година (Naisbitt, Aburdene, 1990: 229).

Прва истраживања о женама-предузетницама³⁹ упућују на то да су оне сличне мушкарцима-предузетницима у погледу личних и демографских карактеристика, а да се разлике јављају у погледу типа, величине и изабране области посла, у циљевима и очекивањима од посла, примењеним стратегијама, мотивима, обрасцима раста, управљању изазовима, итд. При томе је јасно показано да жене у бизнису радије теже стабилности, квалитету и потврђивању својих способности, док су мушкарци чешће усмерени на профит и раст.

Према расположивим подацима за неколико постсоцијалистичких земаља у првој половини деведесетих (Србија, Бугарска,

³⁹ Једно од првих је академски чланак Елеоноре Шварц објављен 1976. у америчком *Часопису за савремени бизнис*, под насловом “Предузетништво: нова граница за жене”. Тим је практично “легализована” тема женског предузетништва.

Пољска, Мађарска, Русија), предузетнички оријентисаних особа је било мање међу женама него међу мушкарцима, у свим земљама. Разлика између земаља је постојала само у томе у којој мери се жене приближавају мушкарцима у погледу њихове заступљености у предузетничким пословима. Код предузетнички оријентисаних особа, у Бугарској и Мађарској су разлике међу половима биле највеће (око 15%), у Русији нешто мање (10%), а у Пољској и Србији најмање (3-4%) (Kutzi, Lengyel, ed. 1995: 160-161).

Прво социолошко истраживање о предузетницима у Србији с почетка деведесетих⁴⁰ открива да је изразито мала заступљеност жена у предузетништву, тачније тек сваки пети предузетник је жена. Као разлози за то издвајају се: традиционална патријархална култура, дуга традиција искључености жена из јавног живота, преовлађавајуће третирање породичне својине као “мужевљеве”, као и неодговарајући амбијент за пословање на почетку транзиције (Болчић, 1994: 109-111). У каснијој (зрелој) фази транзиције се примећује уравнотеженији родни састав предузетника, бар када је у питању Србија (Болчић у: Томановић ур. 2006). Према налазима Института за социолошка истраживања из Београда, а на основу анкете о “стратегијама деловања друштвених група” из 2003. године, знатно је више жена међу предузетницима (42%), а родни састав предузетничке популације се скоро изједначио са родним саставом запослене популације. Ово би могао бити показатељ “нормализовања” ситуације за предузетничко деловање жена у Србији. Ипак, касније истраживање предузетника у Србији (из 2006. године) указује да има одређених промена родног састава предузетника, у смислу његовој уједначавања, али да промене нису толико драстичне да би се могло тврдити да је родни састав предузетника битно другачији у односу на онај с почетка деведесетих. Међутим, како истиче аутор студије, није искључено да је то резултат узорачке грешке (у време анкетања у кући затекло више жена него мушкараца предузетника) (Болчић у: Вујовић, ур. 2008: 80). С обзиром да нема систематизованих статистичких података, тешко је проценити какав је стварни родни састав предузетника, тј. који подаци су реалнији. На основу овога још увек је несигурно тврдити да ли постоје трендови који су забележени у развијеним предузетничким културама - да број фирми чији су власници

⁴⁰ Ради се о студији С. Болчића *Тегобе прелаза у предузетничко друштво*, Институт за социолошка истраживања, Београд, 1994.

жене расте брже него број фирми мушкараца (како је то забележено у САД), као и да долази до развоја женског предузетништва што би за последицу имало постепено уједначавање родног састава предузетничке популације.

Иако не постоје егзактни податаци о полној структури предузетника у БиХ, можемо претпоставити да међу предузетницима у БиХ има мање жена него мушкараца. Ипак, тешко је проценити колики је њихов удео у предузетничкој популацији. Довољно је осврнути се на боравак на терену током анкетирања из којег смо се уверили да су власници приватних фирми углавном мушкарци. Посматраћемо предузетничке оријентације у Републици Српској, односно Добоју, те покушати да установимо да ли постоје, у том погледу, разлике између анкетираних младића и девојака⁴¹.

Подручје	Пол	Да ли размишљате о започињању приватног посла?				Укупно	
		Већ се бави	Озбиљно размишља	Помало размишља	Не размишља	%	Број
Добој 2008.	Мушки	4,0	15,9	33,3	46,8	100,0	126
	Женски	1,3	5,3	30,5	62,9	100,0	151
	Оба пола	2,5	10,1	31,8	55,6	100,0	277
Србија 1991.	Мушки	11,6	21,9	36,3	30,1	100,0	571
	Женски	3,6	14,0	40,0	42,5	100,0	530
	Оба пола	7,7	18,1	38,1	36,1	100,0	1101

Извор (за Србију 1991.): Болчић, 1994: 116-117.
Добој, мушки и женски пол: $CC=0,216$ (sig. 0,002)

У табели 1 смо спојили прву и другу колону како би услов за примену хи-квадрат теста био испуњен. На тај начин смо добили да су разлике између полова у погледу предузетничких оријентација статистички значајне $CC=0,216$ (ниво значајности 0,002). Очигледно је да су предузетничке оријентације израженије код мушкараца него код жена. Посматрамо ли оне који се “већ баве” предузетништвом, запазићемо да је у оба

⁴¹ Треба напоменути да је поређење са подацима за Србију само условно оправдано јер се ради о различитим популацијама. У Добоју су испитаници били особе до 35 година, а у претходном истраживању запослени у друштвеним фирмама и незапослене младе особе. Питање и понуђени одговори су били истоветни (О томе видети: С. Болчић, 1994: 110).

случаја три пута мање жена него мушкараца у предузетничким пословима (у Добоју 4% мушкараца и 1,3% жена, у Србији 11% мушкараца и 3,6% жена). Било би реално очекивати већу заступљеност младих у предузетничкој професији јер се протеклих година доста радило на промоцији предузетништва. Поготово је мало жена-предузетница, тако да се може говорити о неразвијеном женском предузетништву, бар кад је у питању популација младих⁴².

Оних који “озбиљно размишљају” о бављењу приватним предузетништвом има више међу мушкарцима него женама (у Србији 22% мушкараца и 14% жена, у Добоју 16% мушкараца и 5,3% жена). Група испитаника који “помало размишљају” о бављењу предузетништвом је уједначеног полног састава, бројнија је од групе оних који “озбиљно размишљају” о предузетништу, али састављена од испитаника за које се тешко са сигурношћу може тврдити да ће се икада бавити предузетништвом.

У групи оних који изричито не желе да се баве предузетништвом дошло је до највећих промена. Примећује се снажнији отпор предузетништву него раније исказан кроз јаче испољену не-предузетничку оријентацију (36,1% у Србији и 55,6% у Добоју). Код женског пола је израженија не-предузетничка оријентација у односу на мушки пол, нарочито у добојском истраживању (за 16,1% више у Добоју и 12,4% у Србији). У погледу развоја женског предузетништва, неповољно је што се скоро 2/3 особа женског пола изјаснило да “не размишља о бављењу предузетништвом”. Слична ситуација је забележена једино у Мађарској 1992. године када се 70,5% жена изјаснило на идентичан начин (Kutzi, Lengyel, ed. 1995: 11).

Уколико упоредимо ситуацију у Добоју 2008. у односу на стање у Србији 1991. године, позитиван однос према предузетништву је мањи, а незаинтересованост за улазак у приватно предузетништво већа. Тај тренд је израженији код женске популације. Кад је у питању женско предузетништво, међу испитаницама је права реткост да се нека од њих бави

⁴² Занимљиво је да је један део испитаника (углавном удатих) током анкетирања напоменуо како им се “не исплати радити за мале паре” и како је кућни рад за њих и њихове породице економски исплативији (уштеда на спремању хране, чувању деце, брига о старијим особама и тсл.)

предузетништвом (1,3% анкетираних женских особа) или да има озбиљне намере да почне у скорије време (5,3% анкетираних женских особа). Ситуација код младића је незнатно боља у том погледу, али слабија него што забележена у Србији 1991. године.

4.2. Старост

Кад год су испитиване предузетничке оријентације, старост испитаника је била важна детерминанта у њиховом објашњењу. Како се то показало у истраживању у наведених пет земаља Средње и Источне Европе с почетка деведесетих (Kutzi, Lengyel, ed. 1995), дистрибуција предузетничких оријентација према старости је била слична у свим земљама. Најизраженије предузетничке оријентације су биле у популацији младих (до 30 година), а у тој популацији су примећене и најмање разлике између испитаника из различитих земаља. У целини посматрано, како старост испитаника расте њихове предузетничке оријентације опадају (Kutzi, Lengyel, ed. 1995: 159-160).

Почетком деведесетих “нови предузетници” у Србији су били у просеку млађи од укупног радног становништва и од већине других професионалних групација. Рекло би се да су били млађи и од предузетника у неким другим транзицијским земљама. На пример, док је у Србији у првој половини деведесетих модална старост предузетника износила 26-35 година, руски предузетници су имали модалну старост 36-45 година (ибид, 79). Упоредимо ли старосну структуру предузетника у Србији с почетка транзиције и у скорије време, уочићемо да су се десиле одређене промене. Након деценију и по од почетка транзиције, у кругу предузетника се нашло нешто мање оних млађе, а више оних средње животне доби. Рецимо, док су у Србији 1992. године скоро половина предузетника (46%) били до 35 година старости, у 2006. години тој старосној групи припада само петина предузетника (20%). Истовремено је дошло до повећања удела предузетника међу средњовечним особама (36-45 г.) са 49% на 67%. Померање просечне старости предузетника ка средњем животном добу се објашњава као сплет више околности:

(1) Након 2000. године, они који улазе у предузетничке послове чешће у њима остају (видети: С. Болчић у: С. Томановић ур. 2006: 34-37; С. Болчић у: А. Милић ур. 2004: 120),

(2) Они који су ушли у предузетнички круг на почетку деведесетих и опстали у том послу, сада су биолошки старији,

(3) Услед интензивније приватизације последњих година један део отпуштених радника државних предузећа се почео “самозапошљавати”,

(4) Претпоставља се да је поред енергичности и продорности који су својствени младима, за бављење предузетништвом битно поседовати пословно искуство, добро познавати област у којој се послује, располагати одређеним капиталом, итд., а то су преимућства која више карактеришу средњовечне него младе особе (Болчић у: С: Томановић ур. 2006: 40-41; С. Болчић у: С. Вујовић ур. 2008: 79-80).

Табела 2: Предузетничке оријентације према старости у процентима, Добој 2008.

Подручје	Старост	Да ли размишљате о започињању приватног посла?				Укупно	
		Већ се бави	Озбиљно размишља	Помало размишља	Не размишља	%	Број
Добој 2008.	18-24	0,7	10,1	40,6	48,6	100,0	138
	25-29	5,6	14,1	22,5	57,7	100,0	71
	30-35	2,9	5,9	23,5	67,6	100,0	68
	18-35	2,5	10,1	31,8	55,6	100,0	277
Србија 1991.	До 20	7,6	20,3	44,3	27,8	100,0	158
	21-35	7,5	21,3	39,2	32,0	100,0	531

Извор (за Србију 1991.): Болчић, 1994: 117.
Добој: Spearmanov $r=0,126$ (sig. 0,036)

Да бисмо испитали утицај старости на предузетничке оријентације младих у Добоју, испитанике смо разврстали у три старосне кохорте (табела 2). Претпоставили смо да ће се показати да предузетничке оријентације опадају како расте старост испитаника. Претпостављени однос се потврдио као статистички значајан (Spearmanov $r=0,126$; ниво значајности 0,036), што значи да су млађи испитаници заиста више предузетнички оријентисани. Али, већ на први поглед (табела 2) се види да је највише потенцијалних предузетника у групи старијих двадесетогодишњака (25-29 г), нешто мање у групи најмлађих испитаника (18-24 г), а најмање код оних изнад 30 година. Уколико упоредимо младе средње старосне доби (25-29 г) са старијим и млађим испитаницима, разлика у њиховим предузетничким оријентацијама је статистички значајна ($CC=0,151$; значајност 0,040).

Ако се узме у обзир распрострањена зависност младих од родитеља све до касне младости описана као феномен

“продужене младости” (Томановић, Игњатовић, у: Михаиловић, ур. 2004) онда је јасно зашто се само 0,7% младих ове старосне доби бави приватним послом. У најмлађој старосној групи се среће скоро двоструко више него у остале две старосне групе оних који оклевају да уђу у приватни посао, односно “помало размишљају” о приватном послу (40,6%). Поред тога, скоро половина најмлађих испитаника се изјашњава да “не размишљају” о бављењу предузетништвом (48,6%).

Старији двадесетогодишњаки (25-29 г) су препознатљиви по солидној заступљености оних који се “већ баве” приватним послом (5,6%), или “озбиљно размишљају” да започну приватни посао (14,1%). Свака пета особа из ове старосне групе се може сматрати потенцијалним предузетником. Међутим, код њих је и надполовичан удео не-предузетнички оријентисаних (57,7%), вероватно и због тога што су многи “пронашли себе” изван приватних послова.

Особе изнад 30 година су, у односу на остале, мање усмерени на приватне послове. Међу њима је два пута мање оних који се “већ баве” приватним послом или “озбиљно размишљају” о томе у односу на старије двадесетогодишњаке. Поред тога, 2/3 њих уопште “не размишљају” о приватном послу. То још једном потврђује да су њихови животни путеви отишли у другом правцу и да је у тим годинама све мање оних који желе да се баве предузетништвом.

Подаци за Србију 1991. године сугеришу да је предузетничка оријентисаност код младих уједначена, било да се ради о млађим или старијим генерацијама (табела 2).

Очигледно је да се најизраженија предузетничка оријентисаност младих среће у оним годинама кад већина њих завршава школовање, запошљава се и почиње да се осамостаљује, што се најчешће дешава око 24-те године. Опадање предузетничких оријентација након 30-те могло би се приписати другачијим животним одредељенима и већ уходаним стазама којима иду тридесетогодишњаки. Сигурно је да су многи од њих засновали егзистенцију изван предузетничких послова, да су формирали породице и да им је теже да се преоријентишу на предузетнички посао. Млади од 18 до 24 година су благо наклоњенији бављењу предузетништвом, али значајан део њих тек “помало размишљају” о уласку у приватни посао, што је вероватно

последица и тога да многи од њих још нису завршили школовање, нити почели да раде.

4.3. Место становања

Сазнања о развоју предузетништва у постсоцијалистичким земљама Средње и Источне Европе током деведесетих потврђују да је предузетничка активност била сконцентрисана у урбаним срединама, посебно у великим градовима - метрополама (Kutzi, Lengyel, ed. 1995).

Кад је у питању просторна дистрибуција особа које нису предузетници, него показују одређена предузетничка стремљења, подаци за постсоцијалистичке земље су оскудни. Иако су вршена опсежна истраживања предузетништва, овај проблем није привукао већу пажњу истраживача. У поменутом истраживању (Kutzi, Lengyel, ed. 1995) доступни су подаци за Бугарску и Србију у 1994. години. Већ на први поглед се уочава да становници главних градова (Софија и Београд) имају израженији предузетнички потенцијал од оних који живе у осталим деловима земље. У оба главна града су особе које су се изјасниле да желе постати предузетници отприлике двоструко више заступљене него они који живе у малим градовима или сеоским подручјима. Тако, у Софији има 47% предузетнички оријентисаних, док их има 18% у селима и 25% у малим градовима. Слично томе, у Београду је било 25% испитаника који желе постати предузетници према 12% таквих у селима и 13% у малим градовима. Супротно важи кад су у питању особе које не желе да се баве предузетнишвом. У Софији и Београду су релативно слабије заступљени (35% и 39%), него у селима (63% у Бугарској и 61% у Србији) и малим градовима (45% у Бугарској и 59% у Србији) (ибид, 55, 112). Очигледно је да је заступљеност особа које желе постати предузетници највећа у милионским градовима - метрополама, док опада што је насеље мање и неурбаније. Разлика је израженија ако посматрамо милионске градове у односу на остатак земље, а блажа је посматрају ли се разлике између становника мањих градова и села.

Разуме се, величина насеља је само један у сплету чинилаца којима се могу објашњавати разлике у предузетничком потенцијалу становништва. Величина насеља посредно утиче на повољност амбијента за деловање предузетника, али и на могућност похађања обуке или добијања информација које би могле користити предузетницима у пословању. Поред већ раније изнесене тврдње да је у великим градовима већа потражња,

треба рећи да су то средине које су генерално отвореније за промене, па и за прихватање тржишног начина пословања и предузетничке делатности. То су средине које су толерантније према онима који су на неки начин другачији од осталих, који “одскачу” од средине, а притисак средине ка конформирању је мањи. Због тога се у таквим срединама лакше бавити предузетништвом и “бити другачији” од већине популације. Не треба искључити ни могућност да се слом социјалистичке привреде и пад запослености најјаче осетио у већим градовима у којима су били смештени највећи производни капацитети. Отпуштање са посла је било масовније у великим градовима па је логично да су у њима и израженија усмерења ка алтернативним видовима запошљавања, укључујући и самозапошљавање.

Једно скорије истраживање је показало да постоје значајне разлике у радним стратегијама градске и сеоске омладине (19-29 г) у Србији током 2003. године. Док је градска омладина склонија прихватању проактивних и ризичнијих стратегија, они са села прибегавају пасивнијим и сигурнијим опцијама запошљавања. Тако је најпопуларнија стратегија код градске омладине “оснивање сопствене фирме”, самостално или са другима⁴³, док они са села преферирају “промену места становања” ако је то начин на који ће доћи до посла или веће зараде. Наведене разлике, по Мојићу, произилазе не само из евидентних разлика у друштвеном положају (што је Мојић показао - прим. А. Ј.), него и због разлика у животној и радној свакодневници градске и сеоске омладине (Мојић Д., у: Милић А., ур. 2004: 219-235). Једноставно, градови и села пружају другачије могућности за стицање економског и културног капитала, за развој и остварење личности.

На жалост, не располажемо сличним подацима који би нам пружили увид у предузетничке потенцијале младих широм БиХ. У

⁴³ За нас је Мојићево истраживање битно јер на неки начин представља потврду налаза до којих смо сами дошли. Међу градском омладином на питање “да ли намеравате да оснујете приватну фирму”, 4% њих је одговорило да “већ има приватну фирму” (у Добоју 4,5%), док 54,6% њих то “не намерава” (у Добоју 49,4%). У Србији је 5,2% градске омладине предузело конкретне кораке у оснивању фирме (прикупљање информација, капитала, тражење простора, набавка опреме, све је спремно за регистрацију) док у Добоју има 16,9% младих који “озбиљно размишљају” о оснивању фирме, али не знамо да ли су предузеле неке конкретне поступке. Скромније склоности ка оснивању приватних фирми показују млади са села, у оба случаја. Док у Добоју 58 - 64% њих “не размишља” о приватној фирми, у градовима Србије има 72% таквих.

БиХ не постоји ниједан милионски град који би, у том смислу, могао да се пореди са Софијом или Београдом, али постоји на десетине малих градова и неколико градова средње величине (Сарајево, Бања Лука, Мостар, Тузла) који су, уствари, највећи градови у БиХ и у којима би могло очекивати више предузетничког духа. Кад је у питању Добој, само трећина становника живи у градском језгру док су остали смештени у рубним деловима града, приградским и сеоским насељима којих има више од седамдесет. Разлике које су се раније испољиле у највећим градским центрима (Београд и Софија) у односу на остатак земље, могу се сада приметити ако се посматрају градска насеља у односу на периферију и удаљенија ванградска насеља у општини.

Табела 3: Предузетничке оријентације према месту становања у процентима, Добој 2008.						
Место становања	Да ли размишљате о започињању приватног посла, оснивањем сопствене фирме?				Укупно	
	Већ се бавим	Озбиљно размишљам	Помало размишљам	Не размишљам	%	Број
Градска насеља	3,7	14,2	30,6	51,5	48,6	134
Сеоска и приградска насеља	1,4	6,3	32,4	59,9	51,4	142
Укупно	2,5	10,1	31,5	55,8	100,0	276

CC=0,152 (sig. 0,038)

Посматра ли се повезаност између места становања (центар града, шире подручје града, приградско насеље и сеоско насеље) и предузетничких оријентација, претпоставили смо да ће са повећањем удаљености места живљења од центра града опадати предузетничке оријентације. Међутим, такве разлике нису статистички значајне (Spearmanov $r=0,110$; ниво значајности 0,069). У најмању руку, очекује се да су израженије разлике у предузетничким оријентацијама уколико упоредимо испитанике из градских и приградских/сеоских насеља. Но, да бисмо то испитали морали смо спојити смо прву и другу колону (табела 8.4.) како би услов за примену хи-квадрат теста био испуњен, а варијаблу “место становања” смо свели на дихотомну, при чему смо модалитете “центар града” и “шире подручје града” трансформисали у нови модалитет “градска насеља”, а модалитете “приградска насеља” и “сеоска насеља” у нови модалитет “сеоска и приградска насеља”. Разлика у нивоу предузетничких оријентација између младих који су настањени у

градским и приградским/сеоским насељима је статистички значајна $CC=0,152$ (ниво значајности $0,038$).

Из табеле 3 се види да је предузетнички потенцијал у скоро сваком погледу израженији код младих који живе у граду у односу на младе из приградских/сеоских подручја. Међу градском омладином је 2-3 пута више оних који се “већ баве” приватним послом (3,7% према 1,4%) или “озбиљно размишљају” о томе (14,2% према 6,3%) у односу на сеоску омладину. Такође, мањи је удео не-предузетнички оријентисаних испитаника међу градском омладином у односу на сеоску (51,5% према 59,9%). С друге стране, испитаници који “помало размишљају” о започињању приватног посла су тек незнатно више заступљени међу сеоском у односу на градску омладину (32,4% према 30,6%). Из овога се да закључити да су млади који живе у граду, у просеку, у већој мери усмерени ка предузетничким пословима од оних који живе у приградским или сеоским подручјима. При томе, треба истаћи да сматрамо да се овде мање ради о разликама у личним афинитетима према предузетничким пословима код градске и сеоске омладине (мада је и то присутно), а више о објективно слабијим условима за започињање приватног посла у сеоским срединама. Другим речима, пре би се могло говорити о запуштености села, инфраструктурној неразвијености и “удаљености” од града (не само у физичком смислу), него о постојању објективних услова да млади могу покренути сопствене приватне послове.

4.4. Формално и неформално (“предузетничко”) образовање

Поставља се питање: какав је значај образовања за предузетнички посао? Или још конкретније: да ли постоји веза између формалног, односно неформалног (“предузетничког”) образовања и предузетничких оријентација? Формално образовање може бити од користи при учењу предузетничких способности али није кључни чинилац од којег зависи да ли ће се неко бавити предузетништвом. То потврђује чињеница да најуспешнији предузетници не спадају међу најученије људе. Многи од њих нису ни факултетски образовани, али је несумњиво да су знали пословати. Свакако, може се очекивати да ће особе које достигну виши степен образовања бити у стању да рационалније поступају, аналитички размишљају и доносе исправне пословне одлуке. То је важан предуслов за бављење предузетништвом, али само то није довољно. Поред знања, предузетници се ослањају на машту, интуицију и креативност.

Неки су склони да дају предност предузетничком искуству као основи стицања знања предузетника, при чему се нарочита важност приписује искуству у првом бизнису (Ћеранић, 2008).

Дистрибуције предузетничких оријентација према образовању су веома сличне у свих пет земаља Средње и Источне Европе (Kutzi, Lengyel, ed. 1995). Предузетничке оријентације су израженије код слојева са вишим него код оних са нижим образовним нивоом. То се потврдило у свим земљама, а највећа диференцијација у погледу предузетничких оријентација се испољила између оних са (не)завршеном основном школом и оних са средњом школом, док су разлике биле минималне упореде ли се они са завршеном средњом школом и универзитетским образовањем. Важно је приметити да они који имају основну школу, у веома малом проценту (од 12% до 23% у зависности од земље) желе да се баве предузетништвом. Посматрамо ли све земље заједно, предузетнички оријентисаних је, у просеку, било највише међу средњеобразованим (од 24,4 до 37,5% у зависности од земље), а нешто мање их је међу високообразованим особама (од 14,9 до 39,7%). Према првим истраживањима предузетничких инклинација код нас, предузетнички оријентисаних је било највише међу факултетски образованим испитаницима (Србија 1991), а други пут међу онима са завршеном вишом школом (Београд 1994.) (Болчић, 1994: 117; Kutzi, Lengyel, ed. 1995: 55, 89, 117-118, 161-162).

Истраживање предузетника у Србији с почетка деведесетих показује да су они образованији од радног становништва у целини, али мање образовани од директора друштвених фирми из времена социјализма (Болчић, 1994: 106; Лазић, 1994, 2000). На основу више истраживања у деведесетим и након 2000-те, види се да у целом периоду транзиције у Србији доминирају предузетници са средњошколским образовањем (55% у 1992., 61% у 2003. и 56% у 2006. години), а следе их они са вишом или високом стручном спремом (42% у 1992., 22% у 2003. и 43% у 2006. години), док је занемарљив удео оних са основном школом⁴⁴. Доминација предузетника са средњим образовањем је обележила цео досадашњи период трансформације србијанског друштва. Према неким проценама у Србији није дошло до очекиваног синергетског споја знања и капитала, нити до

⁴⁴ Слична образовна структура предузетника је забележена у Мађарској, док се у Русији у предузетничке послове укључило чак 82,3% високообразованих особа у првој половини деведесетих (Kutzi, Lengyel, ed. 1995: 156-157).

масовније професионализације руковођења, него се масовније развио облик “рудиментарног” предузетништва, где преовлађују мале фирме, у којима се споро мења и усавршава технологија рада, где су иновације ретке и где је за вођење фирме довољно и средњошколско образовање. С друге стране, издвоје ли се предузетници, које би, према одређеним критеријумима, могли сматрати “успешним” (нпр. они који руководе успешним фирмама), види се да међу њима доминирају они са вишим или високим образовањем (53%). То је, на неки начин, потврда да се високо образовање ипак може довести у везу са успешним бављењем приватним предузетништвом (видети: Болчић 1994: 106; Болчић у: Томановић ур. 2006: 41-42; Болчић у: Вујовић ур. 2008: 81, 101).

Сада ћемо се фокусирати на предузетничке оријентације младих у Добоју у зависности од формалног образовања и оспособљености за предузетничке послове. Генерално посматрано, образовни систем на свим нивоима није успео да се трансформише у један модеран систем који је оријентисан према реалним потребама државе и привреде. Упркос реформама на свим нивоима, још увек се чини да су наставни програми преоптерећени теоретским садржајима, а да је премало практичних/стручних знања и вештина⁴⁵. Као последица тога јавља се проблем што након завршетка школовања, ученици и студенти, према речима послодаваца “не знају да раде”, односно потребан им је одређени “период прилагођавања”. Наиме, приватни послодавци с правом очекују да су они одмах по запослењу спремни да се укључе у посао. С друге стране, наш образовни систем нуди мало садржаја који би били у функцији предузетничког образовања и оспособљавања за оне који се одлуче покренути сопствени посао. Тек у новије време се јављају одређени програми који иду у том правцу (нпр. у Добоју и још неколико градова у БиХ пројекат “Омладинско предузетништво” од 2006. године), али имамо врло оскудне податке да би могли говорити о њиховом обиму и ефикасности.

⁴⁵ Према подацима из истраживања “Анализа положаја и потреба младих у општини Добој”, објављеног 2008. године, 70% младих у Добоју сматра да је потребно више професионалне праксе током школовања за ученике/це и студенте/ице (*Омладинска политика општине Добој 2008-2012. - Нацрт, стр. 44*).

Табела 4: Предузетничке оријентације према формалном и неформалном образовању у процентима, Добој 2008.								
		Да ли размишљате о започињању приватног посла?					Укупно	
		Већ се бавим	Да, озбиљ.	Да, помало	Не			
Стручна спрема (запослени и незапослени)	Факултет или виша школа	/	10,0	26,7	63,3	100,0%	30	
	Средња четворогод.	3,9	15,8	23,5	56,9	100,0%	51	
	Средња трогодишња	2,2	4,3	30,4	63,0	100,0%	46	
	Основна школа	/	/	16,7	83,3	100,0	12	
Стекли током школовања знања и вештине који су неопходни за приватни посао	Веома много или много	5,7	20,0	28,6	45,7	100,0	35	
	Само донекле	1,3	8,7	38,9	51,0	100,0	149	
	Нимало	1,6	9,7	25,8	62,9	10,0	62	
Имао/ла обуку (курс, предавања и сл.) из предузет.	Да	4,4	11,1	26,7	57,8	100,0	45	
	Не	2,2	9,6	33,0	55,2	100,0	230	

Стручна спрема: Spearmanov $r=0,092$ (sig. 0,282)

Школска знања из предузетништва: Spearmanov $r=0,128$ (sig. 0,045)

Неформална обука из предузетништва: $CC=0,059$ (sig. 0,617)

Корелација између предузетничких оријентација младих у Добоју (оних који су завршили образовни циклус) и њихове школске спреме није статистички значајна (Spearmanov $r=0,092$; значајност 0,282). Ипак, број испитаника је био премали да би поуздано могли тврдити да разлике не постоје у популацији младих. Већ на први поглед (табела 4) се уочава да постоји велика сличност са испитаницима из других земаља Средње и Источне Европе (уп. Болчић 1994; Kutzi, Legyel, ed. 1995). И у овом случају, највећа диференцијација младих у погледу предузетничке оријентисаности постоји између оних који су завршили основну школу и оних са вишим степеном образовања. Ови први су вероватно убеђени да је предузетнички посао изнад њихових могућности, што се види по томе да међу њима велику већину чине они који “не размишљају” (83,3%), док остали тек “помало размишљају” о приватном послу (16,7%). Разлике између оних са средњом и високом/вишом стручном спремом, у погледу

предузетничких оријентација постоје, али су занемарљиве или се нису испољиле због малог броја испитаника. Највише испитаника који припадају “предузетничком контингенту” је међу онима који су завршили средњу четворогодишњу школу (39%), следе они са факултетом/вишом школом (37%) и трогодишњом школом (35%). Међу њима, озбиљна размишљања о предузетништву су највише заступљена код младих са четворогодишњом школом (16%), а затим са факултетом/вишом школом (10%) и трогодишњом школом (4%). Ови подаци говоре да је највише предузетнички оријентисаних у Добоју међу младима са завршеном средњом четворогодишњом школом.

Осврнемо ли се на то у којој мери су млади *током школовања стекли знања и вештине који су неопходни за бављење приватним послом*, добићемо нешто прецизнију слику о предузетничком образовању. Овога пута, између предузетничких оријентација и знања која су стекли испитаници током школовања, а могу бити искоришћена уколико би се бавили приватним послом, постоји статистички значајна повезаност (Сpearmanов $r=0,128$; значајност $0,045$).

Треба напоменути да садржај анкетног питања не пружа информацију о квалитету и практичној употребљивости добијених знања и вештина. Од свих анкетираних, само 12,6% младих су стекли “веома много” или “много” знања и вештина који су неопходни за приватни посао. Више од половине младих (53,8%) су “само донекле” стекли таква знања, што се не може сматрати довољним подстицајем. Преосталих 1/3 испитаника, нису стекли “никаква знања” или се “не сећају” да су било шта у вези предузетништва похађали у току формалног образовања. Утисак је да школски систем садржи одређена предузетничка знања и вештине, али недовољно и неуједначено на различитим нивоима образовања. Млади који су имали прилику да “веома много” или “много” науче о предузетништву, без обзира да ли је у питању средње или високо образовање, су имали израженије предузетничке оријентације. Чак 20% њих “озбиљно размишљају” о бављењу предузетништвом, док се на исти начин определило само 9% младих који су “само донекле” учили о предузетништву или “нису ни мало” учили о томе. Међу младима са “веома много” или “много” предузетничког знања налази се мање не-предузетнички оријентисаних (46%; просек на целом узорку је 56%), док су истовремено присутнији они који се “већ баве приватним послом” (5,7%; просек је 2,5%). Очигледно да стицање предузетничких знања и вештина у оквиру школског

система има приличан ефекат на јачање популарности предузетништва.

Да бисмо испитали да ли постоји разлика у предузетничким оријентацијама младих који су похађали неформалну обуку из предузетништва и оних који нису, спојили смо прву и другу колону чиме је услов за примену хи-квадрат теста испуњен. Показало се да је разлика статистички незначајна $CC=0,059$ (ниво значајности $0,617$), што значи да је ефекат похађања предузетничке обуке на јачање предузетничких оријентација младих занемарљив. Иначе, од укупног броја испитаника, само $16,2\%$ њих су имали неки облик неформалне обуке (курс, семинар, предавања и тсл.) из предузетништва. Субјективна перцепција испитаника о томе шта је то “обука из предузетништва” је врло разноврсна и, на жалост, често погрешна⁴⁶. Због тога, чини нам се да су искази испитаника о похађању предузетничке обуке⁴⁷ нереални (прецењени) јер се у доста случајева ради о неисправном схватању шта је то “предузетничка обука”. Ефекат предузетничке обуке на јачање предузетничких оријентација младих је био занемарљив, јер су предузетничке оријентације практично изједначене код оних који су имали неку обуку и оних који нису.

Добијени резултати о утицају формалног и неформалног предузетничког образовања на предузетничке оријентације су неочекивани. На основу ранијих истраживања (уп. Болчић 1994; Kutzi, Legyel, ed. 1995) могло се очекивати да ће најизраженије предузетничке оријентације бити у групи најобразованијих испитаника што се у нашем истраживању није остварило. Такође, рекли бисмо да, уопште посматрано, добро осмишљене и квалитетно спроведене обуке из предузетништва, које похађају искључиво особе које су заинтересоване за такву врсту обуке (најчешће да би таква знања применили у сопственом бизнису), имају већи ефекат него стицање “школских знања” о предузетништву, што се често зна свести на формално испуњавање школских обавеза. Међутим, у случају добојских испитаника та претпоставка се није потврдила као тачна.

⁴⁶ Неки су наводили кројачки курс, фризерски курс, обуку из вожње моторних возила, курсеве страних језика, курс из рачунара и тсл.

⁴⁷ У “Анализи положаја и потреба младих општине Добој” се наводи податак да само $3,3\%$ младих у доби од 15 до 25 година, који нису ученици или редовни студенти, су укључени у неку врсту образовног процеса или програма обуке, те свега $1,6\%$ оних у доби 26 до 65 година (стр. 43).

5. Уместо закључка

Истраживање није дало очекиване резултате, тачније показало се да посматране социо-демографске варијабле имају мали или занемарљив утицај на предузетничке оријентације младих у Добоју. Од шест изабраних варијабли, четири показују статистички значајан, али по интензитету мали утицај на предузетничке оријентације испитаника. То су варијабле: пол, старост, место становања и да ли су испитаници током формалног школовања стекли знања и вештине који су неопходни за бављење приватним послом. Када се наведене варијабле убаце у вишеструки регресиони модел и посматра њихово дејство на предузетничке оријентације, модел се показује као статистички незначајан (sig. 0,107), што потврђује да наша очекивања нису испуњена. Међутим, могуће је да се изабрани предиктори нису показали (већи) статистички утицај због генерално ниског нивоа предузетничких оријентација код младих (само 12,6% предузетнички оријентисаних) и релативно малог броја испитаника (277), што значи да би у неком наредном истраживању требало повећати број испитаника како би се могле испољити суптилније разлике између предузетнички и не-предузетнички оријентисане популације, наравно, под претпоставком да оне постоје.

Литература

"Анализа положаја младих и омладинског сектора у БиХ", Комисија за координацију питања младих у БиХ, GTZ, Сарајево, 2008.

Бартлет Вил 2003. "Препреке развоју малих и средњих предузећа у Босни, Македонији и Словенији: компаративна анализа", *Економски анали*, број 156, јануар-март 2003.

Башић Мехо 2006. "Основе ратне економије - с освртом на рат у БиХ 1992.-95. године", *ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД*, Загреб, 57 (1-2) 130-145 (2006) Болчић Силвано 2003. *Свет рада у трансформацији*, Плато, Београд

"БиХ: постконфликтна реконструкција и транзиција на тржишну економију", Свјетска банка, 2004

Болчић Силвано 1994. *Тегобе прелаза у предузетничко друштво*, ИСИФФ, Београд

Болчић Силвано 1994. "The Spread Of Entrepreneurship In Serbia In The Early Nineties" у: *Социологија*, Vol. 36, бр. 4 (1994), стр. 369-401.

Болчић Силвано 1993. "Нови предузетници у Србији почетком деведесетих" у: *Социологија*, број 4/1993.

Брњас Звонко 1995. *Од мале привреде до великог бизниса*, Омега, Београд

Влада РС 2006. "Стратегија развоја малих и средњих предузећа у Републици Српској за период 2006-2010", Бања Лука

Вујовић Сретен ур. 2008. *Друштво ризика - промене, неједнакости и социјални проблеми у данашњој Србији*, ИСИФФ, Београд

Вукмировић Никола ур. 2007. *Амбијент за предузетништво (зборник радова са округлог стола)*, Републичка агенција за развој МСП Републике Српске, Бања Лука

Вукмировић Никола 2006. *Савремено предузетништво, Наука и вјештина пословног успјеха*, Економски факултет, Бања Лука

Дракер Питер 1991. *Предузетништво и иновације*, Привредни преглед, Београд

Ђукановић Миленко, Стјепановић Војо ур. 2006. *Добој: монографија*, Општина Добој, Добој

"Економска и социјална анализа општине Добој - Нацрт II", Добој, децембар 2005.

Информација о резултатима пословања привреде општине Добој по годишњем обрачуну за 2006. годину, Општина Добој - Одјељење за привреду и друштвене дјелатности, 2007.

Информација о нивоу развоја носилаца самосталног привређивања у 2002. години, Општина Добој - Одјељење за привреду и друштвене дјелатности, 2002.

Корнаи Јанош 2006. "Велика трансформација Централно-Источне Европе: успон и пад (прво објављивање)", *Montenegrin Journal of Economics*, No. 4

Kutzi Tibor, Lengyel Georgy, ed. 1995. *The Spread of Entrepreneurship in Eastern Europe*, BUES, Budapest

Куленовић Златан Јан ур. 2006. "Приручник: Значај, потребе и могућности запошљавања младих и предузетништва/подузетништва у БиХ", USAID, ОИА

Милошевић Божо, Болчић Силвано, Станковић Фуада, редактори 1993. *Предузетништво и социологија*, Социолошко друштво Србије, Матица српска, Нови Сад

Миљевић Милан, Суботић Драган 1997. *Социологија предузетништва, књига I и II*, Београд, Киз центар

Милосављавић, Б. и други 2005. "Проблеми и потребе младих града Бањалуке", Друштво психолога Републике Српске и Скупштина града Бањалука, 2005

Михаиловић Срећко ур. 2004. *Млади загуљени у транзицији*, Центар за проучавање алтернатива, Београд

Млади општине Добој, Истраживање положаја и потреба младих у општини Добој, 2007.

"Омладинска политика општине Добој 2008-2012" - Нацрт, Општина Добој, мај 2008.

Пауновић Благоје 2002. "Улога и значај новог приватног сектора у привредама земаља у транзицији" у: *Економски анали: Приватизација и развој (тематски број)*, година XLVI, април 2002.

Пашалић Енес 2006. *Млади Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине*, Брчански демократски форум, Брчко

Пенава Суада, Шехић Џевад 2007. "Жене у менаџменту бх компанија", *Економски преглед*, 58 (5-6), стр. 305-327

Петковић Влајко 1999. "Предузетништво и предузетници", *Економски анали*, број 143.

Pinto Ricardo 2004. *SME Trends and Issues in South East Europe*, Paper presented at the meeting of the OECD Trento Centre Scientific Advisory Group on Entrepreneurship on 11th-12th March 2004

Покрајчић Драгана 2004. "Карактеристике успешних предузетника" у: *Економски анали*, број 162, јул-септ., стр. 25-43

Поповић Татјана, Степанов Биљана, Кнежевић Олга, 2006. *Социјални профили успешних предузетница северног Баната и Потисја*, Академија женског предузетништва, Кикинда.

"Развојни програм Републике Српске 2007-2010. - Визија, циљеви и приоритети", Бања Лука, јун 2007.

"Regional Research of Young People", Forum Syd, Belgrade, 2005.

Сајферт Звонко 2003. *Предузетништво*, Технички факултет "Михајло Пупин", Зрењанин

Срдић Марија ур. 2006. *Социјални профили успешних предузетница Северног Баната и Потисја*, Академија женског предузетништва, Кикинда

Станковић Фуада, Вукмировић Никола 1995. *Предузетништво: савремене методе и технике*, Матица српска, Нови Сад

Стојановић Божо 2002. "Транзициони процес: подстицање слободног предузетништва" у: *Социолошки преглед*, вол. XXXVI (2002), но. 3-4, стр. 275-298.

Томановић С., Игњатовић С. 2004. "Млади у транзицији: између породице порекла и породице одређења", у: *Млади загубљени у транзицији*, ЦПА, Београд.

Ђеранић Горан 2008. "Предузетничко искуство као основа предузетничког учења", *Социолошка луча*, II/2, 2008.

Хасић Дуљко 2006. "Потенцијали малих и средњих подuzeћа: извор економског прогреса Босне и Херцеговине" у: *ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД*, 57 (3-4) 243-269 (2006), Загреб

Цветковић Татјана 2002. "Приватизација и развој предузетништва" у: *Економски анали: Приватизација и развој (тематски број)*, година XLVI, април 2002

УДК: 811.163.41+811.112.2
Примљено: 27. августа 2010.
Прихваћено: 24. септембра 2010.
Оригинални научни рад

Наука
број 2-3/2010
год. 1 vol. 2
стр. 99-110

Маја Митровић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Нови Сад

АНТИПОСЛОВИЦЕ У НЕМАЧКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Anti-proverbs in German and Serbian language

ABSTRACT This paper represents a study of parodied proverbs (anti-proverbs) in the German and the Serbian language, their appearance, form and use in these languages.

For centuries, proverbs have been an object of countless transformations and they still are. Proverb transformation has become very popular in Europe and North America, primarily thanks to the Internet and other mass media. Proverbs have been parodied so extensively in recent times that their varied forms have been heard more often than the original ones.

Proverbs and anti-proverbs constitute a significant part of a national language and represent an important aspect of cultural inheritance as well. Consequently, the lack of knowledge in those leads to limitations in communication. It is even to claim that nowadays some anti-proverbs carry more truth and wisdom than proverbs themselves.

The aim of this paper is to define terms, determine areas of semantic and formal resemblance of proverbs in the aforementioned languages and finally to present types of proverbial variations and results of a thematic analysis of anti-proverbs.

KEY WORDS anti-proverb, proverb, variations and transformations of proverbs

АПСТРАКТ Овај рад се бави проучавањем пародираних пословица, тј. антипословица у немачком и српском језику, односно њиховим настанком, формом и употребом у тим језицима.

Дуги низ година пословице су биле објекат безбројних трансформација. Трансформација пословица је постала веома популарна у Европи и северној Америци, пре свега захваљујући интернету и другим масовним медијима. У последње време пословице су пародирание толико често да је човек чешће у прилици да чује њихове вариране облике него саме пословице.

Пословице и антипословице представљају битан део језика и културног наслеђа неке нације, те из тог разлога њихово непознавање ствара ограничења у комуникацији. Можемо чак рећи да неке пословице претворене у антипословице носе много више истине и мудрости у данашњем времену.

Циљ рада је дефинисање појмова, констатовање колико и у којим областима постоје подударња у немачком и српском језику, представљање типова варијација антипословица, као и анализа антипословица по тематским целинама у немачком и српском језику.

КЉУЧНЕ РЕЧИ антипословица, пословица, варијације и трансформације пословица

ПОЧЕЦИ ПРОУЧАВАЊА АНТИПОСЛОВИЦА

Мидеров појам „антипословица“ су прихватили научници који се баве пословицама широм света, као појам којим се означавају модерне и иновативне варијације пословица. Али, жанр антипословица није нови жанр, рођен у време интернета и других масовних медија, јер његови корени сежу у далеку прошлост. У ствари, варирање пословица је старо колико и саме пословице. Традиционалне мудрости многих пословица преиспитивали су и варирали филозофи, писци и песници, који су својим делима стварали и подстицали даље стварање разних трансформација пословица.

Након мало више од две деценије од увођења Мидеровог појма „антипословица“, прва збирка немачких антипословица (Antispruchwörter. Band I) је угледала светлост дана 1982. године. Прва збирка антипословица на енглеском језику је књига „Увртута мудрост: модерне антипословице“ (Twisted Wisdom: Modern Anti-Proverbs) аутора Волфганга Мидера, у сарадњи са Аном Литовкином, објављена је само седам година касније, 1989. (Мидер; Литовкина 2006, 1)

Књига *Увртута мудрост: модерне антипословице* представља почетак проучавања и систематизовања антипословица. Многи научници широм света, који се баве пословицама, ослањали су се на ову књигу у својим публикацијама. Ова књига је изазвала додатно интересовање за фасцинантни свет антипословица у многим језицима и културама, инспиришући многе чланке објављене у Америци, Јапану, Мађарској и другим земљама, као и нове колекције антипословица, дисертације и научне радове.

”У току 2005. године су објављене три збирке антипословица, збирка руских антипословица “Антипословице руског народа” (Антипословицы русского народа) аутора Харија Валтера и Валерија Мокијенкоа, збирке мађарских антипословица „Кроз шале народ живи. Мађарске пародије пословица“ и „Студентске модификације пословица“ (Viccében él a nemzet. Magyar közmondás-parodiák i Éhes diák pakkal álmodik. Egyetemisták közmondás-elváltoztatásai) ауторки Ане Литовкине и Каталин Варге. (Мидер; Литовкина, 2006, 10)

На просторима бивше Југославије још није објављена ниједна збирка антипословица као нити један озбиљнији научни рад са овом тематиком.

ТЕРМИНОЛОГИЈА

Већ приликом покушаја сакупљања материјала за овај рад било је могуће уочити недоследност у терминологији. Неки научници користе појам *изреке* и *пословице* равноправно, код неких аутора, као што су аутори З. Шкреб и А. Стамаћ, наилазимо на појам *паремија*. Жељка Матулина у својим радовима такође користи појам *паремија*, што и јесте тренд у савременој фразеологији, ако узмемо у обзир да је општеприхваћени назив за науку о пословицама *паремиологија*, што и има смисла.

Међутим, у раду ће бити кориштен појам *пословица*, јер је то традиционалан и општеприсутан назив. Осим тога, појам

пословица више одговара, јер је у већини извора на немачком језику присутан појам *Sprichwort*, односно *Antispruchwort*, чији је еквивалент у нашем језику антипословица, а не антипаремија.

Пословице

Порекло пословица је немогуће прецизно одредити и сматра се да су старе колико и сам човек. Првобитно су биле део усмене да би касније постале и део писане књижевности. Према Речнику књижевних термина, „највише пословица потиче из Библије, као део ризнице јеврејске, староегипатске и старооријенталне мудрости, а затим из грчке и латинске традиције, коју преузимају учени средњи век и хуманисти.“ (Шкроб; Неђић 1985, 584)

Реч пословица је преузета из руског језика (рус. пословица) и првобитно није имала значење које има данас. У данашњем значењу, термин пословица су употребљавали најпре Захарија Орфелин и Доситеј Обрадовић, а Вук С. Караџић га је тек касније озваничио и популарисао.

Упркос чињеници да је паремиологија млада дисциплина, опште је познато да се записивањем и чувањем пословица људи баве одвајкада. На нашим просторима је најпознатија збирка пословица Вука С. Караџића *Српске народне пословице*, штампане у Јерменском манастиру 1849. у Бечу, а које је сам Караџић посветио Владики Петру Петровићу Његошу.

На почетку је важно нагласити да је сфера чврстих језичких конструкција поље у којем постоји много преклапања приликом дефинисања форми, које се у њу сврставају. Волфганг Мидер, један од водећих лингвиста, каже да постоји безброј дефиниција пословица, али да до данашњег дана није пронађена универзална дефиниција за ову језичку појаву. Према његовом мишљењу „пословица је кратка, опште позната и поучна форма непромењиве конструкције, која у себи носи мудрост, истину и традиционалну моралну поуку у метафоричком смислу, а која се преноси са колена на колена.“ (Мидер 1993, 5)

Антипословице

Антипословица би се могла дефинисати као лексички или семантички промењена пословица. Већина антипословица је производ језичке или филозофске креативности неког аутора, било са намером да забави или да „поучи“. Врло је вероватно да

мноштво антипословица није забележено ни у каквом писаном облику. Неке оригиналне ипак доживе да постану део писаног текста.

Неке антипословице, односно варијације пословица, су доживеле више десетина варијанти. Изменом члана, везника, знакова интерпункције, додавањем елемената или супституцијом једног или више синонима.

нпр. **Где је воља, ту је и пут.** → **Где је воља, ту је и жбун.**
или потпуно једнако на немачком:

Wo ein Wille ist, ist auch ein Weg. → **Wo ein Wille ist, ist auch ein Busch;**⁴⁸

Треба напоменути да, док неке антипословице⁴⁹ негирају истинитост оригиналне пословице у потпуности, већина њих, у ствари, поставља знак питања само над једним делом „истине“, углавном оним делом који се не уклапа у контекст времена, ситуације и сл. Према Мидеру, назив „антипословица“, тј. реч „анти“ се не противи самом концепту пословице, већ њеном значењу, мудрости и вредности у модерном времену. (Мидер; Литовкина 2006, 5)

Пословице никада нису биле посматране као апсолутно истините. Иако су људи ценили дидактичку мудрост ових умотворина, приметили су да оне не могу бити важеће у свакој ситуацији. Исто тако је примећено да пословице противрече једна другој, што је такође довело до тога да их људи с резервом прихватају.

нпр. **Љубав је слепа.** → **Ако је љубав слепа, како постоји љубав на први поглед.**

Међутим, постојање оваквих супротних, односно контрадикторних пословица, је људе још више подстакло да их на хумористичан и сатиричан начин варирају.

Било која пословица употребљена у одређеном контексту може бити искра мудрости са освртом на дату ситуацију, иако би њена

⁴⁸ Антипословице наведене у тексту су преузете из збирки пословица на немачком језику В. Мидера, издање I-III

⁴⁹ Флајшеру је такође позната категорија антипословица, које он назива *Sprichwortartige Aussagen*. нпр. *Wo Computer sind, sind auch Vieren*. (Флајшер 1997, 256)

истинитост могла бити упитна посматрано из ширег филозофског оквира. Пословице, као и њихова мудрост, су уско повезане са контекстом. Уколико промене контекст, пословице губе своје значење, односно, добијају ново, тј. постају антипословице.

ЗАСТУПЉЕНОСТ АНТИПОСЛОВИЦА

Попут традиционалних пословица, антипословице се јављају у модерним књижевним делима, филозофским часописима, јавним предавањима, песмама, рекламама, па чак и у стриповима и цртаним filmovima. Često se mogu naći i na internetu, u filmovima, u naslovima књига, у огласима, а врло често и у насловима новинских чланака.

Чињеница да на сваком кораку вребају слогани или максиме у рекламама на телевизији и другим медијима је општепримећена. Већина реклама, наслова у новинама, афоризама и графита у себи крије пословицу, односно антипословицу.

Трансформисане пословице се користе у маркетиншке сврхе, јер већина људи чита само наслове, а зна се да је у свету рекламе и маркетинга најбитније привући пажњу. Понекада је довољно споменути само део популарне пословице да би потрошач, односно конзумент, разумео поруку.

нпр. Wo ein Wille ist, ist auch ein Weg. → Wo ein Suzuki ist, ist auch ein Weg. (Suzuki Automobile)

Познато је да су се још Шилер, Гете, Кант, Волтер и др. служили трансформацијама пословица, што је наравно случај и са савременим писцима. Осим тога и многи певачи, посебно они који се баве друштвеном критиком, у своје песме уврштавају антипословице.

Готово да није потребно ни спомињати колико антипословица има у свакодневном говору и комуникацији. Тамо где су се некада убацивале пословице, сада се убацују антипословице. Није више у питању само морална порука или искуство, људи једноставно уживају играјући се познатим пословицама и на тај начин изражавају своју интелигенцију, језичку компетенцију и способност да манипулишу језиком. Општепозната је она антипословица, која је настала спонтано у некој мензи, а коју студенти који се тамо хране увек радо спомињу:
„Ко тебе каменом, ти њега хлебом из мензе.“

Духовито је како је библијски цитат претворен у језичку игрицу која савршено описује ситуацију. Резултат оваквих поигравања језиком је често хумористичан и постаје иронично-сатирично реторичко средство.

ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ КАРАКТЕР АНТИПОСЛОВИЦА

Када се преведу из једног језика на други, антипословице као и пословице често губе своју поруку, јер се карактеристике једног језика ретко поклапају са карактеристикама другог. Међутим, постоје и случајеви где нека антипословица не губи своју моћ па долази до њеног проширења на друге језике и оне постају преведенице или калкови⁵⁰. Некада долази до благе фонолошке измене, а при томе смисао ипак остаје исти:

нпр. **Што можеш данас, остављај за сутра.**

Was du heute kannst besorgen, das verschiebe nicht erst morgen.
(немачки)

Don't do today what you can put off until tomorrow. (енглески)

Amit holnap is megtehetsz, ne tedd meg ma. (мађарски)

Не делай сегодня то, что можно сделать завтра. (руски)

Pouquoi remettre à demain ce qu' on peut faire la semaine prochaine. (француски)

СТРУКТУРА АНТИПОСЛОВИЦА

Приликом структурне анализе пословица, можемо приметити да су и у немачком и у српском језику присутне исте врсте трансформација, уз помоћ којих су пословице трансформисане у антипословице, а које су у даљем раду набројане и класификоване.

Иако постоји много типова трансформација пословица, битно је истакнути да велики број њих има одређену структуру, тј. да постоји одређени механизам варирања пословица:

1) алтернација једног лексема

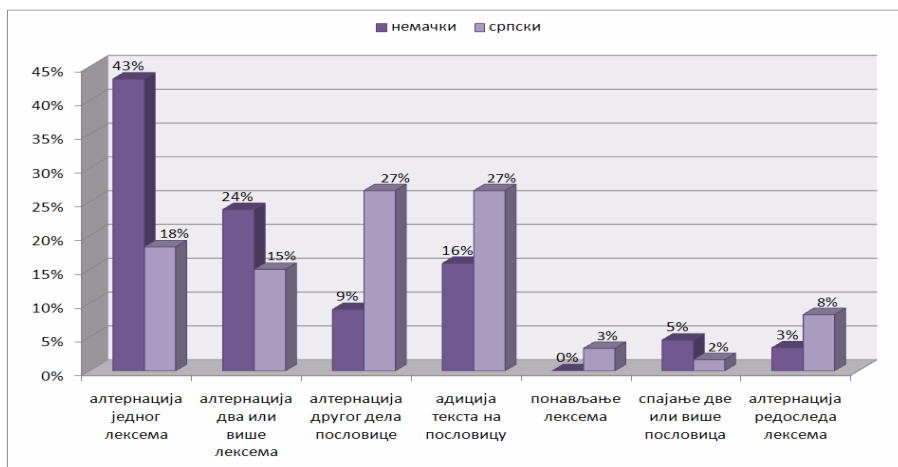
⁵⁰ *Преведенице или калкови* представљају речи или изразе начињене обичним копирањем начина на који су одговарајућа рећ или израз направљени у неком страном језику. (Вујаклија, 1980, 388)

- 2) алтернација два или више лексема
 - 3) алтернација другог дела пословице
 - 4) адиција текста на пословицу
 - 5) понављање лексема
 - 6) спајање две или више пословица
 - 7) алтернација редоследа лексема
- 1) Алтернација једног лексема веома је популарна метода и врло често се своди на алтернацију само једног фонема. Аутори антипословица често траже лексем који је фонолошки јако сличан оном у оригиналној пословици, па су они који садрже промену само једног фонема посебно популарни, јер такве антипословице највише подсећају на изворну пословицу.
нпр. **Ente gut, alles gut.** (Ende gut, alles gut.)
Ко је луд, не буди му жирант. (Ко је луд, не буди му друг.)
 - 2) Механизам алтернације два или више лексема је још један од могућих начина пародирања пословица.
нпр. **Reich und reich gesellt sich gern.** (Gleich und gleich gesellt sich gern.)
Пиши како пишеш, читај како читаш. (Пиши како читаш, читај како пишеш.)
 - 3) Један од најпродуктивнијих начина алтернација пословица представља алтернација другог дела пословице:
нпр. **Gelegenheit macht Liebe.** (Gelegenheit macht Diebe.)
Што можеш данас, можеш и сутра. (Што можеш данас, не остављај за сутра.)
 - 4) Адицијом или додавањем лексема или реченица у већини случајева пословица бива стављена у одређени контекст, за који није предвиђена, те тако губи своју првобитну поруку и добија нову интерпретацију:
нпр. **Liebe macht Blind - aber glücklich.** (Liebe macht blind.)
Непријатељ никада не спава - препознаћеш га по подочњацима. (Непријатељ никада не спава.)
 - 5) Важно је споменути да се ефекат пародије пословица постиже и понављањем одређених лексема који се у њој налазе:
нпр. **Ко чека, чека, чека, тај дочека.**
Ко рано, рано, рани, жури у тоалет.
 - 6) Мешање тј. спајање две пословице (конкатенација) је такође веома популарна техника. Овдје се у већини случајева почетак једне пословице комбинује с крајем неке друге пословице без икаквих даљих измена:
нпр. **Morgenstund ist aller Tage Anfang.** (Morgenstund hat Gold im Mund. Müßiggang ist aller Laster Anfang.)

Ко другом јаму копа, не чини пролеће. (Ко другом јаму копа, сам у њу упада. Једна ластва не чини пролеће.)

- 7) Алтернација редоследа лексема доводи до новог значења пословице при чему она често бива банализована, али често се дешава да из овог процеса настане нова мудрост:
нпр. **Glück bringt Scherben.** (Scherben bringen Glück.)
Кад се може, све се хоће. (Све се може, кад се хоће.)

Типови варијација сакупљеног корпуса пословица у немачком и српском језику најпрегледније се могу представити на следећи начин:

Приликом анализе типова варијација пословица у немачком језику, да се приметити да су најзаступљеније методе алтернације једног лексема - 43%, док је у српском 18%, као и метода алтернације два или више лексема пословице - 24% односно 15%. Метода измене једног лексема је веома погодна за маркетиншке сврхе. Метода адиције текста је такође веома популарна и продуктивна метода - 16% док је у српском језику 17%. Додавањем текста, у већини случајева, пословица бива стављена у одређени контекст за који није предвиђена, те тако губи своју првобитну поруку, због чега је и подобна за варирање. И метода алтернације другог дела пословице је релативно добро заступљена, јер њом се добија антипословица са потпуно другачијим значењем. Најмање заступљене методе су метода спајања две пословице - 5% односно 2%, метода алтернације редоследа лексема - 3% односно 8% и метода понављања

лексема, за коју није пронађен ниједан пример у прикупљеном корпусу антипословица на немачком језику.

ТЕМАТИКА АНТИПОСЛОВИЦА

Готово да не постоји тема на коју се антипословице не могу односити. Као и традиционалне пословице, антипословице се јављају у свим нивоима и областима живота. Неке од тема измене пословице укључују: сексуалност, жене, професије, новац, љубав, брак, развод, пријатељство, едукацију и учење, алкохол и дрогу, децу и родитеље, таксе, религију, телефоне, аутомобиле, компјутере и др.

Сексуалност је једна од најчешћих тема у антипословицама у већини култура. (Мидер; Литовкина 2006, 29) Осим тога се може закључити да постоји мноштво пословица и антипословица са антифеминистичком тематиком. Неке од њих су:

нпр. **Wo eine Frau ist, ist auch ein Weg.** односно: Где је жена ту је и пут.

Жене имају проблем за свако решење!

Рад је створио човека, а шминка жену.

По питању занимања су, без сумње, адвокати ти који су најчешћа мета антипословица. Највећа љутња се изражава због тужби, високих плата, тј. примања адвоката и њихове шкртости.

Енглески пример: **Crime pays - be a lawyer**, што буквално значи: **Криминал се исплати - буди адвокат**, је јако популаран у Америци. И у немачком постоји пословица: **Verbrechen zahlt sich nicht aus**, као и њена варијација: **Verbrechen zahlt sich aus**.

Осим према адвокатима, аутори антипословица немају милости ни према политичарима и лекарима.

АНТИПОСЛОВИЦЕ И РЕКЛАМЕ

Један од главних извора антипословица представљају рекламе, односно у сврху маркетинга одређеног производа модификоване пословице. „Пословице представљају савршену подлогу за слогане⁵¹, јер су то кратке једноставне реченице, које се лако

⁵¹ Слоган/слоген - (engl. slogan) је парола, гесло или политичка, културна или друга крилатица (Бујаклија 1980, 855)

памте. Њене особине попут стилских фигура, алитерације, паралелизма, риме и ритма доприносе њеној привлачности.“ (Мидер 1989, 296)

Врло често пословице бивају благо измењене и то врло вешто, како би се купцу неки производ учинио познатим и привлачним. Творци реклама користе чињеницу да је већини људи одређена пословица позната, а то је као и у правом животу „пре ћемо се на улици окренути за неким познатим, него за неким непознатим“ па ће нам за око запасти пре нека позната, него непозната језичка структура. (Мидер 1989, 296)

Према истраживању В. Мидера, само 20% људи чита више од наслова рекламе неког производа или неког новинског чланка, стога се указује потреба за експлозивним насловима или неком формулом која привлачи пажњу као што је то, на пример пословица, која изменом бива стављена у контекст производа или новинског чланка.

У енглеском и немачком језику се можемо сусрести са невероватно великим бројем пословица које су модификоване у маркетиншке сврхе. И у српском језику „функцију неаутентичних слогана могу имати пословице и изреке, изреке и слични облици, обично делимично модификовани. Дobar пример за то је слоган Југословенског аеротранспорта: **Сваки путник своје ЈАТ-у лети.**“ (Васић 1995, 117) Међутим, на нашим просторима тај тренд постоји, али не баш у толикој мери као у другим језицима.

нпр. **Manchmal fällt doch ein Meister vom Himmel. Ford Fiesta** (Ford Automobile)

Ente gut - alles gut. (Toilettenreinigerwerbung)

Liebe geht durch den Wagen. (Interrent Auto)

Ко не воли ћевапе, не воли ни људе. (Ћевабџиница Сарајево)

Дом је тамо где је пудинг. (Dr Oetker)

ЗАКЉУЧАК

Одвајкада су се у књижевним делима аутори служили трансформацијама пословица, што је наравно случај и са савременим писцима. Данас антипословице срећемо у свим медијима. Није више у питању само морална порука или искуство, јер се ионако не цене исте вредности као пре, него људи једноставно уживају играјући се познатим пословицама и

на тај начин изражавају своју интелигенцију, језичку компетенцију и способност да манипулишу језиком.

Ипак је важно истаћи да један од главних извора антипословица у свету представљају рекламе, односно у сврху маркетинга одређеног производа модификоване пословице. У немачком, енглеском и другим језицима се може сусрести невероватно велики број пословица које су модификоване искључиво у маркетиншке сврхе. На нашим просторима тај тренд постоји, али не у толикој мери као на другим просторима.

На послетку се може рећи да су антипословице одувек биле присутне у свим сферама живота. Оне су занимљиве, у себи носе мудрости и правила савременог живота, а понеке имају само функцију да засмевају. Неке од њих изражавају дубоку критику друштва, а друге су пак постале ефикасно маркетиншко оруђе.

ЛИТЕРАТУРА:

- Васић, Вера (1995): Новински рекламни оглас: Студија из контекстуалне лингвистике, ЛДИ, Нови Сад, 117.
- Вујаклија, Милан (1980): Лексикон страних речи и израза, Просвета, Београд, 388, 855.
- Mieder, Wolfgang (1985): Antisprichwörter. Band I. Verlag für deutsche Sprache, Wiesbaden
- Mieder, Wolfgang (1985): Antisprichwörter. Band II. Verlag für deutsche Sprache, Wiesbaden
- Mieder, Wolfgang, (1989): Antisprichwörter. Band III. Quelle & Meyer Verlag, Wiesbaden
- Mieder, Wolfgang (1989): American Proverbs - a study of texts and contexts, Lang Verlag, Bern, 296.
- Mieder, Wolfgang (1993): Proverbs are Never out of Season. Popular Wisdom in the Modern Age, Oxford University Press, New York, 5.
- Mieder, Wolfgang; Litovkina, Ana (2006): Old Proverbs never die, They just Diversify, Univerzitet Vermont, Vermont, 1, 5, 10, 29.
- Fleischer, Wolfgang (1997): Phraseologie der Deutschen Gegenwartssprache, Max Niemeyer, Tübingen, 256.
- Шкрѐб, Зденко; Недић, Владан (1985): Речник књижевних термина, Нолит, Београд, 584.

ОГЛЕДИ

УДК: 316.653:32.019.5
Примљено: 7. јуна 2010.
Прихваћено: 19. августа 2010.
Оригинални научни рад

Наука
број 2-3/2010
год. 1 vol. 2
стр. 113-128

Марија Николајевна Жиљенко
Државна академија словенске културе
Москва, Руска Федерација

НАРОДНА ДИПЛОМАТИЈА И МАС-МЕДИЈИ У СИСТЕМУ ФОРМИРАЊА ЈАВНОГ МНЕЊА

People's Diplomacy And Mass Media In Creating Public Opinion System

ABSTRACT Recent situation in South Ossetia has clearly shown to the world how important is the role of an objective or biased view of events by media in international relations. Today, the fact of relevant responsibilities of mass media for what is happening is not only quite obvious, but the greater the capabilities of a state in an information sphere, the greater is the probability of it achieving geopolitical advantage.

KEY WORDS People democracy, media, public opinion.

АПСТРАКТ Недавна ситуација у Јужној Осетији очигледно је показала свету колико значајну улогу у међународним односима игра објективно или необјективно приказивање догађаја што чине средства јавног информисања. Данас је прилично очигледна не само чињеница одговарајуће одговорности мас-медија за оно што се дешава, већ и то што су веће могућности које држава поседује у информационој сфери, већа је вероватноћа њеног постизања геополитичких предности.

КЉУЧНЕ РЕЧИ народна демократија, медиј, јавно мњење.

Информациона засићеност не само што је изменила свет, већ је створила нове, непредвиђене проблеме, односно проблем информативне безбедности, заснован на већ фактички формираној темељној зависности свих сфера животне делатности и државе од нормалне размене информација, поузданог функционисања информативних и телекомуникационих система, технологија и средстава.

Информација је била објекат борбе на свим етапама историјског развоја, информациони сукоби су се водили практично у свим ратовима. Својевремено је још Џингис-кан вешто користио информације за вршење психичког притиска на противника: испред његове коњице ишле су гласине о огромном броју његове војске и приче о њеној невероватној суровости. Он је био један од првих који су почели користити шпијуне не само за податке о противнику, него више ради застрашивања, поткопавања морала и ширења података који су му били неопходни. Сличну ситуацију запажамо и у наше време, али се данас у информативну борбу увлаче несразмерно велике силе и средства, и њене последице постају све већих димензија.

Један од праваца информационог деловања јесте делатност СМИ. То је повезано с тиме што су, осим метода народне дипломатије, медији важан фактор формирања јавног мњења. У идеалном погледу обавеза СМИ је непристрасно, фотографско описивање догађаја и чињеница, а такође јасна подела информације и коментара; међутим у пракси далеко од тога да је увек тако. Често, нажалост, медији не одражавају, већ криве реалност, конструишући свој посебан, паралелан свет.

С тиме у вези, интересантно је осврнути се на рад Волтера Липмана "Јавно мњење", написан још 1922. године, који је основа америчке новинарске традиције. Први светски рат је натерао В. Липмана на размишљања о томе какву улогу играју новинске вести у формирању "псеудо-окружења" савременог човека. Настављајући мисли бихевиориста, који су разматрали понашање индивидуе као укупност реаговања његовог организма на стимулансе из вањске средине, Липман доказује да се реално понашање човека не опредељује реаговање на стимулансе из спољног света, већ на слику тог света која се налази у његовој глави. Као последица, човек се не адаптира на окружење, већ на псеудо-окружење.

Савремено друштво, тврди Липман, изграђено је тако да због низа проблема његови чланови уопште нису у стању да изграде некакво мњење. Штавише, ми чак никад не бисмо сазнали о постојању неких проблема да се о томе љубазно не баве средства масовног информисања. Липман је први формулисао тезу, која се од тада вишестрано помиње, о томе да се већи део света налази изван граница достизања савременог човека, зато он у принципу није у стању да изврши верификацију, то јест проверу тих података који до њега долазе путем СМИ: "Реално окружење је толико опширно, сложено и променљиво да се оно не може обухватити непосредно. Човек није довољно наоружан да перципира такву прецизност, такву разноликост, такве преокрете и комбинације"⁵². Управо због тога што он не може да их провери принуђен је да верује мас-медијима.

Још двадесетих година прошлог века Липман је приметио да само потпуни идеалисти могу да замисле да је у савременом друштву обичан грађанин способан да својим умом "дође до саме суштине" и самостално сачини суд о важности догађаја који се дешавају негде далеко или о актуеланости сложених проблема који га се непосредно не тичу. Научник пише: "Свет с којим имамо посла што се тиче политике, налази се изван нашег видокруга, нашег духа"⁵³.

Липман нас тера да се замислимо колико је ништаван удео наших непосредних посматрања у поређењу с подацима које нуде средства масовног информисања, често у искривљеном облику. Створити својом снагом стварну слику света - занимање је, по мишљењу Липмана, без перспективе. То, безусловно, даје СМИ и појединачним новинарима скоро неограничене могућности за стварање у свести људи "псеудо-слике" света: "Између човека и света који га окружује постоји уметак псеудо-света. Понашање човека је његов одговор на стимулансе тог псеудо-света. Али, све се налази у томе, прави јасан закључак Липман, да се последице тог понашања не реализују у псеудо-свету, већ у реалном свету"⁵⁴. Данас ми имамо могућност да у пуној мери оценимо истинитост тих речи, изнесених пре скоро сто година, видећи апсурдну ситуацију, у којој је знатан део становништва Земље потпуно мирно, и чак повремено с дозом одобравања,

⁵² Lippmann W. Public Opinion. - New York: The Macmillan Company, 1954. - стр. 16.

⁵³ Ibid. - Стр. 29.

⁵⁴ Ibid. - Стр. 15.

посматрао рат покренут у центру Европе без јасно формулисаних разлога.

Липманов став је имао много присталица, између осталог његова концепција "псеудореалности" је изражена у раду Ханса Матијаса Кеплингера (1975) у облику појмовне дијаде "Real Kultur und medien Kultur" ("Реална култура и култура средстава масовне комуникације"). Култура мас-медија је свет кроз очи средстава масовне комуникације, а ако се он налази изван сфере њиховог досегнућа, он једноставно престаје да постоји: нема информација - нема догађаја.

Уопште, у наше време се, према правилу, прави догађај не дешава тамо где се нешто стварно дешава, већ у мас-медијима. У вези с тиме амерички истраживач Г. Ласвел пише: "Многи су одабрали масовну комуникацију за објекат своје критике будући да су се осећали жртвама обмане. <...> Средства масовне комуникације дају престиж и јачају власт индивидуа и група, легитимишући - то јест, признавајући законитим њихов социјални статус. Пажња средстава масовне комуникације сведочи да је објекат саопштавања достојан да буде издвојен из анонимне масе и његово понашање и мишљења довољно важни за све"⁵⁵.

За одређивање наведене особености средстава јавне комуникације крајем 40-их година XX века социјални психолог Курт Левин уводи појам "вратар" (gatekeeper) да означи новинаре⁵⁶. "Вратари" одлучују шта треба пустити за јавност, а шта задржати. Француски истраживач Аврам Мол у свом раду "Социодинамика културе" констатује да савремена средства јавног информисања "фактички контролишу сву нашу културу, пропуштајући је кроз своје филтере, издвајају поједине елементе из опште масе културних појава и дају им одређену тежину, повећавају вредност једне идеје, обесцењују другу, полазирајући на тај начин целокупно културно поље. Оно што није доспело у канале јавне комуникације, у нашем времену скоро не утиче на развитак друштва... <...> Фактички, средства масовне

⁵⁵ Цит. по: Назаров М.М. Массовая коммуникация в современном мире. - стр. 139-141.

⁵⁶ Види.: Lewin K. Group Decision and Social Change // Newcomb Th. M., Hartley E.L. Readings in Social Psychology. - New York, 1947. - стр. 330 - 344.

комуникације сама и одређују "значај" чињеница, при чему то праве скоро на произвољан начин...⁵⁷.

У вези с тиме је такође важно узети у обзир склоност СМИ информацијама негативног карактера и сензационлистичким чињеницама пошто су управо оне способне да привуку максималну друштвену пажњу. То значи да кризни и други екстремни догађаји, као што су глад, ратови, изузетно тешке криминалне радње итд. доминирају у програмима вести над појавама из свакодневног живота, које са своје стране, практичне и нису удостојене пажње мас-медија. Услед фразе "Нема човека - нема ни проблема", на коју смо навикли ми који смо доживели зле деведесте године ХХ века, узрок и последица се сада мењају за места: "нема проблема - нема човека". Људи и државе који су водили прилично добар и миран начин живота не доспевају у телеобјективе и на стране новинских издања. Умногост због тога у нашим руским СМИ скоро да нема информација о другим словенским земљама, изузев ако се није реч о политичким скандалима или специјализованим издањима. Закономерно је у вези с тиме да је војни конфликт у Југославији добио, како у домаћим тако и страним СМИ, прилично гласан одзив.

Шта, пак, показује анализа руске и западне штампе средином 1999. године, тј. баш оног периода када се припремала и извршавала војна агресија НАТО-а на Балкану? Избор анализираних издања вршио се према принципу њихове популарности у друштву и ауторитативности као поузданог информативног извора. Међу њима су представници такозване квалитетне руске штампе "Независимая газета" и "Коммерсантъ", а такође и један од лидера међу јавним издањима тог времена "Московский комсомолец". Анализа западне штампе се вршила на материјалима британских новина "The Times" и америчких часописа "The New Yorker" и "New York Magazine" "New York Time magazine".

За квалитетна издања, која су у првом реду инструмент информисања о важним проблемима, јесте карактеристична тежња да се јасно поделе чињеница, анализа и коментар. Тим

⁵⁷ Мољ А. Социодинамика културе: Пер. с фр. / Вступ. ст., ред. и прим. Б.В. Бирюкова, Р.Х. Зарипова и С.Н. Плотникова. - М.: Прогресс, 1973. - стр. 120.

циљевима теже да одговарају публикације новина " Независимая газета" које су посвећене ситуацији на Балкану.

У првом реду неопходно је приметити прилично детаљно, аргументовано и објективно описивање на страницама тих новина свих етапа датог конфликта. Тако се у чланку од 11. марта 1999 "Игор Иванов иде на Балкан" даје крајње јасна дефиниција догађаја: "У последње време тоналитет изјава и деловања западних представника одражава њихову једнострану антисрпску линију. Из Вашингтона стално стижу коментари следећег садржаја: Албанци су тобоже спремни да потпишу мировни план, а ето, Београд се противи.

У стварности, пак, догађаји стоје сасвим супротно. Југословенске власти су већ одавно дале принципијелну сагласност за потпис десет основних принципа мировног споразума, које је предложила Контактна група - Русија, САД, Француска, Велика Британија, Немачка и Италија. Дакле, предлогом да се потпишу основни принципи Срби су и почели дијалог у Рамбујеу, међутим, Албанци су тада одбили да то учине. Они одбијају и сада. Тачније, уште не дају сагласност. Амерички посредници већ месец дана саопштавају о спремности сепаратиста да се сложе с мировним планом, међутим то се никако не дешава. Албанци стално супституишу своје миљенике: после сваког саопштења представника САД о њиховим успесима у наговарању Албанаца следи саопштење последњих о томе да одлука о потписивању основних принципа још није донесена. <...> На основу тога Југословене истичу као главне кривце што ситуација остаје нерегулисана. Сједињене Државе и њихови савезници у НАТО труде се да ураде све да би натерали Београд да се сложи са распоређивањем међународног војног контингента на територији Југославије. При томе Вашингтон износи ту своју иницијативу као део мировног плана Контакт групе, мада Контакт група о војном мешању изван није ништа говорила"⁵⁸.

У другој публикацији се истиче да се "Милошевићу предлаже скромни избор: добровољна сагласност на увођење војске НАТО на Косово - у суштини, окупација дела југословенске територије, што је јасно из <...> "Прелазног споразума" ("НГ" № од 13. 3. 99. и

⁵⁸ Горностаев Д. Игорь Иванов едет на Балканы // Независимая газета. - 1999. - № 43. - стр. 6.

20. 3. 99), - или, пак, удари бомбама, мини-рат с очито јасним резултатом"⁵⁹.

У многобројним чланцима се подвлачи да је јединство позиција европских земаља што се тиче војног мешања НАТО-а у Југославији лажно и вештачки формирано, и, штавише, многи конгресмени САД иступају против упућивања америчких војника на Косово.⁶⁰ У броју од 25. марта се наводи текст Статута ОУН: Глава 7. Дејства у претњама миру, кршењу мира и акима агресије⁶¹, што већ само по себи изражава позицију редакторског колегијума.

Посебну пажњу заслужује тежња редакције да покаже историјске корене настале ситуације. Тако се у броју од 12. марта налази велики чланак руководиоца Центра за изучавање савремене балканске кризе Института за славистику РАН доктора историје Ј. Ј. Гускове. "Косово: ново искушење за руску дипломатију"⁶². У њој аутор истиче да "проблем Косова постоји толико година да многи радије не помињу чиме је заиста све почело. Посебно не воле историју западни политичари који се одликују рационализмом и прагматизмом. Али, историја нас многоме учи. На пример, треба добро познавати историју и менталитет Срба да би се схватило зашто се они с таквим страховањем односе према тој невеликој територији. <...> Ситуација се компликовала тиме што су СМИ саопштавала о "покрету за аутономију" који је захтевао подршку, мада је било очигледно да је у покрајини реч о класичном виду сепаратизма, који за постизање својих циљева користи тероризам. Да би се јавно мњење окренуло куда треба, СМИ су сугерисала свести да Албанци немају аутономију и да се боре за елементарна људска права"⁶³.

Нешто другачији прилаз опису балканске кризе 1999. године има други представник квалитетне руске штампе - новине "Коммерсантъ". Исто као и "Незвисямая газета", "Коммерсантъ" садржи прилично велик број публикација о истраживаном питању

⁵⁹ Очередной «последний шанс» для Белграда // Независимая газета. - 1999. - № 51. - стр. 1.

⁶⁰ Види.: Ждет ли Россию внешнеполитический дефолт? // Независимая газета. - 1999. - № 52. - стр. 1.; ЦРУ обвиняет Россию в содействии сербам // Независимая газета. - 1999. - № 53. - стр. 6 и др.

⁶¹ Види.: Независимая газета. - 1999. - № 53. - стр. 6.

⁶² Гуськова Е. Косово: Новое испытание для российской дипломатии // Независимая газета. - 1999. - № 44. - стр. 8.

⁶³ Ibid.

с детаљним описом догађаја. Неке од њих садрже јасно формулисану грађанску позицију и прожете су саосећањем са Србима,⁶⁴ мада се расположење неких чланака пре може окарактерисати као прозападно. Као њихов лајтмотив може послужити назив једног од њих: "Београд хоће да посвађа Русију са Западом"⁶⁵. Интонација оваквих чланака такође изазива неверицу, а делимично и негодовање: "Упорност Београда је изгледа довела ван себе чак и прибраног руског посредника Бориса Мајорског. <...> Ипак, рано је да се радује Слободан Милошевић: изгубио је свог јединог савезника: Русију. <...> Москва може да се окрене од партнера који јој доноси само непријатности"⁶⁶.

Аутор чланка "Бомбардовање ће трајати онолико колико Милошевић хоће да траје" пише: "Москва је до последњег тренутка чинила све да се не посвађа са Западом због Косова" и наводи следеће речи представника МИП РФ Владимира Рахмањина: "За нас односи са САД имају велики значај. Стратешки циљеви руске и америчке дипломатије се подударају"⁶⁷.

Чланак Владислава Бородуљина "15 000 000 000 долара је изгубила Русија захваљујући Примакову"⁶⁸ (о прекиду преговора о зајму ММФ у вези са окретањем авиона премијера Русије, који се био упутио у САД), а који је изишао 24. марта и изазвао гневни одзив јавности. "Подршка Милошевићевог режима по духу блиског Примакову за њега је била потребнија и разумљивија него потребе сопствене земље", - пише аутор⁶⁹. И закључује: "Примаков себе не може више називати премијером Русије, земље чије је интересе издао"⁷⁰. Већ сутрадан "Коммерсантъ" на

⁶⁴ Види.: Анатолий Квашнин: военных результатов - ноль // Коммерсантъ. - 1999. - № 49. - стр. 1.; Волхонский Б. Игорь Иванов: эпоха Рамбуйе перечеркнута // Коммерсантъ. - 1999. - № 50. - стр. 1.; Генштаб нанес по НАТО информационный удар // Коммерсантъ. - 1999. - № 50. - стр. 2. и др.

⁶⁵ Сысоев Г. Белград хочет посорить Россию с Западом // Коммерсантъ. - 1999. - № 41. - стр. 4.

⁶⁶ Сысоев Г. Милошевичу дали последний шанс // Коммерсантъ. - 1999. - № 45. - стр. 2.

⁶⁷ Сысоев Г. «Бомбардировки будут продолжаться столько, сколько Милошевич хочет, чтобы мы их продолжали» // Коммерсантъ. - 1999. - № 47. - стр. 1.

⁶⁸ Бородулин В. 15 000 000 000 долларов потеряла Россия благодаря Примакову // Коммерсантъ. - 1999. - № 47. - стр. 1.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

првој страни објављује изјаву уредничког колегијума као одговор на изјаву гувернера Санкт-Петербурга Владимира Јаковљева, који је тај чланак назвао извршењем политичког налога: "Чланак, мада је и био превише емоционалан, одражава политичку оцену редакције поступка премијера. Ми сматрамо да је демарш Јевгенија Примакова нанео штету интересима Русије. Није реч о материјалним потребама овог тренутка, већ о будућности земље у целини. Враћање премијеровог авиона је окренуло Русију према рату.

Издавачка кућа "Коммерсантъ" ни у ком степену не подржава НАТО нападе на Југославију. Међутим, кораци које је предузео премијер и за њим председник ставили су земљу на ивицу новог хладног рата". <...>

Издавачка кућа "Коммерсантъ" тужи суду гувернера Санкт-Петербурга Владимира Јаковљева за клевету"⁷¹.

Тога дана, 26. марта, у новинама "Независимая газета" излази публикација с изражајним називом "Одвратност", коју је написао Алексеј Пушков, аутор и водитељ програма "Пост скриптум", члан Президијума Савета за спољну политику и одбрану. У њој аутор пише да је гнусна некажњива политика НАТО-а, који располаже судбином човечанства. "Уосталом - наставља он, одвратност изазива и друго. У среду су новине "Коммерсантъ" ставиле на прву страну чланак у коме се оптужује Примаков за то што је лишио Русију 15 милијарди долара када је донео одлуку да окрене свој авион изнад Атлантика"⁷². При томе, истиче А. Пушков, до сада је "Коммерсантъ" сматран угледним новинама.

На свој начин реагује на догађаје представник московских издања која граниче са категоријом булеварске штампе, новине "Московский комсомолец". У то време, у сваком погледу сложено за Русију, када је код људи била веома смањена могућност добијања разноврсних периодичних издања, "Московски комсомолец" као релативно јефтино сверуско издање био је прилично популаран и формирао је дневни ред и јавно мњење знатног дела становништва наше земље. Тим више изненађује у вези с тиме чињеница да све до 25. марта, када су НАТО снаге почеле војну операцију против Југославије, у "МК" практично нема чланака које описују ситуацију на Балкану. Исто тако, веома

⁷¹ Редколлегия. Написанному верить // Коммерсантъ. - 1999. - № 49. - стр. 1.

⁷² Пушков А. Отвращение // Независимая газета. - 1999. - № 54. - стр. 3.

се смањује број сличних публикација од априла 1999. године. Тако се преговори у Рамбујеу овлаш помињу у примедби о санкцијама САД које су уведене против руских институција "за њихову погрешну везу са Ираком"⁷³ у нуклеарној области. Саопштење о жестоким борбама "између српских снага и устаника - Албанаца" и могућем ваздушном нападу НАТО-а по циљевима у Југославији даје се 22. марта у дванаест редака⁷⁴. Само у бројевима од 25. до 30. марта је догађајима на Косову посвећен прилично велик број чланака на различитим странама. При томе аутори с данас несхватљивим чуђењем примећују: "Догађаји у Југославији прете чак да Руси занемаре унутрашње политичке скандале у последње време. Народ мало верује да ће се разграбљени новац на високом нивоу успети вратити у земљу. А судбина `браће Срба` - ту је, конкретна, сурова, видљива. И наводи на мисао о томе да се сличан сценарио може једном поновити и у Русији... Широки круг публике сада у вези с тим разматра два питања. Зашто неке земље своје бунтовнике могу да `обрађују`, а друге не смеју - шта је то светска подела на `чисте` и `нечисте`? И да ли ће се наша земља на крају крајева наћи на страни `нечистих`?"⁷⁵. Ова размишљања претходе речима о томе да "Запад оставља Турској право да самостално реши ствар с Курдима, Великој Британији - с Олстером ... А с Југославијом је другачија ситуација"⁷⁶.

За део издања треба истаћи тежњу низа њихових аутора да смислено, аргументовано и објективно опишу догађаје, направе репортаже о ситуацији у Југославији, засноване на причама о Србима, који се у том тренутку налазе у Београду⁷⁷. Међутим, с друге стране, "МК", мада и пише о Клинтону с иронијом, понекад и о Србима, о Слободану Милошевићу се изражава веома негативно: "То клање, које су Срби направили на Косову, такође не треба правдати"⁷⁸.

⁷³ Санкции США против русских институтов - это только начало // Московский комсомолец. - 1999. - № 38-Б. - стр. 2.

⁷⁴ Югов Ю. В Косово - новая «зачистка» // Московский комсомолец. - 1999. - № 52. - стр. 2.

⁷⁵ Почему туркам можно, а сербам - нет? // Московский комсомолец. - 1999. - № 55. - стр. 2.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Скворцова-Ардабацкая Е. Я принесу тебе обломок самолета НАТО // Московский комсомолец. - 1999. - № 57-Б. - стр. 2.

⁷⁸ Вудберг А. «Патриотам» нужны деньги // Московский комсомолец. - 1999. - № 57. - С. 2.; Лик - лицо - личина Слобо Милошевича // Московский комсомолец. - 1999. - № 57-Б. - стр. 3.

Осим озбиљних саопштења, на пример, о враћању авиона Јевгенија Примакова или акцијама протеста које су организовали грађани Русије, о авиону с хуманитарном помоћи, о могућем приступању Југославије савезу Белорусије и Русије, у новинама се срећу сасвим неумесне ноте с комичним називима: "Вратите Билу Монику, а Србима мир" (о телефонској анкети 168 читалаца "МК" "Треба ли Русија да квари односе с Америком и Европом због НАТО бомбардовања Југославије")⁷⁹, ("Клин се Билом избија"⁸⁰ (о томе како ће НАТО операцијом у Југославији САД спречити уједињавање Европе), "Ду ју спик рашн?"⁸¹ (о упутству за понашање у Русији које је штампано за грађанина САД) и сасвим комични чланак "Бушу згњечили ноге..." у првоаприлском, узгред речено, броју "МК" о својеврсној акцији протеста, која је била на граници, како пише аутор, "правог варварства" која се састојала у уништавању булодожером око пола тоне пилећих батака из САД (које се у народу зову "Бушове ножице") поред нове зграде америчке амбасаде у Москви и џинс одеће америчке производње⁸². Ове "ироничне" ноте с ништа мање изражајним сликама и потписима уз њих потврђују статус "МК" као издања које је усмерено на постизање одређене просечности интелектуалних питања читаоца и на адаптираност сложених политичко-економских и социјалних проблема.

За разлику од разноврсности мишљења и ставова који се срећу на страницама руских новина, описивање војног конфликта на Косову у британској и америчкој штампи се у целини обиљем гледишта не разликује. У оба случаја може се говорити о отвореној антисрпској позицији и подршци НАТО акцији. Тако популарни амерички часопис "The New Yorker" пише: "... Данас је постало очевидије него икад да је сва петоактна трагедија распада Југославије резултат делатности једног безумног тиранина <...> Милошевић је лидер таквог типа, диктатор, прецизира аутор, - таквог типа коме је потребан рат да би свој народ држао у сметености"⁸³. И даље: "...Председник Милошевић, наравно, није једини аутор трагедије Југославије.

⁷⁹ «Верните Биллу Монику, а сербам - покой // Московский комсомолец. - 1999. - № 57. - стр. 3.

⁸⁰ Крутаков Л. Клин Биллом вышибают // Московский комсомолец. - 1999. - № 58. - стр. 1.

⁸¹ Пронина Д. Ду ю спик рашн? // Московский комсомолец. - 1999. - № 59. - стр. 1.

⁸² Федоткина Т. Бушу отдавили ноги...// Московский комсомолец. - 1999. - № 60. - стр. 1.

⁸³ Frinnegan W. Wars and the man // The New Yorker. - 19.04.1999. - стр. 23.

Али, он је главни виновник, и разарање Косова је у потпуности његова кривица"⁸⁴.

Други лидер америчког тржишта квалитетне штампе часопис "New York" објављује чланак који као да претендује на одређену објективност: "Не треба заборавити да су Срби такође били подвргнути етничком чишћењу, у крајњем случају њих 150.000 је било протерано из Хрватске почетком деведестих"⁸⁵. Међутим, то не смета аутору да практично на самом почетку чланка Милошевића назива безумником - националистом и тврди да "Бил Клинтон покушава сада, мада касно и слабо, овде да чини исправне ствари"⁸⁶. Павећи обмањујући компромис, аутор примећује да "проблем примене стране војне силе и метода у својству инструмента равнотеже није у томе што се она треба употребљавати у сваком случају или се уопште не сме користити, како неки сматрају. Двојни стандарди и национални интереси се негде дотичу много тешње него на другим местима, а Балкан, ван сваке сумње, управо је такво место"⁸⁷. У наставку: "Можда је и спољна Клинтонова политика безумна, и он је несумњиво пропустио прилику да у Србији уједини снаге расположене против Милошевића... Али, нико други с бољим идејама око њега не постоји"⁸⁸.

Часопис "The New York Times Magazine", говорећи о "беспомоћној етничкој мањини" и етничком чишћењу Албанаца, врши изразиту аналогију Милошевића с Хитлером, а догађаје на Косову назива другоразредним холокаустом⁸⁹. А када постане немогуће да заобиђе манифестације у Европи против војне агресије НАТО, аутор чланка "Зашто смо на Косову?", истиче: "Ми смо за мир. Ми смо против рата. А ко није против? Али, како можемо прекинути ту склоност ка геноциду, не покренувши рат?"⁹⁰ Крис Мичел, аутор публикације "Доме, слатки доме", детаљно описује процес реновирања разорених кућа Албанаца који се враћају у своје градове, и вишестрану помоћ албанским избеглицама Европске комисије и цинично примећује: "Сва у рушевинама бомби, Србија

⁸⁴ Frinnegan W. Wars and the man // The New Yorker. - 19.04.1999. - стр. 24.

⁸⁵ Tomasky M. Air Pressure // New York Magazine. - 26.04.1999. - стр. 22.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Исто, стр. 23.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Weisberg J. Bombs and Blockbusters // The New York Times Magazine. - 11.04.1999. - стр. 18.

⁹⁰ Sontag S. Why Are We in Kosovo? // The New York Times Magazine. - 02.05.1999. - стр. 54.

је већ прихватила десетине хиљада српских избеглица са Косова, и, изгледа да јој предстоје далеко сложенија времена, када ће морати чекати наклоност и милостињу држава света. `Потребе Србије ће бити огромне, посебно пред зиму` - говори Алберто Наваро, `А озбиљне помоћи неће бити`⁹¹.

У сличном маниру војни конфликт описују и британске новине "The Times". Тако, на пример, оне пишу о тешким условима у препуним логорима албанских избеглица⁹², о масовним покопима, које је показао британском доктору албански дечак, који је услед "српског покоља" изгубио све чланове своје породице⁹³, о срдачном дочеку и смештају избеглица са Косова у Енглеској⁹⁴, о подршци већине Британаца (57 одсто) политици владе према кризи на Косову⁹⁵, о етничком чишћењу Албанаца на Косову⁹⁶, о претњама Москве атомским одговором⁹⁷ итд. Чланак "Савезници су исмејали `апсурдну` молбу Срба"⁹⁸, где аутор пише о презрењу с којим се Велика Британија и други савезници односили према покушају Југославије да покрене у Међународном суду тужбу за геноцид и кршење међународног права. Истовремено се истиче да у Београду "јединство нације пред лицем бомбардовања изгледа прилично високо. Продаја анти-НАТО атрибутике прелази све границе, а велики део се презриво односи према НАТО лецима који се бацају и убеђују да се устане против мистера Милошевића."⁹⁹

При томе, једна заједничка црта западне штампе скреће на себе посебну пажњу: многобројна помињања о страдању етничких

⁹¹ Mitchell C. Home Sweet Home // The New York Times Magazine. - 27.06.1999. - стр. 18.

⁹² Owen R. Tempers Flare in Teeming Camps // The Times. - 1999. - № 499. - стр. 14.

⁹³ Farrell S. Kosovo Boy Took British Doctors to Mass Grave // The Times. - 1999. - № 499. - стр. 14.

⁹⁴ O'Connell A. Kosovo exiles housed next to Serb church // The Times. - 1999. - № 501. - стр. 18.

⁹⁵ Riddell P. Support for war remains firm // The Times. - 1999. - № 501. - стр. 18.

⁹⁶ Bremner C. 200 feared dead in latest massacre // The Times. - 1999. - № 501. - стр. 19.

⁹⁷ Blundy A. Moscow warns NATO of nuclear build-up // The Times. - 1999. - № 501. - стр. 23.

⁹⁸ Bremner C. Allies ridicule Serbs' "absurd" lawsuit // The Times. - 1999. - № 511. - стр. 11.

⁹⁹ Prentice E-A. Belgrade citizens endure life of siege in the shadow of the NATO missiles // The Times. - 1999. - № 511. - стр. 10.

Албанаца, који тобоже чине 90 одсто становништва Косова, о томе, како је Милошевић тиранин и диктатор, да је за све крива Југославија итд, уопште немају доказе и лишени су аргументације. Та виšekратно опробана тактика нехотице наводи на помисао о сугерисању.

Још крајем XIX века познати руски психолог Владимир Михајлович Бехтерев у свом раду "Улога сугерисања у друштвеном животу"¹⁰⁰ скреће пажњу на два различита пута деловања околине на психолошку сферу: први је пут логичког убеђивања када све што улази у нашу свест усвајамо путем размишљања и осмишљене обраде, и други - сугестија. Последње се карактерише непосредним прихватањем психолошких стања, то јест идеја, осећања и осећаја, не захтевајући никакве доказе ни логичке напоре. На тај начин се "сугерисање своди на непосредно примање једних или других психолошких стања од једног лица другим лицем, прихватању, које се дешава без учешћа воље лица које прихвата и често чак и без јасне свести о томе с његове стране"¹⁰¹. Из тога психолог изводи изузетно значајан закључак у савременим условима: путеви за пренос психичких стања помоћу сугестије су несразмерно разноврснији и многобројнији у поређењу с могућностима преноса мисли путем убеђивања.

Сугестија, према Бехтеревом мишљењу, представља знатно ефикаснији и моћнији фактор него што је убеђивање, и због тога што последње може да се врши само на лица која имају здраву и јаку логику, док је сугерисање способно да делује и на оне који не поседују довољно развијен интелект, на пример, на децу и представнике средњих и нижих социјалних слојева. Научник подвлачи да "код обичног становништва сугерисање или усађивање идеја игра много очигледнију улогу него логичко убеђивање"¹⁰². Заиста много тога ова Бехтерева мисао тумачи у савременим механизмима деловања на масовно јавно мњење!

Подсетимо се у вези с тиме и других речи: "Осредњи Американац", без обзира на његову спољашњу активност, у ствари, веома је пасиван карактер. Њему треба давати све на

¹⁰⁰ Бехтерев В.М. Роль внушения в общественной жизни // Бехтерев В.М. Объективное изучение личности: Избр. тр. по психологии личности. В 2 т. - Т.2. - СПб.: Алетейя, 1999. - стр. 169 - 219.

¹⁰¹ Исто. стр. 170

¹⁰² Исто. - стр. 171.

готово, као размаженом човеку. Реците му које је пиће боље - и он ће га пити. Саопштите му која политичка партија је подеснија - он ће за њу гласати. Реците му који је бог "прави" и он ће веровати у њега. Само немојте једно чинити - не терајте га да размишља ван радног времена. Он то не воли, и није навикао на то. А да би он поверовао у ваше речи, треба их понављати што чешће"¹⁰³. То су писали Иља Иљф и Јевгениј Петров који су далеке 1935. године били послати на пут у Сједињене Државе као дописници новина "Правда", при чему треба поменути да аутори "Приземне Америке" зову Американце нацијом необично талентованих људи и одличних радника. Разумљиво, црте које су издвојили совјетски сатиричари нипошто нису својствене само америчком друштву. Намеће се аналогија с оном читалачком публиком на коју је био оријентисан и делом је формирао 90-их година прошлог века "Московски комсомолац".

Тежња да се објективно оцени како руска тако и страна штампа захтева да се истакне да се у оба случаја веома активно користи метода етикетирања при којој се за компромитовање и издвајање лица и идеја без доказа ставља негативна етикета, на пример, "империјалиста", "фашиста", "тиранин" итд. Морају се такође истаћи многобројне чињенице примене лингвистичког манипулисања, које за означавање истих појава претпоставља коришћење речи које носе другачију нијансу процене. На пример, човека који води оружану борбу за права своје државе, у зависности од политичке пристрасности, различита СМИ називају или борцем за слободу, или сепаратистом, или терористом, или партизаном, или борцем, или бандитом.

Закључци свих наведених чињеница толико су очигледни да нема потребе да се понављају још једном. Интересантно је да су пробитно своју одлуку да издају новине и часописе власти, на пример, Енглеске XVII века, или Русије XVII века, биле мотивисане циљем превенције од лажних вести.

За разлику од тога, различите методе народне дипломатије, према правилу, лишене су политичке ангажованости и усмерене су на рушење формираних стереотипа у међународним односима и поимања једног од стране другог.

¹⁰³ Иљф И., Петров Е. Одноэтажная Америка. - М.: АСТ: Зебра Е, 2009. - стр. 133.

У својству сличног примера треба навести масовно гледање документарног филма "Истина", које је било у пролеће 2005. године у Државној академији словенске културе. Премијера тог страшног филма о геноциду над српским народом после распада Југославије била је 2004. године у београдском "Сава центру" - највећој концертној сали у Србији. Приказивању филма присуствовале су хиљаде људи, а на сусрет су дошли патријарх српски Павле, познати научници, уметници, спортисти. Човек који је код нас у Академију донео тај филм зове се Данко Паскаљевић, сада студент Машинског факултета у Новом Саду. Филм је на руски језик превела наш постдипломац (тада студенткиња) Ана Травкина. Боравећи у Србији, наши студенти су стекли пријатеље који су постали преносиоци истинске народне дипломатије. Последња је, безусловно, обавезна да стане у исти ред с мас-медијима према снази деловања на јавно мњење. При томе, јавна дипломатија предстваља директан канал преноса минимално искривљене информације која доспева из првих руку и омогућава човеку да формира сопствено, а не извана сугерисано мишљење.

И за крај. Првог децембра 1999. године на 54. заседању Генералне скупштине ОУН у својству докумената који имају далекосежне политичке последице било је доношење резолуције 54/49 "Достигнућа у сфери информатизације и телекомуникација у контексту међународне безбедности". Светска заједница је окарактерисала међународну информативну безбедност као глобални проблем, као неопходан услов постојања људског друштва у постатомској ери. На нивоу ОУН први пут је међународна заједница сложено признала присуство војне компоненте у светском процесу информатизације. То је било важно политичко достигнуће.

Превод с руског
Мирјана Драговић

УДК: 316.722
Примљено: 8. јуна 2010.
Прихваћено: 27. августа 2010.
Оригинални научни рад

Наука
број 2-3/2010
год. 1 vol. 2
стр. 129-150

Миша Стојадиновић
Институт за политичке студије, Београд
Катарина Милошевић

Центар за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Ниш

КОМУНИКАЦИЈСКИ КОНТЕКСТ КУЛТУРЕ И МУЛТИКУЛТУРНОГ ДРУШТВА

Communicational Context Of Culture And Multicultural Society

ABSTRACT The main objective of this article is to point out the complexity of the process of communication as an inseparable part of culture, and as an important part of the development of multicultural societies. Culture as *differentia specifica* of a human being, can be clasified as a phenomenon inherent in human nature that requires multidisciplinary approach for discovering its true nature.

Balkans' main characteristics multi-nationality, multi-confessionality and multi-culturality combined with its turbulent past are a good example of a challenge imposed by multicultural societies. In the first part of this article authors analyze relationship between process of communication and culture, and in the second part they analyze challenges of the process of communication within multicultural societies.

KEY WORDS Process of communication, culture, multicultural societies, Balkans, manipulation, toleration.

АПСТРАКТ Циљ овог рада јесте да укаже на сложеност процеса комуникације као нераскидивог дела културе и као битног фактора у изградњи мултикултурног друштва. Култура, као *differentia specifica* човека, спада у ред феномена које је немогуће издвојити из човекове природе, а чије проучавање

захтева један мултидисциплинарни приступ ради разоткривања њене суштине.

Балкан, чије су главне карактеристике мултинационалност, мултиконфесионалност и мултикултуралност, заједно са својом бурном прошлоћу, свакако представља добар пример изазова које намеће мултикултурно подручје. У првом делу аутори разматрају однос између процеса комуникације и друштва, док се у другом делу баве анализом изазова са којима се суочава процес комуникације унутар мултикултурног друштва.

КЉУЧНЕ РЕЧИ процес комуникације, култура, мултикултурно друштво, Балкан, манипулација, толеранција.

Увод

Дубоке противречности савременог света, у коме се човек врло често осећа само као „честица” у мноштву других, немоћан пред захукталим достигнућима технике и науке, чији експлозивни продор и развитак прети губљењем смисла егзистенције човека и његовог отуђења од самога себе, врло често резултирају деструкцијом самог друштва као основе постојања света, савремености, самог човека и катастрофичним преокретима у друштву. Без обзира на песимизам који прати савременост, друштво представља прави конгломерат појединаца различитих сталежа, класа и професија, образовања... Сасвим је извесно да песимизам доба у коме живимо не може да прекине нит између појединца, као друштвеног актера и друштвеног система у целини. У песимизму савремености актери друштвеног деловања склони су да инклинарају ка имагинарним и емоционалним вредностима, механизмима идентификације и пројекције, са жељом да изнађу себе, сопствени идентитет и сопствени систем вредности.

Свака епоха, цивилизација, култура, остаје упамћена по неком свом епохалном открићу или проналаску, који омогућује трајање те епохе и цивилизације кроз векове и историју. Људски фактор одиграо је одлучујућу улогу у незабораву сталних изума и проналазака, јер једино човек, као разумно биће, уме, може и ствара тековине своје културе.

Процес комуникације као саставни део културе

Култура је појам који је свако од нас чуо безброј пута, али и појам код кога, када нас неко запита да га прецизније одредимо, настају потешкоће. Култура је тако широк феномен да га није нимало једноставно обухватити неком дефиницијом, а опет она је саставни део човека и свакако његова *differentia specifica*. Култура настаје у оквиру одређеног друштва и зато се друштвена структура и култура морају сагледавати у својој интеракцији. Однос друштва и културе посебно је интересантан за социологе (нарочито за једну од посебних социолошких дисциплина социологију културе), али сложеност феномена културе захтева интердисциплинарни приступ и сарадњу научника различитих профила на њеном разумевању. Етимологија овог појма упућује на латински глагол *colere*, што значи обрађивати, неговати земљу. *Уствари, термин култура се употребљава за означавање култивисања (обрађивања) земље.*¹⁰⁴ У нашем језику се та везаност за обраду земље најбоље одсликава у речи *агрикултура*.

Овде треба поменути и повезаност овог појма са античком Грчком, тј. са античком филозофијом, тачније: софистиком. То је моменат када се од упитаности и загледаности у космос филозофи лагано окрећу човеку и разматрају могућност остваривања његових потенцијала. Цицеронов израз *cultura animi* (култура душе) најближи је том поимању. Овако схваћена култура била би покушај да се развију људске способности до крајњих граница. Култура спада у ред најопштијих, тако рећи неухватљивих појмова, који се односе на све, а истовремено на ништа појединачно. Култура је свуда око нас. Она је како то лепо каже Д. Коковић *нешто што прожима све наведене и остале људске делатности.*¹⁰⁵

Суштински елементи које мора да садржи интегрална дефиниција културе су: историчност и динамичност културних процеса, јединство материјалних и духовних достигнућа, хуманизам као основно начело и свесни рад као елементарна претпоставка културног развоја. Култура се осликава у обичајима, навикама, религији, уметности... Али, како то

¹⁰⁴ А. Тодоровић, *Теорије и методе социологије културе*, Ниш, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, 1981, стр. 63.

¹⁰⁵ Драган Коковић, *Забораваљена култура*, Нови Сад, Светови, 1993, стр. 10.

Коковић каже, као што је и човек нешто више од скупа различитих делова тела, тако је и култура више од скупа својих уметности, обичаја и религијских веровања.¹⁰⁶

Различити аутори су се бавили различитим сегментима културе. Маркс и Енгелс упућивали су на велики значај људског рада за настанак културе. Бергсон указује на ирационални део који се налази присутан поред рационалног сегмента у култури. Бити рационалан никако не значи потценити чувствену, митолошку или религијозну раван личности а уметност нас стално на то подсећа.

На основу свега до сада реченог можемо закључити да су аутори, настојећи да открију бит културе, некада стављали акценат на рационални, а некада на ирационални моменат. То што не постоји једна опште прихваћена и важећа дефиниција културе доказује да је реч о вишеслојном феномену, а да су аутори, трагајући за тим слојевима, давали предност неком од њих у складу са својим сензибилитетом или професионалном оријентацијом. И, на крају, треба дати неку дефиницију културе, напоменом да ипак не постоји дефиниција културе већ да постоје дефиниције културе:

*Култура је сложен динамички и друштвено-историјски условљен феномен, који представља свеобухватност односа искуства и свести човека према материји, духу и свим историјски насталим производима духа у друштвеној повести и пракси човечанства. Као могућност (potentia) она се заснива на свим свесним стремљењима (ratio), али и ирационалним и претпостављеним могућностима друштвених група и појединаца, усмерених на изградњу хуманих услова човекове егзистенције и будућности.*¹⁰⁷

Оно што се са сигурношћу може рећи јесте да су култура и човек међусобно нераскидиво повезани. З. Милошевић указује на то да се људско биће рађа и развија у оквиру друштва и културе „као света симболичких значења“ која само човек као врста ствара и да усвајање културе почиње учењем језика, усвајањем основних навика, вредности и елементарних друштвених норми.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Драган Коковић, *Пукотине културе*, Београд, Просвета, 1997, стр. 14.

¹⁰⁷ Никола Божиловић, *Социологија културе*, Ниш, Просвета, 1998, стр. 29.

¹⁰⁸ Зоран Милошевић, *Политичка модернизација*, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 125.

Након разматрања феномена културе прећи ћемо на један од њених најбитнијих елемената, а то је свакако комуникација. Култура се не може дефинисати без комуникације. „Комуникација је основа и срж сваке културе у толикој мери да се са разлогом може рећи: култура је комуникација/ комуникација је култура.“¹⁰⁹

Уколико комуницирање посматрамо као основни елемент социјалних процеса, заправо спецификаujemo процес комуницирања као услов настанка, опстанка и развоја људског бића (на еволутивном нивоу и на нивоу социјализације). У комуникативном процесу комуникација човеку служи у егзистенцијалне сврхе, при чему јединка, креирајући нове и користећи постојеће симболе у интеракцији са другим људима, комуницира. „Човек као субјект креатор је и управљач собом и својим поступцима, субјект мисаоних (когнитивних) и осећајних (афективних) процеса, центар људске рефлексije о самом себи, креатор сопственог идентитета. Сви ти процеси образују комуникативну „свест“ индивидуалног комуникацијског система (да употребимо системску парадигму)“¹¹⁰ У контексту реченог, ваља напоменути да постоје два основна облика комуницирања: *интерперсонално и интраперсонално комуницирање*.

Интерперсонално комуницирање саставни је елемент процеса мишљења и осећања, процеса уметничког и научног стваралаштва, свесних или несвесних интерперсоналних процеса. Оно представља однос појединца у друштву, као и однос према другом човеку. У комуникативном процесу омогућено је међусобно комуницирање субјеката комуникативног чина (које није условљено бројем субјеката комуникативног чина). Речју, за комуникативни чин довољно је присуство (макар) два учесника, често и више. На тај начин омогућена је комуникација у групама, у организацијама, институцијама. Због могућности више учесника, у процесу комуницирања постоје три нивоа: *интраперсонални, интерперсонални и организациони ниво*.

¹⁰⁹ Никола Божиловић, *Култура и идентитети на Балкану*, Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2007, стр. 40.

¹¹⁰ Франце Врег, *Демократско комуницирање*, Комуниколошка библиотека, Сарајево, 1991, стр. 33.

У ширем смислу гледано, комуникацију не можемо посматрати само као размену вести и порука, већ као *индивидуалну и колективну активност* која обухвата целокупну трансмисију и поделу идеја, информација, чињеница и података. Сходно реченом, *функције комуницирања* у сваком друштвеном систему можемо свести на следеће:

- *Информисање*: прикупљање, складиштење, обрада и растурање вести, података, слика, чињеница и порука, мишљења и коментара потребних да би се схватио и на прави начин реаговао на услове личне, околине, националне и међународне, како би могле да се донесу одговарајуће и правовремене одлуке.
- *Подруштвљавање*: обезбеђивање заједничког фонда знања које омогућује људима да делују као ефикасни чланови друштвене заједнице у којој живе и која гаји друштвену кохезију и свесност која омогућава активно учешће у друштвеном животу.
- *Мотивација*: унапређење непосредних и крајњих циљева сваког друштва и стимулисање личног избора и тежњи; гајење појединачних и заједничких активности које следе договорену линију.
- *Дебата и дискусија*: прибављање и размена чињеница потребних да би се олакшало договарање или расветљавање различитих ставова према општим питањима; прибављање релевантних доказа, потребних да би се подстицало веће интересовање народа и њихово ангажовање у питањима од локалне, националне и међународне важности.
- *Образовање*: преношење знања да би се унапредили интелектуални развој, формирање карактера и стицање вештина и способности у свим фазама живота.
- *Унапређење културе*: растурање културних и уметничких производа ради очувања наслеђа прошлости; развој културе ширењем хоризонта појединца, буђењем његове маште и стимулисањем његових естетичких потреба и креативности.
- *Забава*: преношење емисија из драме, игре, уметности, књижевности, музике, са спортских приредби и др. путем сигнала, симбола, звука и слике, итд., у сврху индивидуалне и колективне рекреације и разоноде.
- *Интеграција*: омогућавање свима, појединцима, групама и нацијама приступ разноврсним порукама које су им потребне да

би спознали и разумели једни друге и били у стању да цене животне услове, гледишта и стремљења других.“¹¹¹

Такође морамо напоменути да процес комуницирања можемо посматрати кроз две димензије: *просторну и временску*. Кроз историју развитак и промене у систему друштава ове две димензије мењале су се: просторна димензија се повећавала, а временска - смањивала. На тај начин масовни медији, развојем својих средстава за дистрибуцију информација, у савремености премашили су оквир државних граница, при чему се идеје износе ван националних, политичких и географских граница. Неретко, масовни медији се данас појављују у улози нових друштвених покретача и као базични елемент друштвене структуре. Историја показује да свака велика промена на медијском плану утиче и на друштво. Због тога се може закључити да средства масовног комуницирања значајно делују на друштвену динамику.

За масовне медије каже се да су „друштвени производ који, по принципу бумеранга, иницира промене друштвених односа.“¹¹² Различите друштвене прилике утичу на средства масовног комуницирања, одређујући их датом историјском тренутку као последица или, пак, као узрок друштвеног делања. Чињеница је да су масовни медији и друштво у континуираној и непосредној интеракцији, делујући једни на друге. Истовремено средства масовног комуницирања задовољавају друштвене потребе за информацијама и иницирају друштвене промене, стварајући нове друштвене услове које производе нове захтеве у масовном комуницирању. Матић указује на то да се у модерном добу витални интереси не могу постићи искључиво употребом војних потенцијала, већ да они морају бити усклађени са виђењима других значајнијих чинилаца у међународној заједници и праћени дипломатским и медијским акцијама.¹¹³

3. Жугић сматра „...да су за разумевање позиције масовно-комуникацијске делатности битна следећа обележја: а) *диференцираност и поливалентност* културних стандарда између територијалних јединица политичког система - специфичности на свим разинама друштвено-политичких

¹¹¹ Опширније о томе видети у: Франце Врег: *Демократско комуницирање*, Комуниколошка библиотека, Сарајево, 1991.

¹¹² Исто, стр. 20.

¹¹³ Петар Матић, „Рат за меку моћ”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2009, стр. 31.

заједница; б) *интеркултурни карактер* укупног друштвеног а напосле масовног комуницирања; ц) *противречност између функционалне и регионалне диференцијације* је код тзв. локалних медија (...); д) *језични плурализам* као чинилац националне и културне (само)идентификације индивидуума и националних колективитета и претпоставка „модела“ непринудног повезивања и е) *изложеност комуникацијског простора* другим идеологијским и комуникацијским системима.¹¹⁴

Процес комуникације унутар мултикултуралног друштва

Термин „мултикултурализам” је, према речнику Grand Robert, први пут употребљен 1971. године приликом говора Пјера Триода, председника канадске владе, који је тада рекао: „Термин бикултурализам не осликава довољно добро наше друштво. Реч мултикултурализам је у том погледу прецизнија.”¹¹⁵ Мултикултурализам се може одредити као идеја или идеал о складном саживоту различитих етничких и културних група у оквиру плуралистичког друштва.¹¹⁶ Дакле, мултикултурализам, барем у идеалном смислу, требало би да представља складан саживот припадника различитих култура, где се они не би требало да плаше никаквих облика насиља. Јохан Галтунг указује на три вида насиља који се могу дешавати у друштву:¹¹⁷

1. директно насиље се уопштено може одредити као физичко насиље над другим људима; директно насиље је, за разлику од друга два вида насиља, увек видљиво, док друга два не морају бити, јер су структурално и културно насиље одговорни за повређивање ума;
2. структурално насиље настаје као резултат социјалних неједнакости, репресије и неједнакости моћи у друштву; структурално насиље се манифестује различитим друштвеним

¹¹⁴ Зоран Жугић, *Информацијско друштво (нова парадигма)*, Центар за истраживачку, документациону и издавачку делатност Председништва Конференције Савеза социјалистичке омладине Југославије (ЦИДИД), Београд, 1988, стр. 139.

¹¹⁵ А. Семприни, *Мултикултурализам*, СЛЮ, Београд, 1999, стр. 147.

¹¹⁶ А. Семприни, *Мултикултурализам*, СЛЮ, Београд, 1999, стр. 147.

¹¹⁷ Vladimir Bratić, „Examining peace-oriented media in areas of violent conflict”, *The International Communication Gazette*, Sage Publications, 2008, стр. 492.

- неправдама, репресивним институцијама и институционализованим предрасудама;
3. културно насиље је насиље које се дешава у симболичкој сфери нашег постојања (симболи, застава, химна, говори, медији...).

У сфери политике мултикултурализам означава експлицитну државну политику, која има два основна циља:

1. подржавање складних односа између етничких група;
2. дефинисање односа између државе и етничких мањина.

Мултикултурализам се сусреће са проблемом друштвене моћи, тј. доминацијом једних друштвених група над другим у остваривању властитих економских и политичких интереса. Бранимир Стојановић указује на разлику између термина мултикултурализам и културни плурализам. Израз културни плурализам увео је Ален Лок, двадесетих година прошлог века. Историјски гледано, културни плурализам је претходио мултикултурализму. Овим термином се, међутим, означава равноправан, толерантан и отворен однос између националних култура, а не култура које постоје на субнационалном нивоу, за шта је резервисан термин мултикултурализам.¹¹⁸ У Америци се данас воде борбе између плуралиста, који се залажу за богатију заједничку културу, и поборника партикуларистичког мултикултурализма, који сматрају да никаква заједничка култура није могућа нити пожељна.

Семприни указује на то како мултикултурализам са собом покреће следећа питања: 1. питање различитости; 2. проблем места и права мањина у односу на већину; 3. мултикултурализам поставља питање идентитета и његовог признавања. Он говори о четири модела мултикултурног простора:¹¹⁹

1. *Класични политички либерални модел* - Овај модел проистиче из класичне либералне политичке теорије и он предвиђа темељну разлику између јавних и приватних сфера колективног живота. Њиме су утврђена грађанска и политичка права и обавезе појединца, којима појединац треба да се прилагоди да би стекао статус грађанина, што је предуслов за његов приступ јавном простору. Јавни простор је по дефиницији неутралан и

¹¹⁸ А. Семприни, *Мултикултурализам*, СЛЮ, Београд, 1999, стр. 149.

¹¹⁹ О томе опширније видети: А. Семприни, *Мултикултурализам*, СЛЮ, Београд, 1999, стр. 113-119.

хомоген или како би то Тејлор рекао „слеп за различитости”. Овим, међутим, различитости нису поништене, већ су само ограничене на приватну сферу, где једино оно понашање које повређује обавезе наметнуте појединцу као грађанину може бити санкционисано. Мултикултуралисти сматрају да јавни простор никада стварно није био отворен за све и да стварна једнакост никада није владала. За њих је овај модел неспособан да на задовољавајући начин одговори на њихове захтеве.

2. *Мултикултурни либерални модел* - Овај модел је предложио Климичка који сматра да традиционални модел никада није стварно био примењен иако су њиме неке групе заиста добиле нека права. У овом моделу је однос између приватне и јавне сфере модификован и премешта се на ниво граница групе. Овај модел уводи групу као термин посредовања. Тиме је друштвени простор подељен на једну централну „монокултурну зону”, у којој учествују све групе, и на мноштво периферних зона, у којој свака група располаже својом аутономијом. Мултикултурни захтев може бити уобличен само у односу на монокултурну већину која има контролу над институцијама. Овај модел, такође, предвиђа и кохезију и фрагментацију, која је у класичном моделу била незамислива због хомогености јавног простора. Климичка сматра да централни простор треба да осигура неутралност и, што је он непопустљивији, то су шансе за конфликт веће.
3. *„Максималистички” мултикултурни модел* - Овај модел пориче сваку могућност постојања једне заједничке сфере, ма каква да је њен садржај. У овом моделу, за разлику од претходна два, културолошки и етнички фактори много више одређују појединца. У њему постоји опасност од уситњавања друштвене кохезије, јер он не само да изазива друштвену сепарацију, он је и претпоставља. Он не нуди неко право решење и доводи до стварања онолико монокултурних простора колико је група које захтевају посебан идентитет.
4. *Модел „Corporate Multiculturalism”* - Главна брига овог модела јесте управљање различитостима. Референтни хоризонт овог модела је економски, његов систем функционисања је прагматичан, а оквир развоја је међународни. Групе које настају заједнички простор, који је економског типа, посматрају се као циљне групе. Посматрајући реаговања на овај модел, као главна критика може се истаћи то да он представља конкретну, „реалну”, постполитичку, економску и

транснационалну верзију традиционалног мултикултурног либералног модела који би да понуди једно политичко и либерално управљање различитостима, које је лакше представити, али потпуно апстрактно.

3. Голубовић сматра да постојање мултикултурне заједнице као коегзистенције различитих култура не подразумева нужно њихову међукултурну комуникацију. То је једино могуће када различите културе преносе утицаје једна на другу, што према Загорки представља животни простор за мултикултурну интеграцију. Према њој, ако мултикултурна заједница не превазиђе стање чисте коегзистенције различитих култура, она може произвести тензије и појачати сукобе међу културно различитим народима.¹²⁰

Н. Божиловић каже да је мултикултурни концепт често критикован са становишта позиција асимилационизма и расизма. Суштина критика садржана је у културном релативизму, којим се негирају универзалне вредности, али и у пренаглашавању слављеничких облика у испољавању мултикултуралности, која је, наводно, окренута ка небитним манифестацијама, као што су култура, уметност и религијске светковине, док се важни облици дискриминације који се спроводе у школама и другим институцијама запостављају.

Д. Коковић у односу на мултикултурализам даје предност интеркултурализму, као активном прожимању култура. Мултикултурализам је према њему, статичан и подразумева концепт друштва у коме равноправно коегзистира више култура. За разлику од њега, интеркултурализам води ка друштву у чијим се оквирима више култура налази у фази дијалога, где се елиминише статичност. Да Балкан представља изазов и што се тиче мултикултурализма, може се видети и на основу следеће табеле из које се може видети етничка структура балканских земаља.

¹²⁰ Никола, Божиловић, *Култура и идентитети на Балкану*, Филозофски факултет, Ниш, 2007, стр. 34.

Табела 1: Етничка структура балканских земаља

ДРЖАВЕ	Година	Становништво	Већински народ (у процентима)	Мањинско становништво (у процентима)
Албанија	2005.	3.563.112	95,0	5,0
БиХ	2000.	4.025.476	48,0	52,0
Бугарска	2005.	7.450.349	83,9	16,1
Грчка	2003.	10.668.354	98,0	2,0
Хрватска	2001.	4.495.904	89,6	10,4
Србија и Црна Гора	2002.	10.829.175	67,6	32,4
Македонија	2002.	2.045.262	64,2	35,8
Румунија	2002.	22.329.977	89,5	10,5
Словенија	2002.	2.011.070	83,1	16,9
Укупно	-	67.418.679	-	-

Извор: Голубовић, Петар, Марковић- Крстић, Сузана, „Демографске и етничке структуре балканских друштава“, *Културни и етнички односи на Балкану - могућности регионалне и европске интеграције*, стр. 55-128, Филозофски факултет, Ниш, 2006, стр. 79.

Овакви услови свакако представљају препреку развоју комуникације између припадника различитих култура. Један од основних предуслова свакако је развој толеранције. Реч толеранција води порекло из латинског језика од именице *tolerantia*, која изворно значи попустљивост, трпеливост и глагола *tolerare* који значи подносити, сносити, трпети, допуштати. Уколико под толеранцијом подразумевамо њено првобитно, етимолошко значење, може се видети да се она схвата као нешто непожељно и током историје се веома често јављало. Друштвени напредак је довео до тога да се негативно значење речи толеранција преобрази у своју супротност. Толеранција постаје саставни део развоја човечанства, тако да бирати толеранцију нужно значи бирати и човечанство. То у оквиру људске свести значи усвојити следеће постулате:¹²¹

1. ако сам ја израз идеје човечности, онда је и свако други за мене то исто;

¹²¹ Далиборка Уљаревић, „Значај и улога толеранције у демократском друштву“, *21 прича о демократији*, Подгорица, Центар за грађанско образовање, 2005, стр. 24.

2. као израз идеје ја сам могућност њеног развоја, а не она сама по себи;
3. пошто сви јесмо отелотворење човечности, а сам за себе нико то није до краја, онда ми ни цела истина самоме није доступна;
4. пошто знам да сам одраз, могућност и отелотворење човечности, међу другим одразима, могућностима и отелотворењима ја не могу друге посматрати другачије него што посматрам себе.

Толеранција је навика дозвољавања неслагања и не-негодовања мишљења која се не слажу са вашим или са начином живота који је другачији од вашег.¹²² Ово сасвим лепо звучи, али је тешко остварљиво у пракси.

Интеркултурно комуницирање (као активан процес прожимања култура) представља облик интеракције међу друштвеним групама, при чему се сусрећу културе са различитим историјским и културним традицијама. У својој структури ово комуницирање садржи све елементе *друштвеног комуницирања*: могућност комуницирања људи различитих култура, споразумевање у процесу комуницирања, стварање услова за заједнички живот са људима других култура итд. Дијалектика процеса комуницирања препознаје и негативне последице које овакво комуницирање са собом носи: могућност појаве конфликта, затегнути односи са институцијама власти, релације неодређености и подређености, културни стереотипи, комуникацијски гето, расна дискриминација, стапање етничких група и др. С обзиром да зависи од нивоа отворености, односно, затворености друштвених система и култура, интеркултурно комуницирање може се одвијати између држава са различитим културама или у држави са различитим културама.

Ниво и квалитет комуницирања једне државе најбоље се изражава у вишенационалним државама, федерацијама и конфедерацијама, у којима су интензивнији интеркултурни односи. Наглашен је проблем комуницирања у државама са етничким мањинама у којима доминантнија заједница комуницирање користи за превласт над мањином. Доминантне етничке групе користе сву своју моћ (социјалну, економску, политичку, културну, религијску...) коју имају на располагању да

¹²² Roger Scruton, *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*, Palgrave Macmillan, 2007, стр. 692.

појачавају своју доминантну позицију према мањинама, наглашавајући свој „виши“ друштвени статус. Мањине често, нажалост, имају смањене могућности за самостални развој, њихови чланови су обично ниже класификовани на друштвеној лествици, јер интеркултурна комуникација грчевито задржава доминацију „суперкултуре“ (Ф. Врег) над *подређеном културом*.

Интеркултурно комуницирање у државама са различитим културама и обичајима омогућава сусрете (често и сударе) култура других народа и друштава у различитим областима: култура, научно-техничка, информативна... Појава нових средстава масовног комуницирања (сателитска ТВ и радио-мрежа, кабловска ТВ, интернет), омогућава размену интеркултурних порука на нивоу *глобалног комуницирања*. Често се као синоним за интеркултурно комуницирање користи *међународно комуницирање*. Ваља напоменути да морамо бити обазриви код прихватања овог изједначавања. Мишљења смо да треба правити разлику између интеркултурног комуницирања и међународног комуницирања, јер је интеркултурно комуницирање процес размене порука између људи различитих култура који живе унутар државне заједнице, а међународно комуницирање представља процес размене порука између различитих држава. „Интеркултурно и међународно комуницирање може се подударати уколико се комуникацијски процес одвија између људи исте културе који се налазе на територији других држава, тј. када су одвојени државним границама, при чему се међудржавно комуницирање одвија унутар исте културе.“¹²³

Ради разликовања процеса комуницирања потребно је правити разлику и између интеркултурног и *интракултурног процеса комуницирања*. Интракултурно комуницирање чине субјекти комуникативних чиновца са хомогеним ставовима, а интеркултурно комуницирање са хетерогеним ставовима. Степен хомогености, односно хетерогености можемо утврдити на основу животног искуства субјеката комуникативних чиновца. Уколико се животно искуство једног субјекта у великој мери подудара са искуством другог, одређујући на тај начин хомогеност ставова, таква ситуација је сличнија интеркултурном процесу комуницирања. У случају да се животно искуства субјеката у

¹²³ Франце Врег, *Демократско комуницирање*, Сарајево, 1991, стр. 284

процесу комуникације у мањој мери подударају, тада је таква комуникацијска ситуација сличнија интеркултурном комуницирању. Код интеркултурног комуницирања посебно је важно кодирање вербалних и невербалних симбола, а посебно када је реч о међународном комуницирању, јер чињеница је да је језик, чији симболи могу имати различита значења, један од елемената комуникацијских баријера, што може довести до појаве семантичких шумова.

Висок (или макар завидан) ниво успешности комуницирања огледа се у узајамном односу између *комуникатора* и *примаоца* поруке. Познавање или, пак, прихватање вредности, ставова, мишљења, веровања и система понашања „*оног другог*“ у комуникативном чину битни су услови за успешну комуникацију. Међусобни однос комуникатора и рецепијента може се кретати од потпуног познавања и прихватања норми и вредности културног система оног другог, преко делимичног до потпуног непознавања или неприхватања. Када се комуникација заснива на тоталном непознавању, перцепција значења је различита, при чему, уколико се не отклоне ометајуће комуникацијске баријере, субјекти комуникативног чина стварају, усвајају или задржавају предрасуде и стереотипе о култури оног другог, што може довести до појаве интеркултурног конфликта. Интеркултурни конфликти су последица противречних циљева који произилазе из непомирљивих разлика, из различитих интереса друштвених и културних система. Конфликти имају различите интензитете, који зависе од тога у којој мери учесници (не) виде излаз из њега и кад почну у процес комуникације уносити разматрање последица неразрешеног конфликта. Различитост погледа на свет, ставова и вредносних система представљају одређену препреку у процесу комуницирања и често могу изазвати несигурност, отпор, фрустрацију и, на крају, конфликтну ситуацију. Ово нису реакција које се у сваком комуницирању могу очекивати, јер ефикасност комуницирања огледа се управо у томе да се премосте и прихвате разлике у ставовима и систему вредности.

Насупрот горе наведеном, комуникацијски однос може бити наклоњен, кооперативан и узајаман, са циљем да такав однос омогући успешну размену информација. У самом току комуницирања субјекти могу променити међусобни однос, у позитивном или негативном смислу, модификујући га у зависности од конкретне ситуације и самог контекста комуникације. Уколико дође до ситуације у којој је однос

заострен, уздржан, затворен, уколико се појаве елементи доминације, агресивности, сукоба, увреда, размена информација своди се на минимум, што доводи до престанка комуникације.

Људи који улазе у интеркултурне комуникацијске односе са собом носе референтне оквире својих властитих култура, који представљају системе идеја и вредности као механизам помоћу кога се личност штити од туђих идеја и вредности, као облик самозаштите од друге културе или као механизам самоидентификације и самоспознаје. Уласком у међусобну интеркултурну комуникацију изазивају суочење култура у облику узајамног споразумевања или у облику неслагања, осуде или конфликта. Појединци у процес интеркултурне комуникације уносе елементе припадности етничким и друштвеним групама као чланови „самобитних“¹²⁴ националних култура, свесно или несвесно, активирајући механизме одбране или позитивног односа према примарним и секундарним групама са циљем очувања, па чак и величања свог властитог идентитета, верности, политичким, економским, културним, верским, образовним и другим институционалним системима.

Ефикасност интеркултурног комуницирања зависи од језика који је продукт одређене културе и који утиче на дефинисање искуства чланова те културе. Језик користимо као инструмент комуницирања, очекујући реаговања субјеката комуникације који нема додирних тачака са културом комуникатора. Због разлика у језику може се заострити напетост између различитих култура, односно ако се употреби у комуникацији између појединца исте културе, може јачати комуникацију.

Кроз комуникациони простор масовних медија људи различитих профила занимања, стручности, интереса и потреба обраћају се другима са циљем да изразе своје или групне ставове у покушају да их убеду у исправност својих ставова. Убеђивање јесте један од основних облика покушаја манипулисања туђим ставовима. *Манипулација* је, према Ђ. Шушњићу, „смишљен систематски и контролисан поступак или скуп поступака помоћу којих манипулатор, користећи се симболичким средствима, у за њега неповољнијим психосоцијалним условима, одашиље у масу, преко средстава комуникације, одређене поруке, с намером да утиче на уверења, ставове и понашање великог броја људи, тако да би се они, у стварима у којим не постоји општа сагласност, а

¹²⁴ Исто, стр. 284.

за које су животно заинтересовани, усмерили према убеђењу, ставовима и вредностима манипулатора, а да тога нису ни свесни.“¹²⁵

Према Златку Исаковићу, „Основни елементи манипулације су...: 1) *манипулатор* (извор или пошиљалац поруке, убеђивач, који представља ирационални ауторитет); 2) *поруке* које се одашиљу у масу (значајни су садржај, облик и време саопштавања); 3) *маса* којом се манипулише (прималац поруке); 4) *социјално-психички услови* у којим се порука саопштава (на пример, појава стреса); 5) *техничка средства* преко којих се порука преноси (изговорена реч, штампа, радио, телевизија, филм, кореспонденција, телефон итд.); 6) *јавни проблем* на који се порука односи; 7) *непостојање опште сагласности о том проблему* (идеја или идеологија); 8) *постојање заинтересованости* за поруке (различите врсте мотива да се прихвате њихове садржине) и 9) *последнице* које порука изазива (у крајњој линији, трајно лишавање људских бића способности да мисле и да хоће, што чине центри економске и политичке моћи).“¹²⁶ Треба напоменти да манипулација има најјачи ефекат када се делује на тај начин да људска егзистенција постане несигурна, нејасна, неодређена, двосмислена, нестабилна, нова, сумњива, испуњена страхом, јер се тиме редукује критичка свест човека.

Средства масовног комуницирања рецепијентима нуде различит спектар медијског садржаја. У том спектру различитости често се крије опасност од манипулације које људи на први поглед нису свесни, јер информације могу бити ограничене временским, географским, професионалним, чулним и другим димензијама. Због тога се публика информише посредством средстава комуницирања. То је прилика за манипулаторе да пласирају своја тумачења догађаја, чак и када постоје другачија сведочења о истој теми. На веома суптилан и приступачан начин манипулатор бројном аудиторијуму саопштава своје виђење, истичући оне елементе који директно утичу на успешност манипулације, негирајући постојање контрадикторних исказа других. На тај начин мали број оних који другачије мисле бивају замењени мајсторским умећем манипулације медија. Манипулатор, зарад геста свестраности, дозвољава расправу и дијалог који у већини

¹²⁵ Ђуро Шушњић, *Рибари људских душа - идеја манипулације и манипулација идејама*, Младост, Београд, 1976, стр. 309.

¹²⁶ Златко Исаковић, *Увод у пропаганду*, ЗУНС, Београд, 1991, стр. 259.

случајева представља маску, јер се директан извор ретко кад чује или бива цензуриран. У таквим случајевима, наизглед, процес комуницирања практично постаје процес информисања, јер се користи *једносмеран проток информација*, односно реципрочна размена улога не постоји (што представља један од основних елемената процеса комуницирања).

Поруке које емитују масовни медији могу имати манипулативно дејство, путем садржаја који пласирају, али и манипулативни циљ. Ради реченог, ваља направити разлику између *манипулативних и пропагандних порука*.¹²⁷

Златко Исаковић је мишљења да пропагандисти сразмерно често покушавају да поруке „провуку” мимо свести, па и против воље рецепијената. То се постиже најпре тако што се односне поруке „камуфлирају”, тј. дају им се обличја која имају поруке других врста и порекла; затим, на тај начин што се шаљу у време кад су примаоци у одређеним емоционалним и другим стањима, услед којих су сугестибилнији но обично; ослања се на несавршености веза међу појединим људским чулима и свешћу итд.¹²⁸ Да би људи могли да разликују *тенденциозне поруке од психичке присиле*, довољан услов је да препознају да су у улози примаоца поруке било које врсте. После тога долази тумачење, оцена, класификација, прихватање или одбијање поруке. У супротном, из тенденциозних порука се прелази у подручје психичке принуде, у којој се људи понашају тако као да је то њихов избор.

¹²⁷ Амерички Институт за анализу пропаганде 1937. године одредио је седам „алатки” пропагандиста и објавио њихове описе, које треба да помогну људима у идентификацији пропаганде у наведеном смислу. То су (1) погрдни називи (коришћење негативних стереотипа, попут етикета „фашист”, „демагог”, „радикал” итд); (2) повољна уопштавања (употреба речи које - треба да - имају позитивна конотативна значења, попут термина „американизам”, „демократија” и сличних); (3) трансфери (преузимају се симболи с великим емоционалним вредностима и користе за друге потребе); (4) сведочења (користе се тврдње које говоре у прилог заступаног става, које су изнела лица од угледа); (5) представљање личности које се популаришу као „обични људи” (на пример, кад се политичари сликају како раде у својим баштама обучени у стара одела); (6) подвале (планско бирање, мењање или патворење података); (7) „где сви, ту и ја” (поменути апели на „све”, „већину” и слични) .

¹²⁸ Опширније о томе видети у: Златко Исаковић, цит. дело, стр. 273.

Уместо закључка

Функционисање друштвеног система зависи од тога колико оно располаже средствима брзог и ефикасног информисања јавности о свим друштвеним збивањима. Правовремено и потпуно информисање омогућава благовремено учешће заинтересованих грађана у процесу одлучивања и функционисања друштва. Медији поседују особености (професионална специјализација, техничка опремљеност, брзина преноса информација, домет итд.) које представљају „поуздан“ канал преноса информација до крајњих конзументата о друштвеним, економским, политичким и културним дешавањима у земљи и свету. Њиховој активности се често приписују како позитивни тако и негативни ефекти. Са једне стране делују „разарајуће“, односно као средство које утиче на рушење међуљудских и међугрупних веза; с друге стране, доприносе комуникацијској интеграцији на различитим нивоима који су карактеристични за хетерогена друштва. Анализа деловања средстава масовног комуницирања треба да се усмерава ка деловању медија према друштвеним структурама, отворености према другим комуникационим системима (у конкретном друштву и свету), хијерархији информације, као и отворености друштвених структура, као извора информација, према средствима масовног комуницирања. Због постојања области које медији, због недостатака техничких могућности, недовољно „покривају“, односно због постојања социодемографских група које су за медијске садржаје недовољно заинтересоване, појављује се феномен „комуниколошке/комуникационе дискриминације“. Неједнакост у приступу информацијама није једноставно решити, посебно не принципом униформисаног комуникационог деловања, већ остваривањем равноправних деловања комуницирања. Ова равноправност подразумева адекватно посматрање и уважавање свих културних и социјалних размера као део друштвене стварности. На прихватање, одбијање или индиферентност према медијском садржају у великој мери утиче интерперсонално и групно, односно масовно комуницирање. У свим осталим случајевима деловање средстава масовног комуницирања условљено је (појачано, ослабљено, блокирано) деловањем интервенишућих фактора, било директно везаних за комуникациони систем појединца (интерперсонално и категоријално комуницирање), било за његове психичке и социјалне карактеристике (црте личности, интелигенцију, мотивацију, интересовања, фонд информација и знања,

формиран систем ставова и вредности, положај и улогу у друштвеној структури, припадности култури...).

Индивидуална одговорност и даље остаје само ружна, непозната реч.

На свету и даље живе Мали људи, који и даље не желе да чују истину о себи, јер они хоће да остану Мали људи или да постану Мали Велики људи. Мали човек хоће да постане богат, да буде вођа странке, председник ветерана рата или секретар удружења за неговање јавног морала, да буде Велики. „Велики је једном био веома мали човек који је развио у себи једну велику способност: умео је да увиди када мисли и када се понаша као мали. Велики човек, дакле, зна када је и какав је Мали човек. Мали човек не зна да је мали и плаши се да то сазна.”¹²⁹

Одговор на вечито питање зашто је једну земљу могуће национализовати, ујединити, оплемени и колективизирати путем медија, а зашто тим истим путем није могуће ослободити је окова можемо потражити у категоријама различитости „ми” и „они”. Категорије у којима размишља „мали човек”. Разлика „нас” и „њих” „малом човеку”, обичном грађанину доноси сигурност, јер човек још није спреман да постане „ја”. Није спреман да прихвати да поставши „ја”, на себе преузима одговорност да постане човек, грађанин, народ, биће које има социјалну свест и које представља јавно мњење и критичку свест једног друштва. *Његовог друштва.*

¹²⁹ В. Рајх, *Чуј, Мали човече*, СТАНДАРД 2., Радио Б92, Београд, 1997, стр. 14.

Литература

- Божиловић Никола: *Социологија културе*, Ниш, Просвета, 1998.
- Божиловић Никола: *Култура и идентитети на Балкану*, Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2007.
- Bratić Vladimir: „Examining peace-oriented media in areas of violent conflict”, *The International Communication Gazette*, Sage Publications, 2008.
- Врег Франце: *Демократско комуницирање*, Комуниколошка библиотека, Сарајево, 1991.
- Вукчевић Дејана: „Безбедносна политика и стратешка еволуција Европске уније“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2009.
- Голубовић Петар, Марковић-Крстић Сузана: „Демографске и етничке структуре балканских друштав“, *Културни и етички односи на Балкану - могућности регионалне и европске интеграције*, стр. 55-128, Филозофски факултет, Ниш, 2006.
- David Levin, „Structure of News Coverage of a Peace Process: A Test of the Indexing and Zero-Sum Hypotheses“, *The Harvard International Journal of Press/Politics*, SAGE, 2003.
- Исаковић Златко: *Увод у пропаганду*, ЗУНС, Београд, 1991.
- Коковић Драган: *Заборављена култура*, Нови Сад, Светови, 1993.
- Коковић Драган: *Пукотине културе*, Београд, Просвета, 1997.
- Милошевић Зоран: *Политичка модернизација*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Матић Петар: „Рат за меку моћ“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2009.
- Семприни А.: *Мултикултурализам*, СЛЮ, Београд, 1999.
- Стојадиновић Миша: „Србија пред изазовима“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Стојадиновић Миша: „Демократија у XXI веку“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2010.
- Стојадиновић Миша: „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 4/2009.
- Рајх В.: *Чуј, Мали човече*, СТАНДАРД 2., Радио Б92, Београд, 1997.
- Scruton Roger: *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*, Palgrave Macmillan, 2007.
- Тодоровић А.: *Теорије и методе социологије културе*, Ниш, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, 1981.

Уљаревић Далиборка: „Значај и улога толеранције у демократском друштву”, *21 прича о демократији*, Подгорица, Центар за грађанско образовање, 2005.

Жугић Зоран: *Информацијско друштво (нова парадигма)*, Центар за истраживачку, документациону и издавачку делатност Председништва Конференције Савеза социјалистичке омладине Југославије (ЦИДИД), Београд, 1988.

Шушњић Ђуро: *Рибари људских душа - идеја манипулације и манипулација идејама*, Младост, Београд, 1976.

УДК: 004.738.5“20“
Примљено: 1. јула 2010.
Прихваћено: 22. септембра 2010.
Оригинални научни рад

Наука
број 2-3/2010
год. 1 vol. 2
стр. 151-171

Јелена Шајиновић
Филолошки факултет, Бања Лука
Република Српска

ЈЕЗИК НОВОГ ДОБА?

Language of The New Age?

ABSTRACT This study is created in an attempt to examine the Internet as a new means of communication and the impact it has on language. Needless to say that there are only few books dealing with the same topic. Since any language is a thing constantly being changed, it is very difficult to follow all the changes that enter and leave a language. Therefore, I am trying to write about the language captured on the Internet at the time this study was being written. English is in focus since it is widely used worldwide.

KEY WORDS Internet, language, spelling, electronic communication.

АПСТРАКТ Овај рад је настао с циљем да проучи интернет као нови медиј комуникације и да истражи утицај који он има на језик. С обзиром на то да је мало књига написано о овој, још прилично слабо обрађеној теми, разумјећете с каквим сам се потешкоћама сусретала истражујући опште лингвистичке особине језика интернета који се непрекидно мијења. Оно о чему ја пишем у овом раду јесте слика тренутног лингвистичког стања на интернету, које већ сутра може постати лингвистичка историја. У фокусу интересовања је углавном енглески језик пошто је најзаступљенији на интернету.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ интернет, језик, ортографија, електронска комуникација.

Увод

Циљ комуникације јесте преношење информација с једног мјеста на друго. С промјенама у друштву, у развоју науке и у политичким околностима долази и до промјена у начину комуникације међу људима. Традиционални начини размјене информација са другим људима остаје иза нас, а намеће нам се један нови, бржи, једноставнији начин размјене информација који се реализује путем рачунара и интернета нарочито у писаној кореспонденцији, читању вијести и "ћаскању" са другим корисницима овог популарног медија.

Интернет је првенствено социолошка творевина према ријечима оца интернета Тима Бернерса Лиа (Tim Berners-Lee), која је створена зарад информисања људи. "И ако се интернет посматра из социолошког угла, улога језика постаје централна. А ако се интернет сматра револуцијом, онда треба говорити о лингвистичкој револуцији."¹³⁰

Оно што је револуционарно у језику електронске поште јесте то што она дозвољава један нови вид дијалогске комуникације, модификацију поште коју добијете и добијање одговора на одговор. Дејвид Кристал (David Chrystal) описује ситуацију у којој добијете пошту која се састоји од три различите тачке унутар једног обичног пасуса. Ви онда можете подијелити пасус на три дијела и на сваки дати посебан одговор, тако да пошта коју отпишете Вашем саговорнику има форму дијалога. Ваш саговорник може урадити исту ствар са Вашим одговорима и кад Вам опет пошаље исту пошту Ви у ствари добијете његове одговоре на Ваше одговоре. Према ријечима Дејвида Кристала, *никад у историји писане комуникације није постојало нешто слично.*

Web странице показују другачију врсту лингвистичке револуције и у односу на традиционалну форму писаног текста имају ту особину да су шаролике, промјенљиве и динамичне и да образују нови анимирани лингвистички канал.

¹³⁰ D. Chrystal, *Language and the Internet*, Cambridge University Press, 2001,

Причаонице нам омогућавају да слушамо онолико људи колико их је у собама за ћаскање и да комуницирамо са онолико њих колико нам брзина куцања и менталне способности дозвољавају. У томе лежи њихова револуционарност.

Постаје јасно да овај нови електронски медиј тражи од нас да комуницирамо користећи се начинима који су другачији од досадашњих говорних и писаних правила комуницирања, што нас тјера да се запитамо да ли се и колико, у ствари, удаљавамо од стандардних језичких норми.

Чињеница је да ниједан језик није хомоген, па тако ни језик интернета. Међутим, када је ријеч о језику интернета, поставља се питање који је то језик којим се споразумијевају корисници интернета и у којој мјери он поштује ортографске, граматичке и лексичке норме писаног језика. Да ли стандардни језик прилагођавањем потребама комуникације на интернету поприма облике нестандардног? С обзиром на то да све више људи комуницира користећи се интернетом, оправдано је запитати се има ли разлога за бригу.

Подијељена су мишљења кад је ријеч о утицају интернета на језик. Гледано из угла Дејвида Кристала, несумњиво је да језик интернета утиче на квалитет језика, али још не измиче контроли. У очима Дејвида Кристала језик интернета је живо, прилично живахно биће које плеше по екрану, мијења боју и никад се не смирује.

С друге стране, неки лингвисти као што је др Наоми Барон (Naomi Baron) са Вашингтонског универзитета, сматрају да је интернет промијенио језик нагоре у току посљедњих 60 година. Правила овог новог језика настајала су у ходу, а базирана су на спонтаној употреби језика људи који се користе интернетом.

Језик интернета

Огроман број људи широм свијета користи се интернетом сваки дан у потрази за информацијама, комуникацијом или игром. Међутим, нису сви они програмери и ИТ стручњаци. Међу њима има професора, дизајнера, музичара, студената, тинејџера, обичних људи из сусједства. Оно што ову групу различитих људи веже јесте језик којим се користе на нету.

О интернету се говори као о глобалном селу, а село је по својим карактеристикама једна уско повезана заједница људи препознатљивих по свом језику, који их чини различитим од мјештана неког другог села.

Интернет се као медиј одржао захваљујући комуникацији која се на њему одвија и која је предмет ове студије. Још се полемисе о томе да ли језик интернета само сленг, или је већ социјално раслојен и претворен у жаргон.

Несумњиво је да карактеристике интернета као електронског, глобалног и интерактивног медија обликују врсту језика којом говори. Комуникација корисника интернета у извјесном смислу зависна је од употребе типки на тастатури, од величине и конфигурације екрана и могућности хардвера и софтвера.

Оно што га чини интересантним јесте облик комуникације који се наслања на карактеристике и говорног и писаног језика. С једне стране, сав писани текст који се појављује на Web-у је идентичан истом тексту у неелектронској форми. На примјер, писци Web страна не знају ко ће читати оно што они буду написали, а приликом писања поштују норме писаног језика - јединице дискурса, интерпункцију, а настоје да избјегну деиктичке изразе.

С друге стране, језик електронске поште, причаоница и виртуелних свјетова иако је изражен у писаној форми, показује неке од основних карактеристика говорног језика - енергичан је, захтијева одговор и може се лако обрисати. Оно што овај језик разликује од говорног јесте временски размак између постављања питања и давања одговора.

Језик интернета од говорног језика одваја још и одсуство фацијалних експресија, кинезика и проксемика. Овај недостатак језика интернета уочен је у раном развоју језика интернета и довео је до појаве смајлија или емотикона (термин је дошао из језика виртуених свјетова и означава радњу). Њихов настанак најбоље показује колико је инвентиван и сналажљив језик интернета. Већина интернет корисника сматра емотиконе дијелом свог вокабулара иако они не подлијежу традиционалним граматичким правилима.

Емотикони подразумевају комбинацију карактера на тастатури ради изражавања емоционалног стања саговорника који користе интернет за остваривање комуникације.

Емотикони замјењују хумор и шалу у комуникацији интернетом. Без њиховог постојања многе шале би биле схваћене као критика, или погрешно протумачене. Стога, емотикони добијају функцију амортизера у комуникацији.

Емотикони су дистинктивна одлика језика електронске поште и причаоница, али нису једини механизми који замјењују кинезику и проксемику. Често кориштене су и вербалне глосе, уоквирене заградама као, у примјеру:

< angel nods in greeting > = < анђео клима главом у знак поздрава>.

Скраћене ријечи у виду једног или више слова, на примјер, користе се за изражавање реаговања које је смијешно:

<g> grin или <gg> <ggg> што представља јачи облик, то јест већи осмијех.

Прилагођена ономатопеја се често користи у језику интернета зато што уздах и јецај и те како могу да допринесу разумијевању поруке коју желимо да пошаљемо. Лишени звучног ефекта, корисници интернета смишљају нови начин изражавања ономатопејских ријечи, па их стављају између астериска:

sigh (уздах) *moan* (јецај).

Као што је до сада виђено, језик интернета се користи алатима писаног и говорног језика, а ни за један се не може везати. Он има и себи својствене електронске карактеристике, од којих су, осим горе поменутих, најчешће кориштене скраћенице и емотикони. Људи којима причаонице нису вид комуникације у којој су се окушали тешко да ће разумјети скраћенице којима се користимо у причаоницама.

Језик интернета је несумњиво језик двадесет првог вијека, који је са собом донио један нови стил у језику, познатији као Weblish, Internetspeak или Netspeak. Он представља комбинацију говорног, писаног језика и електронског језика. Комуникација која се остварује путем интернета је веома брза. Реченице су кратке и углавном независне, а изражавање сведено на минимум. Управо због економичности, у енглеском језику се занемарују чланови и употреба пасива, не пишу се апострофи који су у стандардном језику неопходни за прављење контрахованих форми. У употребу су ушле скраћенице, акроними и мала слова. Грешке у писању, направљене намјерно

или случајно, не представљају проблем за комуникацију и прихваћене су чак и у формалним облицима комуницирања.

Већ је било ријечи о томе да језик интернета представља комбинацију говорног, писаног и електронског језика. Међутим, његова дистинктивност огледа се у:

морфолошким карактеристикама (грађењу ријечи по моделу сложеница, конверзији именица у глаголе, појави неологизама), правопису, изостављању великог слова и употреби малог слова, прихватању грешака у писању чак и у формалној комуникацији, изостављању апострофа, константној употреби скраћеница и акронима, граматичким одликама и употреби емотикона, и употреби сленга.

Треба напоменути да се ријеч интернет у енглеском језику пише великим словом и стога се лако закључује колика му се важност придаје у земљама енглеског говорног подручја.

Лингвистичке одлике језика интернета

У даљем тексту покушаћу прво приказати лингвистичке одлике интернета као домена. Анализа језичког поља интернета односи се првенствено на језик причаоница и језик виртуелних свјетова. Како фонетика није битна за проучавање језика интернета акцентоване су грађење ријечи, лексика и правопис пошто су најпогоднији за увођење новина, те им посвећујем посебну пажњу. Сви наведени примјери су илустративни.

Слагање

Чини се да добар дио ријечи на интернету настаје такозваним минорним процесима грађења ријечи, од којих су најчешће слагање и конверзија.

Један дио ријечи настаје спајањем дијелова двије ријечи у једну нову ријеч у процесу који се у енглеском зове *blending* (слагање), као у примјеру:

netizen = *internet citizen* (становник интернета),

netiquette = *internet etiquette* (правила понашања на интернету),

cybercide = *cyber homicide* (убијање особе у виртуелним игрицама).

Конверзија

Конверзија је процес грађења ријечи без додавања афикса, и чест је начин творбе ријечи у енглеском језику. Најчешћи облик конверзије је претварање глагола у именице и именица у глаголе. И у језику интернета постоји тенденција да се од ријечи које су првобитно настале као именице праве глаголи. Од именице *geek* која у језику интернета означава особу која је опсједнута рачунаром настаје глагол *geek out* (причати техничким језиком).

Значење именице *flame* је љутња, а глагол направљен од њега *to flame* означава слање порука непријатељског или увредљивог садржаја.

Деривација

Када је ријеч о деривацији, језик интернета се разликује од стандардног начина грађења ријечи у енглеском језику. Именице настају додавањем наставака за именице, али на потпуно другачији начин од оног који срећемо у стандардном језику.

На примјер, од енглеског придјева *obvious*, чији је стандарни облик именице у енглеском језику *obviousness*, у интернет језику је направљена именица *obviosity*. Оба суфикса у стандардном енглеском језику служе за прављење именица од придјева, али се суфикс *-ity* додаје придјевима који означавају стање, а суфикс *-ness* придјевима да би настале апстрактне именице које означавају стање.

Од придјева *dubious* настаје ријеч *dubiosity* умјесто *dubiety*, која је устаљена у стандардном енглеском језику.

Осим суфикса *-ity*, који је, како се чини, веома чест у процесу деривације, појављују се и неки други суфикси за грађење именица у језику интернета:

-itude *win* → *winnitude* (која означава квалитет побјеђивања)

на супрот ријечи *winnpage* (резултат побјеђивања),

geek → *geekitude* (опсејднутост рачунаром),

-ification *hack* → *hackification* (хаковање се као именица одомаћило у српском језику).

При грађењу придјева најчешћи деривациони суфикси који се примјењују у језику интернета су:

-ful *folder* → *folderful* (пун фолдера).

Неке именице, које се завршавају на -х преузеле су неправилну множину од енглеске ријечи *ox-oxen*, која је по облику множине изузетак у енглеским ријечима које се завршавају на -х. Тако у језику нета заживјели су сљедећи облици за множину:

vax → *vaxen* (компјутери VAX), *matrix* → *matrixen*, *bix* → *bixen* (корисници BIX-a).

И сама ријеч Internet у енглеском језику настала је деривацијом од префикса -inter (између) и ријечи net (мрежа).

Неологизми

Лингвистичка дистинкција интернета лежи у његовој лексици, гдје се ријечи граде на уобичајен, али и на један апсурдан иновативан начин.

Неологизми на интернету настају, с једне стране, ради потребе да се језик интернета одвоји од језика стварног свијета. С друге стране, њихова појава је везана за означавање новонасталих појмова у језику.

Неологизми најчешће настају спајањем двије пунозначне ријечи у једну нову ријеч, односно сложеницу.

Тако, на примјер, ријеч *netlag* настаје спајањем ријечи *internet* и *language* (језик интернета), а ријеч *webzine* од ријечи *web* и *magazine* (интернет магазин).

Неологизми настају још и афиксацијом, у којој се најчешће додају префикси :

hyper- → *hypertext* и *cyber-* → *cyberculture*

и префикси *e-* (electronic) → *e-commerce* и *v-* (virtual) → *V-chat*

и суфикса:

- *bot* (вјештачки програм интелигенције, настало од *robot*) → *spybot*;

chatbot (вјештачки програм који симулира саговорника);
mailbot (програм који чита и одговара на поруке)

- *icon* → *emoticon* (ријеч настала комбинацијом интерпункцијских знакова)

Новe ријечи настају и кориштењем старих ријечи у нове сврхе, па тако ријеч *gopher* не означава више љутог глодара, већ софтверски програм који је инфилтриран у велику количину информација да би олакшао корисницима проналажење података.

Ријеч *shell* не означава више шкољку већ командни систем, а ријеч *server* не односи се на оног који служи, већ на компјутер који инструише ваш компјутер ради комуницирања на нету.

На основу свега наведеног, постаје јасно да неологизми у језику интернета настају на различите начине: измишљањем ријечи, стварањем нових ријечи према постојећим калупима и усвајањем ријечи из других језика.

Према постојећим калупима настале су и сљедеће ријечи:
outernet - именица, односи се на традиционалне медије попут новина, књига, магазина и филма. Настала је према аналогiji са именицом *Internet*; *webisode*, именица, дио филма или представе која је базирана на web-у. Настала према аналогiji са именицом епизода; *webzine* - именица означава журнал или магазин базиран на web-у. Настала је према аналогiji са ријечју *magazine* (магазин);

elancer - именица, означава професионалца који нуди услуге на интернету. Он ради од куће, посредством интернета, па је зато могуће да ради за било кога у свијету. Именица је настала према аналогiji са именицом *freelancer* (хонорарац);
webrarian, именица, означава особу која је експерт у налажењу и каталогизирању информација на интернету, упоредити *librarian* (библиотекар);

cyberchondriac - именица, означава неког ко умишља да је болестан након што препозна симптоме неке болести описане на сајту специјализованом за здравствени тематику. Његов аналог у стварном језику је ријеч хипохондар.

Иначе, ријеч *cyber* датира још из 1984, кад се први пут спомиње у роману Виљема Гибсона као термин који означава електронски свијет. Данас се на интернету употребљава велики број сложеница које имају ријеч *cyber* у првом дијелу ријечи:

Цијели низ ријечи означава људе чији се посао везује за писање на интернету:
cyber-publisher, cyber-journalist, cyber-novellist, пишу cyberthrillers и cyberzines.

Ријеч *cybernaut* односи се на онога ко путује cyberspace-ом, односно на онога ко користи рачунар за комуницирање;
cyberculture означава групу људи којима је интернет средство комуникације;

cyberfobia је други назив за страх од електронског комуницирања;

cybercash односи се на новац који се користи за *cybershopping*.

Број неологизама увећава се из дана у дан, а интернет је један од основних извора у којем настају неологизми двадесет првог вијека.

Правопис

Дистинктиван правопис је битна одлика језика интернета. Већ раније само напоменули да се због природе комуникације која се одвија на нету правописна правила 'симплификују' или, боље речено, игноришу. Као посљедица настају реченице чији облик може засметати свакоме ко се придржава стандарних језичких правила. Устаљена је пракса да се у језику интернета мала слова углавном користе за писање реченица, док би се иста реченица, написана великим словима, сматрала викањем.
I'll be back in like half an hour. (Враћам се за око пола сата.)

Употреба великог слова се редукује и изоставља на мјестима која у стандардном језику подразумевају употребу великог слова. Ова опсервација се односи на изостављање великог слова на почетку реченице и у писању ријечи које претпостављају постојање великог слова као, на примјер, лична замјеница првог лица једнине у енглеском I = i
i don't know why.

Велика слова се понекад користе за наглашавање, које се још може остварити и стављањем жељене ријечи између астериска или прављењем размака између слова:
this is VERY bad или this is *very* bad или this is v e r
y bad (ово је веома).

Још једна занимљива карактеристика интернет језика. То је писање великог почетног и великог средњег слова у оквиру једне исте ријечи, код појединих ријечи. Овакав поступак назива се бикапитализација: AltaVista.

Британско енглеско писање ријечи уступило је мјесто америчком енглеском писању ријечи због више разлога, од којих је један поријекло интернета, а други економичност која се постиже писањем америчке варијанте енглеског језика, чији је облик краћи: color (амерички начин писања ријечи боја) vs colour (британска верзија).

Створене су и нове границе писања ријечи. Тако, на примјер, инфлекциони суфикс -s из ознаке за множину ријечи постаје z у писаном језику: games→ gamez

Неконвенционално писање појединих ријечи често се користи у језику ћаскаоница да би се дочарале њихове говорне варијанте. Најчешће кориштене ријечи су:
enough= enuf you=u what=wot because= coz want to =
wanna don't know= dunno.

Поједине ријечи могу се редуковати на 2-3 слова: PLS = please (молим те).

А неке попримају и облик ребуса B4N = bye for now (за сада толико, ћао).

Емоционалне експресије за изражавање страха и шока исказују се комбинацијом вокала и консонаната, а, зависно од јачине емоције ,изгледају овако: уауууууууууууу.

Тинејџери су најнеуморнији у налажењу нових облика писања ријечи те углавном они уводе девијантне иновације у писање. Енглеска ријеч cool прилагођена њиховој форми писања изгледа овако: cool = kool или c%l.

Употреба интерпункције се минимализује или потпуно изоставља, мада постоје и корисници интернета који је у потпуности поштују:
ok i didnt do it (Па добро, нисам то ја урадио).

Иста реченица написана поштујући норме енглеског језика изгледала би овако:
OK, I didn't do it.

Од осталих облика интерпункције облици екскламације и интерогације не изостављају се док се елидира писање апострофа у скраћеним формама:
any1 wanna chat wit me? (хоће ли ико да ћаска са мном).

Граматички исправна реченица на енглеском изгледала би овако: Does anyone want to chat with me?
Емотивна интерпункција се сматра претјераном. Hey!!!!
Цијела порука се може састојати само од знака питања или искривљеног писања ријечи: out of = outta.

С друге стране појављује се и употреба симбола којих нема у традиционалној интерпункцији, као, на примјер, симбол #.
Необичне комбинације интерпункције сада се користе да изразе паузу : ... ____ ,,,, да би нагласиле нешто : !!!!! ! £\$£\$£ или показале љутњу у виду псовке: that #%\$# (тај....).

Неки симболи су посуђени из програмских језика, као, на примјер, знак ! на почетку означава негацију : ! interesting = not interesting (није интересантно).

Употреба симбола ← означава локацију. На примјер, lynn ← la = lynn lives in la (Лин живи у Лос Анђелесу).

Понекад се употребљава слово P на крају ријечи да значи питање чији је очекивани одговор „да“ или „не“: odeonP = are you going to the odeon? (Идеш ли у кино?)

Дужина ријечи је редукована употребом скраћеница, а онда повезана у просте реченице пошто су оне једино прихватљиве: Where r u < where are you (гдје си).

За језик причаоница је карактеристична елизија вокала: That's wrd < that's weird

Слово z се пречесто употребљава не само као замјена за слово c, већ као додаток ријечи: Hugzzz.

Интересантна је појава и употреба једног нумеричког израза који је дио сервера и који се појави сваки пут кад претраживач упути погрешан захтјев серверу. Ријеч је о броју 404, којег су корисници интернета почели користити као описни придјев са три значења и као глагол са једним значењем.

-404 адј. збуњен, несигуран

You've got a 404 look on your face. (Изгледаш збуњено.)

-404 адј. глуп, неинформисан

Don't bother trying to get an answer out of that 404 head-case (Немој се малтретирати покушавајући да извучеш одговор од тог глупана.)

-404 адј. недоступан

Sorry, Lynn's 404. (Жао ми је, Лин је недоступна.)

-404 гл. не напредовати

Looks like his 404-ing. (Чини се да стоји у мјесту.).¹³¹

Корисници интернета употребљавају и неке друге визуелне различитости као смајлије, ребус скраћенице и колоквијалне елизије које дају реченици необичан изглед.

Граматицка обиљежја

Грамматика језика на интернету окарактерисана је колоквијалним конструкцијама и нестандартном употребом граматичких правила. Језик виртуелних свјетова, као и језик причаоница, има своје карактеристичне упроштене лингвистичке форме у којима се:

изоставља препозиција : Jim waves Ann = Jim waves to Ann,

изоставља копулативни глагол *бити* кад је у функцији главног глагола: I fine = I am fine

и кад је у функцији помоћног глагола: I leaving = I am leaving

Падежи мијењају мјесто: Me is 27 = I am 27.

Акроними

Акроними су једна од најчешће кориштених врста интернет сленга, познатијег као digispeak, geekspeak, webspeak, IMglish.

Разлог због којег се акроними тако често користе на интернету јесте жеља да се што више каже са мало ријечи и за кратко вријеме. Корисницима интернета је стало да комуникација коју

¹³¹ Кориштен примјер је преузет с интернета.

остварују путем овог медија не заостаје за говорним језиком кад је ријеч о динамичности разговора.

Функција акронима на интернету поприма једну нову форму те са скраћивања ријечи или фраза помјера се на скраћивање цијелих реченица:

AYSOS < are you stupid or something < јеси ли ти глуп или шта ти је?.

Пословица: ABITHIWTIDB = A bird in the hand is worth two in the bush = Боље врабац у руци него птица на гранин.

и идиом: SAAC = Cool as a cucumber = хладан као шприцер.

Према подацима који су приказани на сајту Netspeaka у тренутку кад је настајао овај рад, постојало је 466 интернет акронима и око 50 емотикона.

Ради илустрације приказаћу листу од неколико најчешће кориштених акронима на интернету:

AKA = also known as (још познат као)

BBL = be back later (враћам се касније)

CU = see you (видимо се)

DIKU = do I know you (да ли те познајем)

EMA = email address (адреса електронске поште)

FAQ = frequently asked question (најчешће постављано питање)

GFU = good for you (добро за тебе)

HAND = have a nice day (пријатан дан)

IRL = in real life (у стварном животу)

JK = just kidding (шала)

LMK = let me know (обавијести ме)

MWA = sound of kiss (звук пољупца)

NP = no problem (нема проблема)

PM = private message (приватна порука)

RTA = read the article (прочитати чланак)

SPST = same place, same time (на истом мјесту, у исто вријеме)

TY = thank you (хвала)

UV = unpleasant visual (неугодан за око)

WB = welcome back (добродошао).

Емотикони

Емотикони су дио Америчког стандардног кода за размјену информација ASCII (American Standard Code for Information Interchange). Обично се састоје од два до пет карактера који у

текст порукама изражавају осјећања и ставове. Емотикони се брзо куцају и лако читају.

У неким савременијим начинима размјене порука замјењују их њихови еквиваленти у облику графичких сличица.

Емотиконе сматрају формом језика, насталом на темељима знакова интерпункције. Њихова употреба се проширила на све облике интернет комуникације: језик електронске поште, интернет форуме и причаонице.

Ријеч емотикон настала је спајањем ријечи емоција и икона. Слично је поријекло и ријечи вертикон, који се односи на источноазијски начин представљања емотикона.

Идеја за стварање графичког представљања емоција није нова. Коријени ове идеје потичу из далеке 1857. године од Морзеовог кода, гдје је број 73 употријебљен као графички еквивалент ријечи *с љубављу*, односно *све најбоље*.

Творцем оригиналних ASCII емотикона који означавају срећу :) и тугу :(сматра се Скот Фалман.

Корисни интернет емотикони (према Сандерсону, 1993):

:- D	Особа која се смије
;-)	Особа која намигује
:-{8	Особа која је незадовољна операцијом повећања груди
:	Индиферентна особа
:/	Збуњена или скептична особа
:@	Шокирана особа
:O	Изненађена особа
:]	Саркастична особа
:*)	Пијана особа
O:-)	Особа анђеоског срца
:^o	Лажљива особа
l-l	Поспана особа
<%-)	Разрока особа
:'(Особа која плаче
8-)	Особа која је залуђена рачунаром
Or2	Особа која клечи

Као што је већ раније поменуто, емотикони замјењују мимику и говор тијела и помажу пошиљаоцу поруке да буде схваћен на прави начин. Употреба емотикона постала је честа у језику интернета и користи се да изрази сарказам, срећу, тугу, љутњу, збуњеност и сл.

Интернет сленг

Као и у стварном животу, интернет жаргон настаје унутар интернет језичке групе као један вид тајног језика који кориснике интернета одваја од шире језичке заједнице. Жаргонизми имају своје посебне карактеристике на морфолошком и синтаксичком пољу, али и у промјенама значења и облика лексема.

Гледано из угла семантике, интернет жаргон је необичан. Многе ријечи су преузете из енглеског језика и стављене у нови контекст. На примјер, ријеч *server* губи значење које има у стандардном енглеском и у интернет жаргону постаје ознака за рачунар који говори твом рачунару шта му је потребно да би могао комуницирати путем интернета.

Узмимо, на примјер, и енглеску ријеч *handle* (ручка) која више не означава дио шољице за кафу, већ постаје ознака за надимак.

Leet

Постоји једна форма писаног сленга који се користи на интернету, а који је познат под именом *Leet*. *Leet* је социолект којег користе млади у причаоницама и *online* играма. Зову га још 1337 и 31337. Име је добио од ријечи елита, а настао је из жеље да порази и избјегне филтере који контролишу језик причаоница.

Да би изразио ријечи и поједине реченице, *Leet* користи комбинацију алфанумеричких знакова и тако постаје препознатљив по шифрованом начину писања. Слова се замјењују симболима и бројевима, образујући тако један нови алфавет гдје је

A=4 B=|3 Ц = - (D = -) E=3 T=7 .

У тексту који слиједи дајем примјер реченице: *Austin rocks.*
написане овим сленгом и мало наглашене: *Austin r0xx0rz*
наглашеније: */\u571N is t3h r0xx0rz*
или скроз наглашене: *OMGF D 00d /\u571N is t3h UBER R0XX0RZ.*

Реченица LEET IS INTERNET SLANG, написана у leet жаргону изгледала би овако:

1337 I5 I/\73|2/\7 5|_4/\G.

Овај сленг се служи ријечима које су првобитно настале као грешке у куцању. Најчешће га употребљавају млади који путем овог медија успостављају везу са појединцима који им личе стварајући тако групу која се разликује употребом јединственог језика.

Многе ријечи из сленга 1337 постале су саставни дио интернет сленга. Међу њима и ријеч noob, која потиче од newbie, а што значи неискусан, нови и одваја чланове „елите“ од новопридошлих;

porn долази од ријечи pornography и користи се у многим интернет ситуацијама да би се избјегла цензура.

Често кориштена је и ријеч w00t (потући други тим), а користи се за дискусију у причаоницама након завршетка меча у некој од играоница.

Leet је нашао своје кориснике и изван виртуелног свијета. Научно-фантастична драма са Ал Паћином у главној улози зове се S1MON, популарна тв серија на CBS-у се зове NUMB3RS, албум групе LINKIN PARK добија назив R34N!M47!ON (reanimation). Произвођачи веш-машине један модел називају HE4T.

На основу свега наведеног постаје јасно да је:

- језик на интернету нестандардан и толерише граматичке грешке у писању,
- да га карактерише одсуство интерпункције,
- скраћивање фраза,
- промјена структуре текста,

а да опет, при томе, успијева да оствари своју функцију, то јесте да пренесе поруку на један нов, разноврстан начин.

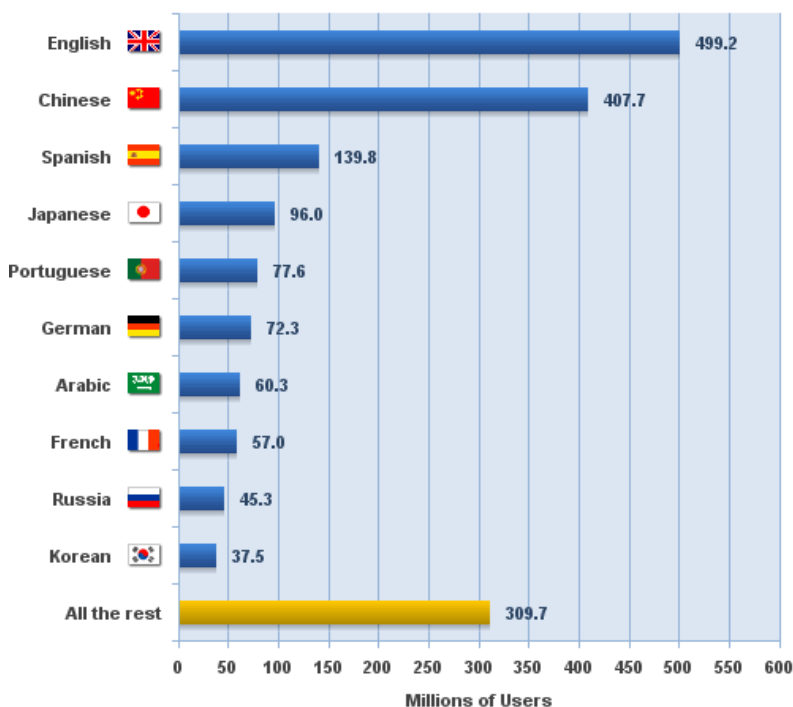
Иако нема званични статус, енглески је универзални језик интернета. Овакав његов статус не произилази толико из лингвистичких разлога и његове подобности за међународно споразумијевање колико из политичке и економске моћи земаља енглеског говорног подручја. Познавање енглеског језика означава предност за кориснике интернета.

Кад се интернет тек појавио, био је то искључиво енглески медиј. Интересантна је прича Џима Ериксона који наводи причу бившег потпредсједника САД Ал Гора о осмогодишњем дјечаку, сину киргистанског предсједника Акајева, који је рекао оцу да мора да научи енглески језик. Кад је га је отац упитао зашто, дјечак је одговорио: „Зато што рачунар говори енглески.“

Међутим данас се ситуација постепено мијења па интернет постаје дом за све оне језике чије државе имају развијену компјутерску технологију.

Ради илустрације, приказујем дијаграм заступљености језика на интернету:

Top 10 Languages in the Internet in millions of users

Source: Internet World Stats - www.internetworldstats.com/stats7.htm
Estimated Internet users are 1,802,330,457 for December 31, 2009
Copyright © 2000 - 2010, Miniwatts Marketing Group

Са сигурношћу се може тврдити да се језик интернета мијења брже него иједан жаргон и да у тој својој динамичности продире у све сфере стварног живота ¹³², нарочито у САД. Сигуран знак да јесте новина ушла у језик је кад се једна дистинктивна карактеристика почне користити и изван оригиналне говорне ситуације. Тако се у свакодневној комуникацији срећу ријечи „покупљене“ са интернета:

He started flaming me for no reason at all. (Почео је да галами на мене без икаквог разлога.)

Let's go offline for a while. (Хајде да причамо у четири ока.)

Netspeak или језик интернета развија се и на националном и међународном нивоу. Њиме тренутно говоре' људи интернета', али он полако улази у језичке структуре реклама и бизниса. Ријечи попут online, network и surf све чешће се чују на телевизији и појављују у новинама.

Типичан Американац данашњице бомбардован је ријечима Netspeak-а. И тако технолошки језик полако улази у нетехнолошку комуникацију.

¹³² Израз „стваран живот“ употријебљен да направи разлику од синтагме „виртуелни свијет“

Закључак

Неоспорна је чињеница да је интернет као нови вид електронске комуникације постао дио наше свакодневице. Наметнуо нам се као брз и ефикасан начин размјене информација са осталим корисницима овог популарног медија путем које можемо несметано, и то моментално, остварити везу између двије најудаљеније тачке на свијету. Риједак је онај међу нама који није бар једном посегнуо за интернет одговорима на неко питање или узео учешћа у некој ћаскаоници или виртуелној игрици. Овај електронски медиј одржао се и одржава се захваљујући комуникацији која се преко њега одвија, а најживљи и најаутентичнији је управо онај који се користи у језику причаоница и виртуелних свјетова. Као што смо видели, комуникација која се одвија у овим интернет ситуацијама дијели неке карактеристике говорног и писаног језика, али искаче из оквира стандардног језика тако што због потреба брже и ефикасније комуникације свјесно занемарује граматичка, правописна и морфолошка правила. Нисамо сагласни са тврдњом Дејвида Кристала да нема разлога за „аларм“ ако узмемо у обзир да су под највећим утицајем интернета и интернет комуникације студенти, тинејџери, дјеца који још недовољно владају граматичким системом стандардног језика и врло лако могу усвојити и у стварни свијет пренијети граматички некоректне и нестандартне облике комуникације којим се користе на нету, а што се опет може негативно одразити на промјену језичке свијести и осиромашење језичког фонда којим располажу. Непоштовање граматичких правила у виртуелном свијету правило је које би врло лако могло да завлада и стварним свијетом и онда би се још једном показало да је језик добар слуга, а зао господар.

Литература

- Baron, Naomi S. (1984) *Computer Mediated Communication as a Force in Language Change*. Visible Language 18
- Berners-Lee, T. (1999). *Weaving the Web*. Orion Business. London
- Chrystal, D. (2001). *Language and the Internet*. Cambridge University Press
- Cherny, L. (1999). *Conversation and Community: Chat in a Virtual World*. Cambridge University Press
- Katamba, F. (1993). *Morphology*. St. Martin's Press
- Maxwell, R. (2003). *New World of the month*. Med Magazine, 1
- Радић-Бојанић Биљана (2005). *Граматичке особине дискурса електронских ћаскаоница*. Наш језик, вол. 36, бр. 1-4, стр. 6-15.
- Sanderson, D. (1993). *Smileys*. O'Reilly and Associates
- Wallace, P. M. (2000). *The Psychology of the Internet*, International Electronic Journal for Leadership in Learning, vol 4.
- Waseleski, C. (2006). *Gender and the Use of Exclamation Points in Computer-mediated Communication: An Analysis of Exclamations Posted to two Electronic Discussion Lists*, *Journal for Computer-mediated communication*, [http: jcmc.indiana.edu](http://jcmc.indiana.edu) vol 11 issue 4.

АКТУЕЛНО

УДК: 316.344.42(470)“19“
Примљено: 7. јуна 2010.
Прихваћено: 8. септембра 2010.
Оригинални научни рад

Наука
број 2-3/2010
год. 1 vol. 2
стр. 175-190

Александар Гронски
Белоруски државни универзитет информатике и
радио-електронике
Факултет информационих технологија и управљања
Катедра хуманистичких дисциплина
Минск, Белорусија

БЕЛОРУСКИ ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ С ПОЧЕТКА ХХ ВЕКА КАО НЕИМПЕРИЈАЛНА ЕЛИТА

Belarusian Intellectuals From the Beginning of 20th Century as Non-Imperial Elite

ABSTRACT Early Belarusian nationalism started as a phenomenon that has not relied on the mass support of the community which was supposed to become a Belarusian. Firstly, Belarusian nationalist elite was created, which later began to create Belarusian people for itself. However, the creation of the "necessary" people turned out to be impossible because the people considered themselves Russians. Only the Soviet government with its national policy gave the opportunity to develop and stabilize the Belarusian nationalism, by giving the population Belarusian identity.

KEY WORDS Belarusian nationalism, national identity, non-imperial elite, the establishment of the nation, politics.

АПСТРАКТ Рани белоруски национализам почео је као појава која се није ослањала на масовну подршку заједнице, која је требало постати белоруска. Најпре је била створена националистичка белоруска елита, која је касније почела себи конструисати белоруски народ. Међутим, стварање "потребног" народа испоставило се немогућим због тога што је тај народ себе сматрао Русима. Тек је совјетска власт са својом националном политиком дала могућност развита и стабилизовања белоруском национализму, калемећи становништву белоруски идентитет.

КЉУЧНЕ РЕЧИ Белоруски национализам, национални идентитет, неимперијална елита, формирање нације, политика

Почетак XX века у руској царевини означен је многим догађајима, укључујући и оне неприметне у јеку руско-јапанског рата и револуције 1905. године. Један од тих практично неприметних догађаја била је и појава белоруског национализма. У прво време његови предстваници били су само они који се могу сврстати у националистичку (управо националистичку, а не националну) елиту.

Мада се данас много говори о националним елитама, али за белоруску, као вероватно и за украјинску варијанту почетка XX в. та дефиниција није баш одговарајућа. Оцена активиста раног белоруског национализма као представника белоруске националне елите греша стављањем савремених поимања на ситуацију почетком XX века. У савременом научном свету Белоруси се сматрају посебним народом, који, природно, има своју националну елиту. Почетком, пак, XX в. званична власт и озбиљна наука нису разматрале Белорусе као нешто етнички самостално.¹³³ Белоруси су, према тадашњем поимању, били део руског народа који је имао своју националну елиту. И не само интелигенција, већ и племство и чак царска породица припадала је тој елити. На тај начин руска елита тог времена у поимањима с почетка XX века била је елита титуларне нације, а пошто су Белоруси део руског народа, онда су и они представници титуларне нације, која је имала своју елиту. Аутоматски, лидери белоруског национализма постајали су неимперијална елита.

Први белоруски националисти тежили су да постану елита белоруског дела "руског племена", а пошто их нико није узимао за озбиљно (чак ни сами Белоруси), требало је себе наметнути као елиту. Ради тога је био искориштена маса мера које су се углавном сводиле на разноврсну пропаганду путем чланакa у новинама и брошура. Најважније што је требало урадити било је да се у свести становништва учврсти лик посебности Белоруса у односу на "тројство руског народа". Већ сама идеја тројства

¹³³ Ако се узме у обзир да је око 80 % Белоруса с почетка XX в. било за западнорусизам (идеју која је тврдила да Белоруси чине део руског народа) - и сами Белоруси у својој великој већини, следећи власт и науку, нису себе сматрали за потпуно суверен етнички субјекат.

подвлачила је разлике између Великоруса, Малоруса и Белоруса, али те разлике никада нису кориштене као ознаке подељености. На тај начин нова антиимперијална елита, која се појавила, била је принуђена да конструише за своје потребе нову белоруску нацију, издвојену од осталих, што је било праћено низом потешкоћа.

Прво, било је потребно засновати древност Белоруса, која је подвлачила законитост белоруских претензија на одређену територију и самосталност. Друго, требало је засновати то да су Белоруси посебан народ и говоре посебним језиком, који је наука тог времена чврсто сматрала дијалектом руског језика. Треће, потребно је било створити пантеон националних хероја, који су се борили за независност Белорусије у прошлости, којима су могла да се руководе будућа поколења.

Древност Белоруса је националистичка елита засновала прилично лако. Она је за аксиому узела тезу оца белоруског национализма Ф. Богушевича, која се базира на томе да је елита Велике Кнежевине Литванске у средњем веку говорила "чистим белоруским језиком"¹³⁴ и, дакле, била је белоруска. На тај начин се утемељење Белоруса јавило у историји регије у облику Велике Кнежевине Литванске¹³⁵.

Разлика између Белоруса и Руса такође се доказивала лако. Пошто Белоруси и Руси говоре различитим језицима, онда су они, према мишљењу националиста, различити народи. Шта је представљао говор белоруских сељака тог времена, језик или дијалекат, сваки је интелектуалац сам себи дефинисао.

¹³⁴ Багушевiч Ф. Творы. 2-е вид. - Мiнск, 2001. - С. 21. Интересантно да је овај текст био предговор за зборник стихова, а не научни рад. Тим више, управо у њему су биле формулисане оне идеје које до данас утврђују вредносне оријентире белоруске нације.

¹³⁵ Потребно је, међутим, приметити да су први о белоруској Великој Кнежевини Литванској почели говорити представници западнорусизма - правца који је сматрао да су Белоруси део руског народа. Белорусију су они сматрали искључиво културно-етнографским империјском регијом, тј. Западном Русијом, а Белорусе као становнике те регије које је пореклом од становништва западног дела Старе Русије. Стављајући Белорусе у средњовековну Литванску Русију, они су је самим тиме супротстављали Пољској и подвлачили негативан утицај западног суседа на ситуацију у Литванској Кнежевини. В, на пример: Коялович М.О. Чтения по истории западной России. - Минск, 2006 (прво издање је изашло 1864. г.), Коялович М.О. История воссоединения западнорусских униатов старых времён. - Минск, 1999 (прво издање 1873 г.).

Највећи је проблем био пантеон националних хероја. Сељаци практично нису у својој средини очували хероичку епику, пошто је у периоду пољског утицаја (од краја XIV до краја XVIII в.) староруско епско наслеђе избрисано из сећања сељака као непотребно¹³⁶. Све функције заштите отаџбине на себе су преузели племићи, који такође нису очували староруску хероику, пошто се брзо колонизовала и преузела пољски хероички пантеон. Наметање сељацима, почетком XX века, у својству белоруских хероја великих кнежева литванских није имало успеха. У време Првог светског рата белоруски националисти су покушали да прогласе за белоруске националне хероје личности пољског пантеона, чији део се у периоду совјетске власти одомаћио и до данас се дефинишу као белоруски хероји¹³⁷.

Белоруска неимперијална елита била је принуђена да предлаже својим "потрошачима" идеје алтернативне империјалним. И овде је морала да се сретне са одређеним тешкоћама. Белоруски национализам је сељаку нудио (као минимум, с моралног

¹³⁶ Карский Е.Ф. Белорусы. В 3 т. Т. 3. Кн. 1. - Минск, 2007. - Стр. 492.

¹³⁷ На пример, о стварању белоруског хероја од К. Калиновског в. на српском језику: Гронски А. Национално-религиозни погледи В.К. Калиновског и њихови одједи у «Мужичкој истини» за време пољског устанка 1863 - 1864. године // Српска политичка мисао. - 2004. - бр. 1/4. - стр. 243 - 264. (на Интернету је исти овај чланак: Гронски А. Национално-религиозни погледи В. К. Калиновског и њихови одједи у «Мужичкој истини» за време пољског устанка 1863 - 1864. године http://www.ipsbgd.edu.yu/uploads/content_18_A243-264.pdf), тако је она и поново одштампана: Гронски А. Национално-религиозни погледи В. К. Калиновског и њихови одједи у «Мужичкој истини» за време пољског устанка 1863 - 1864. године // Унија: политика Римокатоличке цркве према православним Словенима / приредио Зоран Милошевић. - 1. изд. - Београд: Институт за политичке студије, 2005. - стр. 279 - 306., у скраћеном облику се може наћи као: Гронски А. Национално-религиозни погледи В.К. Калиновског // Српска вила. Часопис за књижевност, науку и културу. 2004. бр. 20. - стр. 56 - 68. На руском језику: Гронский А.Д. Конструирование образа белорусского национального героя: В.К.Калиновский // Белоруссия и Украина: История и культура. Ежегодник 2005/2006. - М., «Индрик», 2008. - стр. 253-265. В веома скраћеном облику тај је текст био објављен у Белорусији (Гронский А.Д. Кастусь Калиновский: конструирование героя // Беларуская думка. 2008. № 2. - стр. 82-87). На њега се већ појавила рекација у виду рецензија где мене критикују за покушај оцрњавања «светлый образ белорусского героя». В Вашкевич А. Як Гронскі расправіўся над Каліноўскім // АРСНЕ. 2008. № 7-8. - стр. 51-56; ова је рецензија доступна на Интернету, путем: <http://arche.by/by/9/30/72/>, такође Мяснікоў А. І ўсё ж ён герой // Беларуская думка. 2008. № 11. - стр. 104-110.

гедишта) лошији статус, него онај у коме се сељак налазио пре тога. Јер, припадност Русима - титуларној нацији давала је повода за понос целокупном историјом развоја државе Русије, давала је могућност припадности победама над спољним непријатељем и изградње јаке државе. Белоруски сељаци, који су доспевали у царску армију, постајали су градитељи величине царевине. Тај проблем утицаја армије на свест у белоруској историографији у принципу се није истицао. Мада су се изданци империјалног патриотизма међу пензионисаним војницима испољавали. Тако су се у периоду пољског устанка 1863-1864. године устаници обрачунавали са пензионисаним војницима, без обзира што су ови припадали католичкој вери. Представе о себи као Русима задавале су много проблема опозиционим снагама северозападног краја. Иако су Пољаци, губећи борбу за умове становништва северозападног краја, могли да компензују много успешнијом пропагандом у Пољској, онда неимперијална елита није имала могућности да нађе себи други народ. За стварање "неруских" Белоруса почетком XX века чак је био смишљен термин који је Великорусе означавао као - Расејце. Тај је термин свесно покушавао да удаљи великоруско становништво од белоруског, које је за самоидентификацију спокојно користило термин Руси¹³⁸. Очигледно, због немогућности да се објасни да су Руси назив "страног" народа, појавили су се Расејци. На тај начин империјални патриотизам је прилично озбиљно блокирао могућности пропаганде неимперијалне елите. Јер, у замену поноса на велику земљу предлагана је спознаја себе као малог народа, кога су током практично целокупне историје константно уништавали, потчињавали и експлоатисали јаки суседи ради својих интереса. Осећати себе Русима за белоруске сељаке било је престижније него схватање себе као посебног народа, па нека и братског, тим више што је ситуација водила томе да су се код белоруских сељака постепено изграђивале одређене идентификације, које нису биле по вољи неимперијалној белоруској елити. То је приметио Д. Ливен, који је претпоставио извесну везу армијске службе с развојем патриотизма. „Тешко је замислити“ - пише Ливен, - „да одана и често херојска војна служба буквално милиона обичних руских људи није имала утицаја на политички идентитет маса...“¹³⁹.

¹³⁸ Карский Е.Ф. Навед. дело. Т. 3. књ. 2. - Минск, 2007. - стр. 382.

¹³⁹ Ливен Д. Российская империя и её враги с XVI века до наших дней / Прев. с англ. А. Козлика, А. Платонова. - М., 2007. - Стр. 407.

У целини, ствара се утисак да су белоруски інтелектуалци били елита без нације. Почетком XX века белоруская антиімперіялна елита је постојала као реланост, чак и дубоко маргинална, а белоруская нација уопште није постојала¹⁴⁰. То признају и савремени независни истраживачи¹⁴¹, па и сами белоруски националисти понекад нису говорили о обнови, већ о стварању¹⁴². Неімперіялна елита има потенцијала да стане на чело младе нације само у случају ако пропаганда те елите направи могућим постојање нације као субјекта политичке реалности. Овде се треба сагласити са В. А. Тишковим, који наводи Т. Ериксена, да се нација појављује када група утицајних људи одлучи да тако треба бити.¹⁴³ У белоруском, пак, случају неімперіялна елита ни на који начин није потпадала под дефиницију "утицајних људи", и по тој карактеристици није поседовала потенцијал стварања нације. Белоруски інтелектуалци због низа узрока на тај начин нису ни могли ширити неку пропаганду, усмерену на масе из којих је требало да се појави белоруская нација. Белоруски утицај био је толико слаб да чак у регионима који се традиционално сматрају подвргнутим белоруском националистичком утицају, о постојању белоруског национализма сељаштво једноставно није чуло.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Белоруская нација постала је објективна реалност тек у епоси совјетске власти. О начинама стварања нације у совјетском периоду, в. на пример, Каррер д'Анкосс Э. Евразийская империя: История Российской империи с 1552 г. до наших дней / Прев. с фр. - М., 2007. - 367 стр.

¹⁴¹ Тачније, Елен Каррер д'Анкосс у књизи «Евразийская империя» пише о ситуацији, која се формирала после Фебруарске револуције 1917 г. око белоруског питања: «[...] интелигенција је маштала о стварању управо белоруске културе [...] (о нацији још није реч!)» (стр. 170).

¹⁴² Тако један од активиста белоруског национализма почетка XX в. Антон Луцкевич, који је под псеудонимом Антон Новина издао мању брошуру «На дарозі да новаго жыцьця», писао је: «Белоруси су се национално пробудили, најпре одредили пут којим треба да иде даљни нациоанлни препород белоруског народа. Тај пут је миран стваралачки рад на стварању - [издвојио А.Г.] своје националне културе на чисто демократској основи - дакле, без најмањих знакова националног шовинизма и мржње према другим нацијама. С тог пута до данашњег дана белоруски национални покрет није сишао ниједан корак.» (Новіна А. На дарозі да новаго жыцьця. - Пецябург: Друкарня Пенткоўскаго, 1912. - стр. 12).

¹⁴³ Тишков В.А. Что есть Россия и российский народ // Pro et Contra. 2007. май-июнь. - стр. 34.

¹⁴⁴ Веома су интересантни подаци о томе колико је био познат белоруски национализам међу белоруским сељацима, в.: Баршчэўскі А. Вялікая і малая айчына ва ўспрыяцці беларусаў з Усходняй Беласточчыны // Беларусіка-Albarutenika. Кн. 6., ч. 1. - Мінск, 1997. - стр. 299.

Сама, пак, неимперијална елита се регрутовала из малог круга локалне интелигенције, коју је повезивало неколико момената. Прво, скоро сви су били потомци осиромашеног племства, тј. васпитани су у пољској култури; друго, они нису себе могли пронаћи у већ познатим и устаљеним идентитетима; треће, практично скоро нико од њих није имао високо хуманистичко образовање и није могао доказати да је у праву ничим, осим скупом обичних политичких декларација, које су често нуђене као научне чињенице, или интерпретацијом научних чињеница, понекад потпуно контрадикторних. Белоруски национализам формирали су аутсајдери,¹⁴⁵ који су постали културно маргинални. Без маргинализације стварање белоруског национализма било би немогуће, јер словенско становништво северозападног краја руске царевине тежило је или ка руском или (у мањој мери) пољском идентитету, а за стварање нације, која је способна да задовољи и једне и друге погледе, требало је бавити се политичком и културном еклектиком.

Десило се да они који због неког разлога нису могли прећи на виши ниво, али су веома желели да уђу у признату елиту, као да су се заглавили између своје провинцијалне и "високе" културе: руске или пољске. Немогућност уласка у више слојеве, сасвим је могуће, било је покретачки механизам конструисања или самоконструисања белоруске неимперијалне елите.

Уопште, мотиве уласка у белоруски идентитет првенаца белоруског национализма нико није детаљно разматрао. Основне хипотезе се свODE или на борбу невелике групе Белоруса за права целог белоруског народа, или на коришћење теорија М. Хроха и Б. Андерсена, које обично нису илустроване чињеницама, и проглашавају се механизмом појаве белоруске самосвести. Једино, по свој прилици, алтернативно мишљење јесте хипотеза савременог белоруског филозофа В. Акудовича, који пише да су белоруски национализам формирали аутсајдери „од других национално-владајућих дискурса. То је прилично увредљив закључак за нашу гордост, али се тешимо тиме да је он типолошки, када се говори о постанку нових нација... Лидери се не враћају. Они који су доспели у владајуће елите метропола, никада се не враћају у етничку провинцију. Враћају се само

¹⁴⁵ Акудовіч В. Код адсутнасці (асновы беларускай ментальнасці). - Мінск, 2007. - стр. 48.

аутсајдери, који немају шансе да добију места која одговарају њиховим амбицијама у већ формираним кастама елита".¹⁴⁶

Ради потпуне слике, интересантно је неколико случајева очигледно вештачки стечене националне самоидентификације. На пример, три рођена брата Ивановски почетком XX века су објавила о својој потпуно различитој националној самоидентификацији. Тако је најстарији Јуриј (Јежи) остао Пољак, средњи Вацлав постао је Белорус, а најмлађи, Тадеуш - Литванац. При томе најмлађи чак није ни знао литвански језик и учио га је после објављивања свог литванског идентитета. У "Энцыклапедыі гісторыі Беларусі" сва тројица се једнако сврставају у Белорусе, и зато је за Јурија и Тадеуша написано "сматрао себе Пољаком" и "сматрао себе Литванцем"¹⁴⁷. У Аустро-Угарској се отприлике такав став видео код браће Шептички. Један од њих је постао пољски генерал, а други - украјински унијатски митрополит.

То што је белоруски идентитет за интелигенцију тог времена било нешто природно, не треба говорити. Разјашњавање узрока његове појаве захтева велико време и прилично озбиљну анализу идеја тог периода, које су се развијале не само на територији северозападне Русије, већ и пољских земаља, југозападне Русије, аустријске Галиције, других територија Аустро-Угарске, па и Европе уопште.

Објективно истраживање проблема ометају и стална позивања на савремене нације, које су се појавиле из аутохтоног становништва делова распаднуте руске царевине. Позивање на то да је православно сељаштво Западног краја "у савременој терминологији украјинско или белоруско"¹⁴⁸, константно подсећа на то да је пројекат "Белоруси" или "Украјинци" извршаван. Сада је то чињеница. Међутим, до политике белорусизације у 20-им годинама XX века, тешко се могло рећи нешто одређено о пројекту "Белоруси". Пре ће бити да је цела логика развитка иступала против појаве белоруског субјекта. Управо зато су представници немачких окупационих снага у периоду Првог светског рата видели у белоруској неимперијалној елити само "неколико археолога и писаца из Виљна" и сматрали њихове

¹⁴⁶ Акудовіч В. Нав. дело - стр. 48-49.

¹⁴⁷ Пазднякоў В. Іваноўскія // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 3. - Мінск, 1996. - стр. 467.

¹⁴⁸ Ливен Д. Навед. дело - стр. 358.

активности "локалним пословима, који немају политички значај"¹⁴⁹. Неки савремени истраживачи такође разматрају периферне сепаратизме руске империје као неделотворне. "Све до Првог светског рата периферни национализми су носили маргиналан карактер. Њихов неочекивани тријумф био је изазван кризом Центра и немерном подршком револуционарних партија"¹⁵⁰ - пише академик В. А. Тишков. Осим тога, В. А. Тишков чак не примећује ништа националистичко у тој активности, коју су сви навикли да називају националним покретом. "Национални покрети` у царевини Романових били су маргинална форма културних и социјално-политичких манифестација, крајње ретко увијених у реторику национализма, и тим више у његову сепаратистичку форму", тврди он, очигледно желећи да подвуче етнографско-културолошки карактер те активности као минимум у првим временима.¹⁵¹ Само у Пољској и Финској су национални покрети одговарали свом називу¹⁵².

Управо због тога покушај изграђивања неимперијалне елите од белоруске полусепаратистичке интелигенције најпре је био утопијски. За постојање јаке антиимперијалне елите белоруског обрасца нису били заинтересоване ни руске власти и њихови локални поборници, ни Пољаци, који су активно водили пропаганду у региону. Ни једна ни друга страна нису желеле стварање нове снаге у региону путем стицања алтернативног идентитета. Белоруски пројекат се експлоатисао у првом реду као погранични. Пољаци су намеравали да подржавају белоруски утицај само тамо где због неких разлога пољски утицај није могао да стоји насупрот руском. Тамо где је пољски утицај успешно од локалног становништва створио Пољаке, ниједан други утицај није могао да постоји¹⁵³. Пољски националисти још крајем XIX века одлучили су да подржавају сву антируску

¹⁴⁹ Багдановіч А.Г. Ідэя дзяржаўнасці ў грамадска-палітычнай думцы Беларусі (1914 - сакавік 1917 г.) // Гістарычная навука і гістарычная адукацыя у Рэспубліцы Беларусь: Новыя канцэпцыі і падыходы. У 2 ч. Ч. 2. Сусветная гісторыя / Навук. рэд. У.С. Кошалеў. - Мінск, 1995. - стр. 138.

¹⁵⁰ Тишков В.А. Навед. дело - стр. 38.

¹⁵¹ Исто, стр. 34.

¹⁵² Тишков В.А. Российский народ и национальная идентичность // Профиль. 2008. № 24 (579). 23 июня. / Режим доступа: <http://www.profil.org.ru/numbers/?=615>.

¹⁵³ Наша ніва. Першая беларуская газэта з рысункамі. [Факсімільнае выданне]. - Б.м., б.г. - Вып. 3.: 1910 г. - стр. 457.

активност у региону¹⁵⁴. На тај начин белоруску неимперијалну елиту пољски националисти су разматрали само као инструмент антируског утицаја. Због тог разлога су локалне национализме подржавали страни противници царевине. "Када говоримо о многобројним субјектима у узајамном деловању на периферији руске империје, ми, свакако, треба да имамо у виду оне снаге које су се налазиле изван граница царевине"¹⁵⁵ - пише А. И. Милер, не наводећи конкретне снаге изван царевине. Очигледна веза украјинског, белоруског и литванског национализма "с пољским национал-радикалима и њихово подстрекавање - што је чинила Аустрија ... јачали су поимање културно-просветитељске делатности њихових вођа као политички позив", који је за собом могао повући "позитивну политичку сепарацију" већ конкретније тврди С. И. Каспе, указујући на стране заинтересоване за ширење национализама.¹⁵⁶ Што се тиче белоруског национализма, за њега су у неимперијалном, антируском дискурсу били заинтересовани, осим Пољака, и Јапанци 1904 - 1905. године¹⁵⁷, а затим стране Тројног савеза, односно, Немачка.¹⁵⁸

За објективно посматрање датог питања проблеме ствара и "национални понос". Чим се појави идеја нације, одмах се почиње с тражењем оправдања њеног постојања, тј. бирају се чињенице које чине логичку заснованост постојане базе, која је требало и логично да доведе до појаве нације. Ситне чињенице и појаве које практично ништа не означавају постају главни правци рада интелектуалаца, они се подвлаче на све начине, на крају крајева, прекривајући огромну масу фактуре која самим својим постојањем противречи логици легитимности нове нације. Као резултат код потрошача нових тумачења појављује се феномен принудне асоцијације, када се важним сматра одређена група

¹⁵⁴ Мірановіч Я. Найноўшая гісторыя Беларусі. - СПб., 2003. - стр. 17.

¹⁵⁵ Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. М., 2006. - стр. 32

¹⁵⁶ Каспэ С.И. Империя и модернизация: Общая модель и российская специфика. М., 2001. - стр. 152

¹⁵⁷ Павлов Д.Б., Петров С.А. Японские деньги и русская революция / Тайны русско-японской войны. - М., 1993. - стр. 80.

¹⁵⁸ Детаљније о белоруском национализму у периоду Првог светског рата в.: Гронский А.Д. Белорусские националисты и Первая мировая война // Проблемы войны и мира в эпоху нового и новейшего времени (к 200-летию подписание Тильзитского договора): Материалы международной научной конференции. С.-Петербург, декабрь 2007 г. - СПб., 2008. - стр. 251-256.

симбола који имају строг идеолошки постојан смер. Низ тих симбола више се не може интерпретирати другачије него кроз призму идеологије. Симбол се тренутно асоцира с потребним закључком пошто алтернатива разрађеног система погледа нема. Остали симболи који подвлаче субјективност развитка неког процеса или се једноставно уопште не разматрају, или се објаве као мало значајни, или се идеолошки оформљују у "своје" симболе¹⁵⁹. Као узрок тога што белоруска нација данас постоји, у

¹⁵⁹ Поводом значајних или безначајних појава у историји, које се тичу формирања нација у руској царевини, добро је закључио В. А. Тишков: «...после стицања сопствене државности њихови [пољски, белоруски, украјински и др. - А.Г.] историјски наративи, или такозване националне историје, на неки су начин искључили Русију из заједничке прошлости ... за заједничку историју у саставу руске државе Финци и Пољаци, а сада Украјинци и Белоруси знају само зато што је то био период царске власти и борбе за национално ослобођење. Нажалост, у том новом пројекту за изучавање «провинција» [реч је о књизи «Западные окраины Российской империи». - А.Г.], изгледа, «национални покрети» остају у центру интересовања и излагања. А они, који су били за целовиту Русију и предност давали централизованог варијанти и чак били у служби централних власти и других руских институција (од културе до армије), они су се опет нашли ван простора историје ... Данашњи историчари као да окрећу у прошлост оне категорије становништва и групне коалиције које су им познате данас, мислећи да је управо тако увек било. То јест, да су увек постојали Руси, Пољаци, Украјинци и Белоруси. У ствари, иза тих ... форми идентификације тадашњих Руса стајали су и стално се мењале разноврсне супстанције». // Валерий Тишков. Лични сајт. / Режим доступа: http://www.valerytishkov.ru/cntnt/nauchnaya_/predstavly.html.

У Белорусији, «руске» форме белоруског идентитета сматрају да их не треба изучавати, или подвргавају оштрој критици као русификаторске. Познати су случајеви када су белоруски издања отказивала с различитим објашњењем, штампање чланака који су посвећени датом проблему, ако ти чланци нису критиковали руску политику. Тачније, један од мојих чланака, посвећених проблему белоруске националне хероике почетком XX века такође је изазвао слична реаговања због "приличне дискутабилности", како ме обавестио оргкомитет конференције «Белоруссия и соседи: исторические пути, взаимодействие и взаимовлияние», која се одржавала у јесен 2008. г. у Гомељском државном универзитету. Штавише, у Јужном федералном универзитету (Русија) тај исти чланак није изазвао такво реаговање и био је штампан. (в.: Гронский А.Д. Попытка конструирования белорусской национальной героики в начале XX в. К вопросу становления белорусского национализма // Современные политические процессы на Украине. Под редакцией И. П. Добаева, Э. А. Попова. Ростов-на-Дону, Издательство СКНЦ ВШ ЮФУ. 2009. С. 48-57.). Такође се с њим може упознати путем Интернета (в.: Гронский А.Д. Попытка конструирования белорусской национальной героики в начале XX в. К вопросу становления белорусского национализма // Информационно-политический портал Геополитика. / <http://geopolitica.ru/Articles/515/>). Без икаквих претензија поводом

односу на прошлост, јавља се принудна асоцијација која наводи да се догађаји прошлости интерпретирају само једнозначно, полазећи од данашњег постојања одређених реалија. Испоставља се да се реалност која је организована по принципу "овде и сада" преноси на "тамо и тада". У суштини, дешава се сужавање истраживачке свести које оставља изван граница научног интересовања све оно што се логички не уклапа у потврђивање савремених реалија и, штавише, све оно што им противречи.

На тај начин, ако се анализирају заједничке црте, карактеристичне за белоруску неимперијалну елиту, онда се, очигледно, могу издвојити следеће:

- Културно аутсајдерство, повезано с амбицијама. Представници белоруске неимперијалне елите нашли су се по страни грађе у "високим" идентитетима: руском или пољском. Остајући за те идентитете аутсајдери, националистима је било потребно да створе нов суверен идентитет, у коме могу да се заузму највише позиције.

- Маргиналност. Погледе које је предлагала неимперијална елита апсолутно није подржавала маса. Њих једноставно нису примећивали. Покушај да се покаже интересовање белоруског сељаштва за белоруски национализам била је обична самореклама. Још једно објашњење уверениости лидера белоруског национализма у масовну подршку њихових идеја може да се тумачи ограниченим кругом активног општења белоруске неимперијалне елите. Вртећи се у кругу својих поклоника, могла се формирати представа о масовној подршци својих идеја, не размишљајући да сами поклоници представљају маргиналну групу у региону.

- Наметање нижег статуса за своје поклонице. Неимперијална елита је предлагала само алтернативну идентификацију, али и прелаз из стања дела титуларне нације у националну мањину. Ради учвршћивања тог статуса неопходно је било наметање комплекса жртве и лика непријатеља.

- Одсуство високог хуманистичког образовања. За варијанту заснивања новог идентитета која се може боље доказати

«приличне дискутабилности» мало скраћена верзија тог чланка била је узета за штампање на историјском факултету С-петербуршког универзитета. Редактор је само појаснио систем формирања научног апарата.

неопходна су била научна истраживања, која су снагом научности давала значајнији улог.

- Ослонац на противнике за обезбеђивање сопствене живототворности. Белоруски национализам није могао експлоатисати ресурсе белоруског народа, који није био заинтересован за перипетије "белоруског националног препорода". Локалне аристократе (кнегиња М. Радзивил и спахија А. Скирмунт) нису могли да пруже потребну финансијску помоћ. Зато је белоруски национализам био принуђен да сарађује с антиимперијалним снагама у региону и ван његових граница, посебно у кризним временима (с Јапанцима 1904-1905. године, с Немцима у периоду Првог светског рата, а с Пољацима уопште, константно).

Прусуство много јачих конкурентских елита у региону, које су представљале царске регионалне елите (Западна Русија) или већ постојеће антиимперијалне, али су раније биле државне (Пољаци).

Бивша неимперијална белоруска елита, као национална, формирала се тек у периоду совјетске власти. Пошто су се проимперијална расположења у Совјетском Савезу аутоматски сматрала сумњивим, у Белорусији је Москва била принуђена да се ослања на представнике бивше неимперијалне елите, који су на тај начин добили доступ к власти, утицај и административне ресурсе.

Литература

Акудовіч В. Код адсутнасці (асновы беларускай ментальнасці). - Мінск, 2007.

Багдановіч А. Г. Ідэя дзяржаўнасці ў грамадска-палітычнай думцы Беларусі (1914 - сакавік 1917 г.) // Гістарычная навука і гістарычная адукацыя у Рэспубліцы Беларусь: Новыя канцэпцыі і падыходы. У 2 ч. Ч. 2. Сусветная гісторыя / Навук. рэд. У.С. Кошалёў. - Мінск, 1995. - стр. 136-141.

Багушэвіч Ф., Творы. 2-е выд. - Мінск, 2001.

Баршчэўскі А. Вялікая і малая айчына ва ўспрыяцці беларусаў з Усходняй Беласточчыны // Беларусіка-Albarutenika. Кн.6., ч. 1. - Мінск, 1997. - стр. 298-306.

Вашкевіч А. Як Гронскі расправіўся над Каліноўскім // ARCHE. 2008. № 7-8. - стр. 51-56;

Вашкевіч А. Як Гронскі расправіўся над Каліноўскім: <http://arche.by/by/9/30/72/>,

Гронски А. Национално-религиозни погледи В. К. Калиновског и њихови одједи у «Мужичкој истини» за време пољског устанка 1863 - 1864. године // Српска политична мисао - 2004. - бр. 1/4. - стр. 243 - 264.

Гронски А. Национално-религиозни погледи В. К. Калиновског и њихови одједи у «Мужичкој истини» за време пољског устанка 1863 - 1864. године http://www.ipsbgd.edu.yu/uploads/content_18_A243-264.pdf

Гронски А. Национално-религиозни погледи В. К. Калиновског и њихови одједи у «Мужичкој истини» за време пољског устанка 1863 - 1864. године // Унија: политика Римокатоличке цркве према православним Словенима / приредио Зоран Милошевић. - 1. изд. - Београд: Институт за политичке студије, 2005. - стр. 279 - 306.

Гронски А. Национално-религиозни погледи В. К. Калиновског // Српска вила. Часопис за књижевност, науку и културу. 2004. бр. 20. - стр. 56 - 68.

Гронский А. Д. Белорусские националисты и Первая мировая война // Проблемы войны и мира в эпоху нового и новейшего времени (к 200-летию подписания Тильзитского договора): Материалы международной научной конференции. С.-Петербург, декабрь 2007 г. - СПб., 2008. - стр. 251-256.

Гронский А. Д. Кастусь Калиновский: конструирование героя // Беларуская думка. 2008. № 2. - стр. 82-87.

Гронский А. Д. Конструирование образа белорусского национального героя: В.К.Калиновский // Белоруссия и Украина: История и культура. Ежегодник 2005/2006. - М., «Индрик», 2008. - стр.253-265.

Гронский А. Д. Попытка конструирования белорусской национальной героики в начале XX в. К вопросу становления белорусского национализма // Современные политические процессы на Украине. Под редакцией И.П. Добаева, Э.А. Попова. Ростов-на-Дону, Издательство СКНЦ ВШ ЮФУ. 2009. стр. 48-57.

Гронский А. Д. Попытка конструирования белорусской национальной героики в начале XX в. К вопросу становления белорусского национализма // Информационно-политический портал Геополитика. / <http://geopolitica.ru/Articles/515/>.

Каррер д'Анкосс Э. Евразийская империя: История Российской империи с 1552 г. до наших дней / Пер. с фр. - М., 2007.

Карский Е.Ф. Белорусы. В 3 т. Т. 3. Кн. 1. - Минск, 2007.

Карский Е.Ф. Белорусы. В 3 т. Т. 3. Кн. 2. - Минск, 2007.

Каспэ С.И. Империя и модернизация: Общая модель и российская специфика. М., 2001.

Коялович М.О. История воссоединения западнорусских униатов старых времён. - Минск, 1999.

Коялович М.О. Чтения по истории западной России. - Минск, 2006.

Ливен Д. Российская империя и её враги с XVI века до наших дней / Пер. с англ. А. Козлика, А. Платонова. - М., 2007.

Мірановіч Я. Найноўшая гісторыя Беларусі. - СПб., 2003.

Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. М., 2006.

Мяснікоў А. І ўсё ж ён герой // Беларуская думка. 2008. № 11. - стр. 104-110.

Наша ніва. Першая беларуская газета з рысункамі. [Факсімільнае выданне]. - Б.м., б.г. - Вып. 3.: 1910 г.

Новіна А. На дарозі да новага жыцця. - Пецярбург: Друкарня Пенткоўскага, 1912.

Павлов Д.Б., Петров С.А. Японские деньги и русская революция / Тайны русско-японской войны. - М., 1993.

Пазднякоў В. Іваноўскія // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 3. - Мінск, 1996. - стр. 467.

Тишков В.А. Рецензия на книгу «Западные окраины Российской империи» // Валерий Тишков. Личный сайт. // http://www.valerytishkov.ru/cntnt/nauchnaya_/predstavly.html.

Тишков В.А. Российский народ и национальная идентичность // Профиль. 2008. № 24 (579). 23 июня. // <http://www.profil.orc.ru/numbers/?=615>.

Тишков В.А. Что есть Россия и российский народ // Pro et Contra. 2007. май-июнь. - стр. 21-41.

УДК: 929 Зорислава М. Васиљевић
Примљено: 3. јуна 2010.
Прихваћено: 31. августа 2010.
Прегледни рад

Наука
број 2-3/2010
год. 1 vol. 2
стр. 191-199

Александра Јовић - Милетић
Краљево, Србија

ТРАДИЦИЈА КАО ИЗВОР НЕОГРАНИЧЕНЕ СЛОБОДЕ - СЕЋАЊЕ НА ЗОРИСЛАВУ М. ВАСИЉЕВИЋ

Tradition As A Source Of Unlimited Freedom - In Memory Of Zorislava M. Vasiljevic

Васиљевић Зорислава, музички педагог и професор Факултета музичке уметности у Београду, рођена је у Скопљу 1932. године. Дипломирала је и докторирала на Факултету музичке уметности у Београду. Усавршавала се у Пољској и САД. Радилa је као професор у МШ "Станковић" у Београду, а од 1971. предавала је методикy солфеђа и солфеђо на Факултету музичке уметности, где је била и шеф Катедре за солфеђо. Била је председник Комисије за солфеђо и председник Председништва Удружења музичких педагога Србије. Водила је магистарске и докторске студије на Факултету музичке уметности у Београду и Републици Српској. Сарађивала је у многим часописима; *Звук*, *Pro musica*, *Нови звуци*, *Развитак*, *Расковник*, *Народно стваралаштво - фолклор...*. Одржала је низ стручних предавања у земљи и иностранству.

Научним истраживањем и својом педагошком праксом утрла је пут прожимању тоналних основа српске народне музике, према методи свога оца Миодрага А. Васиљевића, са модерним токовима универзалне педагогије солфеђа романске школе. Надамо се да ће имати достојне наследнике на том путу.

Из богате библиографије издвајамо: *Узајамни утицаји говорног ритма и народног певања на губљење јамба у српском језику* (1981), *Солфеђо-ритам, I, II, III* (1982, 12 издања), *Теорија ритма - са гледишта музичке писмености* (1985), *Музички буквар* (1991), затим *Српско музичко благо* (1996), *Мелодика* (1996, 4

издања), *Рат за српску музичку писменост* (2000), *Методика солфеђа* у више књига, почев од 1978. године, да би сређивање ове обимне грађе методике солфеђа према областима коначно завршила и објединила у *Методици музичке писмености* 2000. године.

У тешкој борби за поставку и очување система музичког описмењавања потрошила је највише времена и снаге. Од момента када је своје радове посвећене методици солфеђа објединила у *Методику музичке писмености*, у, како се испоставило, последњем делу свог живота, посветила је највише времена грчевитој борби да свјетлост дана угледају необјављени записи народних песама њеног оца - Миодрага А. Васиљевића. У том послу била је нестрпљива али решена, не само зато што је схватила колико је важно да ови записи буду објављени, него и зато што је дубоко у себи осећала да то дугује оцу.

Године 2003. Зорислава М. Васиљевић приређује ново издање Васиљевићевих записа народних мелодија са Косова. Тек овде, осим студије *Тоналне основе нашег музичког фолклора*, први пут је објављена студија *Структура тонских низова у нашој народној музици*, која је била намењена санџачком зборнику објављеном 1953. године.

2008. године објављени су Васиљевићев записи народних песама из Србије, које је Васиљевић, због преране смрти, оставио у рукопису, неприпремљене за штампу.

На штампу још чекају *Напеви из крушевачке жупе* и *Народне мелодије из Војводине*.

Зорислава М. Васиљевић докторирала је 1986. године. Тема дисертације: *Проблеми музичке културе и образовања - од Миловука до Мокрањца*.

Истраживање историје српске музичке педагогије започела је седамдесетих година, пре свега морфолошком анализом музичке педагошке литературе од средине 19. века до Првог светског рата.

Управо је Зорислава М. Васиљевић започела процес научне верификације континуитета педагогије музичке писмености у Србији. Овај велики посао започет је уназад неколико деценија њеним истраживањем, а настављен њеним менторством радова формулисаних као магистарске тезе и докторске дисертације

везане за историјат и развој музичке писмености у Србији. Магистарски рад Гордане Каран 1993. године - *Морфолошки прилаз инструктивној литератури нотног певања и теорији музике у Србији до II светског рата*; затим Александре Јовић-Милетић 1996. године - *Функционална метода М. А. Васиљевића и њена примењивост данас* са покривањем подручја Републике Српске докторатом Десанке Тракиловић 1999. Године: *Педагошко-дидактички принципи наставе музичке писмености у Републици Српској*. Квалитет научног сагледавања механизма музичког функционисања при поставци музичке писмености дефинисали су радови који су се бавили компарацијом методологије наставе музичке писмености и наставе почетног читања и писања - докторат Гордане Стојановић, 2001: *Компаративна методологија наставе музичке писмености и почетног читања и писања*, чему можемо додати приказ европских достигнућа у сагледавању музичког и језичког функционисања са неуролошког аспекта, а у складу са потребама наставе музичког описмењавања - магистарски рад Славице Глувић 2006. године - *Системи рада на двогласним и вишегласним диктатима*. Сва поменута истраживања и радови односе се на сегмент музичке педагогије везан за наставу музичког описмењавања и делом музичког описмењавања у оквиру црквеног појања, што је започела Зорислава М. Васиљевић у свом докторату 1986. године, а наставио Саша Павловић у свом магистарском раду 2005. године - *Мокрањечев 'Осмогласник' са становишта методике музичке писмености*. Овоме треба додати важан искорак, истраживање посвећено компаративном сагледавању развоја методика инструменталне наставе и методике музичке писмености са историјског, развојног и актуелног аспекта - докторат Иване Дробни 2005. Године: *Коаптација смерова поставки елементарне музичке писмености у музичком образовању - од специфичних стручних проблема до прагматичних решења*.

Србија се у европске музичке токове укључила тек у периоду зрелог романтизма, прескочивши развојне фазе западне музичке историје. Почетак развоја музичког образовања везујемо за увођење музичке наставе у српске школе, што се десило средином XIX века. Сами почеци музичке наставе везују се за делатност чешких и аустријских музичких посленика, недовољно упознатих са нашим музичким наслеђем, потпуно различитим од њиховог. Додајмо овде још једну чињеницу: док су српски композитори у XIX и почетком XX века наглашавали национални правац, дотле је музичка педагогија ишла потпуно супротним

правцем. Међу прегеоцима на пољу музичке педагогије, осим код Мокрањца и Бајића, нема тежње да се премости велика разлика у тоналним основама музичке традиције Србије и Европе, него се решења траже копирањем страних узора, махом германских.

До Миодрага Васиљевића настава нотног певања била је заснована на европској уметничкој музици и није било сагласја са мелодијским обрасцем српске традиционалне музике, на којој су српска деца неформално стицала претходна музичка искуства. После Мокрањца и Исидора Бајића наступа потпуно окретање наставе германским основама са опширним проучавањем теорије музике, без коришћења народних песама и без трагова о настављању традиције Мокрањчеве наставе. Пред II светски рат музичко образовање у Србији поприма национални смер захваљујући делу Миодрага А. Васиљевића, поготово његовој Функционалној методи на народним основама.

Функционална метода Миодрага А. Васиљевића створена је у другачијим условима, као што је музичка педагогија на њој заснована, деловала у другачијим условима од оних које имамо данас - продор уметничке музике био је мањи и сводио се на окриље музичке школе у урбаним срединама. У сеоским срединама најживља је била народна музика. Данас су услови другачији - оно национално музичко, на којем је могла да се темељи "народна музичка школа" годинама је трпело наметање западног дур-мол система, а да се истовремено није осигурало освешћивање и чување националног.

Међутим, основни принципи Васиљевићевог педагошког рада сачувани су, усавршени и осавремењени: поставка функционалности тонова, корелација чула слуха и вида при опажању, усклађивање препознавања и интонирања преко усмених и писаних диктата, рад на импровизацијама, оживљавање наставе ритма преко јасне систематизације, поставка ритмичких врста преко усмених и писаних диктата, настава ритма базирана на живом ритмичком току који на подлози пулсације доноси своју ритмичку динамику, своју ритмичку слику чије се препознавање заснива на техници тактирања научно објашњеног преко функције његових покрета. Инструктивни мелодијски материјал показује дубоку, наслојену везу са националним музичким обрасцем, вешто повезаним са наставним захтевима у оквиру класичног дур-мол система. Функционална метода Миодрага А. Васиљевића није произашла из релативног именовања тонова солмизацијом и метода се не

може поистоветити са начином именовања тонова који користи, а што је био један од главних аргумената противника Васиљевића и разлог потпуног напуштања и игнорисања Васиљевићевих педагошких смерница после његове смрти.

Функционална метода била је метода наставе солфеђа која је имала наставу ритма, диктата, мелодике, опажања и интонирања, а заснована на психолошким, методолошким, педагошким, научним и национално-историјским чињеницама. Назив *функционална* потиче од ослањања на функције тонова - њихово звучно значење, улогу у тоналитету преко које ступа у односе са осталим тоновима, који такође имају своју функцију; због функционалности модела који служе за покретање система асоцијација и стицање способности да се аутоматски погађа почетни тон који уједно означава и функцију тона који се поставља; због потеза тактирања при опажању ритмичких врста и метричке структуре. И на крају, јер се ослања на значење музичких садржаја и њихово схватање. При свему томе полазна тачка у почетној настави музичког описмењавања јесте народна песма, а инструктивни материјал почива, некад транспарентно, а некад наслојено, на националном музичком обрасцу, да би се затим прешло на основе западног дур-мол система.

Како и психологија музике, лингвистика, па и поједина медицинска истраживања потврђују да је најлогичнија концепција музичког образовања заснована на сопственој традицији (*Мирковић - Радош*, 1996; *Стојановић*, 2001, *Дробни*, 2005, *Глувић*, 2006) онда је јасно колико је контрапродуктивно било после смрти Миодрага А. Васиљевића "стручно" закључити да је Функционална метода неподобна за употребу. Вратило се настави на германским основама, где је полазиште учења теорија, интервалска и интервалско-лествична интонација са абecedним именовањем тонова. И када је декретом Министарства просвете дошло до увођења тзв. "француског солфеђа" (при чему се мислило на апсолутно именовање тонова солмизацијом), то је довело до низа неприпремљених промена у музичкој педагогији (*Тракиловић*, 1999: 44).

После Миодрага А. Васиљевића шездесете године XX века доносе поновна лутања, где се уместо осавремењивања и надоградње започело са копирањем метода и иностране инструктивне литературе појединих аутора утемељених на другачијој традицији - како музичкој, тако и методолошкој (*Дробни*, 2005).

А онда на музичко-педагошку сцену Србије ступа Зорислава М. Васиљевић. Крајем 70-тих година, а поготово 80-тих година XX века јавља се њена инструктивна литература. Зорислава М. Васиљевић је осавременила методу Миодрага А. Васиљевића, засновану на народним тоналним основама, спојила је са неким елементима методе Ели Башић, а затим и са класичним хармонским и ритмичким основама музичког образовања у европским музичким центрима са, према традицији, развијеном музичком педагогијом. Музичко-педагошка делатност Зориславе М. Васиљевић односи се на поставку тонских функција, технику певања и читања с листа, оспособљавање ученика за идентификацију звучних висинских и ритмичких утисака, наставу ритма и теорије музике (Васиљевић, 2000), а представља "...отворени систем - мисаону поставку педагогије која има тако постављену целину да се у њу даље могу уграђивати све нови и новији облици рада, стално је надограђујући и усавршавајући" (Васиљевић, 1989: 115-116). Овај методички правац музичке наставе почива на провереним и доказаним методичким решењима која већ дуже време дају непобитне резултате.

Миодраг А. Васиљевић поставио је реалне основе за стварање српске школе музичког описмењавања. Основни принципи педагошког рада Миодрага А. Васиљевића сачувани су, усавршени и осавремењени захваљујући музичко-педагошкој делатности Зориславе М. Васиљевић. У наставку таквог пута указала се потреба за дефинисањем музичког традиционалног система који би објединио и дефинисао традиционални музички материјал и омогућио поставку традиционалног наставног процеса почетног музичког описмењавања.

После евидентирања потребе да се рад са музичким материјалом традиционалне музике надогради у систем, започели смо 2002. године експерименталну наставу у Средњој музичкој школи "Стеван Мокрањац" у Краљеву у виду изборног предмета *Тонске основе српског музичког наслеђа*. Кренули смо од става да је потребно упознати могућности надоградње аутентичних лествичних и хармонских основа, којима наше песме и свирка на народним инструментима припадају, у музички систем. То би омогућило музичко функционисање у теоријском (са аспекта методике музичке писмености) и извођачком смислу.

Зорислава М. Васиљевић је од почетка пратила и подржавала овај рад. Знала је да је то последња карика, потребна да се обједини музичко описмењавање на народним тоналним

основама интегрисано у класично музичко образовање, оно што ће објединити рад који је у музичко-педагошком смислу започео Миодраг А. Васиљевић, а сачувала и наставила Зорислава М. Васиљевић. Надам се да ће се завршити овај посао, који се коначно, од почетка експерименталне наставе Тонских основа српског музичког наслеђа 2002. године, до ове 2010. године формулисао у докторску дисертацију под менторством проф. др Гордане Стојановић.

Далеке 1940. године, у свом Предговору за наставнике, уз прво издање уџбеника „Нотно певање у теорији и пракси“, I део, Миодраг А. Васиљевић је написао:

"Узвратио сам народу оно што је његово, али сам му то његово пружио у једном вишем облику и са једним вишим циљем.... Хтео сам да се одужим нашем музикалном селу и да омогућим нашој деци да у свом певању осете лепоту музике и лепоту народне уметности, и да се изграђују даље у знаку те лепоте..."

Зорислава М. Васиљевић одрасла је на оваквом моралном и професионалном обрасцу, и он је понајвише формирао њену професионалну и приватну личност. Зато је и она, као и њен отац, била "човек из народа" у најбољем смислу те речи. С друге стране, поставке Миодрага А. Васиљевића, које је очувала и осавременила Зорислава М. Васиљевић, указују на врхунска решења суштинске проблематике процеса музичког описмењавања. Данас их потврђују истраживања разних наука; лингвистичке, психолошке, неуролошке...Време ће показати у коликој је мери Зорислава М. Васиљевић била и човек будућности.

Литература

- Васиљевић, А. Миодраг (1940): *Нотно певање у теорији и пракси I део*, Београд: издање Јована Фрајта
- Васиљевић, А. Миодраг (1950): „Тоналне основе нашег музичког фолклора“, *Мелодије које се певају на Космету*, Београд: Просвета
- Васиљевић, А. Миодраг (2003): „Структура тонских низова у нашој народној музици“, *Народне мелодије с Косова и Метохије*, Београд/Књажевац: Нота/Београдска књига
- Васиљевић, А. Миодраг (2008): *Србија - записи народних песама*, Књажевац: Нота
- Васиљевић. М. Зорислава (1981): „Узајамни утицај народне музичке традиције и говорног ритма на губљење јамба у српском језику“, Београд: *Развитак*, 4-5.
- Васиљевић, М. Зорислава (1983): *Солфеђо-ритам, I-II*, Књажевац: Нота
- Васиљевић, М. Зорислава (1983): *Солфеђо-ритам, III-IV*, Књажевац: Нота
- Васиљевић, М. Зорислава (1983): *Солфеђо-ритам, V-VI*, Књажевац: Нота
- Васиљевић, М. Зорислава (1985): *Теорија ритма са аспекта музичке писмености*, Београд: Универзитет уметности
- Васиљевић, М. Зорислава (1986): *Проблеми музичке културе и образовања од Миловука до Мокрањца*, Београд: докторска дисертација одбрањена на Факултету музичке уметности у Београду
- Васиљевић, М. Зорислава (1989): *Солфеђо - методски практикум*, Београд: Универзитет уметности у Београду
- Васиљевић, М. Зорислава (1996): *Српско музичко благо*, Београд: Просвета
- Васиљевић, М. З. (2000): „Музичка (не)писменост у Срба“, *Репортер* бр. 92, год. IV, јануар 2000, стр. 52-54
- Васиљевић, М. Зорислава (2000): *Методика музичке писмености*, Београд: Академија
- Васиљевић, М. Зорислава (2000): *Рат за српску музичку писменост*, Београд: Просвета

- Глувић, Славица (2006): *Системи рада на двогласним и вишегласним диктатима*, магистарски рад одбрањен на Универзитету у Бањој Луци, Бања Лука: Академија умјетности
- Дробни, Ивана (2005): *Коаптација смерова поставки елементарне музичке писмености у музичком образовању - од специфичних стручних проблема до прагматичних решења*, докторска дисертација одбрањена на Педагошком факултету Универзитета у Источном Сарајеву, Бијељина
- Јовић - Милетић, Александра (1996): *Функционална метода М. А. Васиљевића и њена примењивост данас*, магистарски рад одбрањен на Факултету музичке уметности у Београду, Београд
- Јовић - Милетић, Александра (2008): *Тонске основе српског музичког наслеђа*, Књажевац: Нота
- Каран, Гордана (1993): *Морфолошки прилаз инструктивној литератури нотног певања и теорији музике у Србији до II светског рата*, магистарски рад одбрањен на Факултету музичке уметности у Београду, Београд
- Мирковић - Радош, Ксенија (1996): *Психологија музике*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- Павловић, Саша (2005): *Мокрањечев Осмогласник са становишта методике музичке писмености*, магистарски рад одбрањен на Универзитету у Бања Луци, Академија умјетности, Бања Лука
- Српска породична енциклопедија (2006), Београд: Народна књига/Политика НМ
- Стојановић, Гордана (2001): *Компаративна методологија наставе музичке писмености и почетног читања и писања*, докторска дисертација одбрањена на Факултету музичке уметности у Београду, Београд
- Тракиловић, Десанка (1999): *Педагошко-дидактички принципи наставе музичке писмености у Републици Српској*, докторска дисертација одбрањена на Педагошком факултету Универзитета у Источном Сарајеву, Бијељина

УДК: 001891
Примљено: 7. јун 2010.
Прихваћено: 8. септембра 2010.
Оригинални научни рад

Наука
број 2-3/2010
год. 1 vol. 2
стр. 201-208

Зоран Милошевић
Слобомир П Универзитет
Факултет за економију и менаџмент
Слобомир, Република Српска - БиХ

НАУЧНЕ ЧИЊЕНИЦЕ И ЊИХОВА УЛОГА У НАУЧНОМ ИСТРАЖИВАЊУ

Scientific Facts And Their Role In Scientific Research

ABSTRACT The first stage in research is the process of finding, getting the facts, because it is obvious that for the design and the analysis of the facts, it is primarily necessary to possess them. The primary source of all the facts is a real reality: historical events, business people, social groups, persons, parties, countries and different spheres of social life, and also various natural phenomena and processes. But every researcher can not and does not have to deal with the primary source of facts in all cases. Theorist can not fully cover all the objects studied because of the other reasons. That is the reason why in science secondary and tertiary-level sources of facts often have to be used: eyewitness testimony, documents, memoirs, scientific papers of other researchers, in which the expression of the important facts of reality may be found. Using a variety of ways and means, a researcher collects and separates the facts - empirical basis of all subsequent work. The second stage of empirical research assumes the initial processing and evaluation of the facts in their mutual connection: the design and precise description of the facts obtained in terms of scientific language, the classification of facts on various grounds and the expression of their mutual, essential connection.

KEY WORDS Facts, science, methodology, research, knowledge, politics.

АПСТРАКТ Први стадијум у истраживању јесте процес проналажења, *добивања чињеница*, јер очигледно је да за осмишљавање, анализу чињеница, потребно их је пре свега поседовати. Примарни извор свих чињеница јесте реална стварност: историјски догађаји, делатност народа, социјалних група, личности, партија, државе и различитих сфера друштвеног живота, а такође различите природне појаве и процеси. Али, сваки истраживач не може и не мора у свим случајевима имати посла с примарним извором чињеница. Теоретичар због других разлога не може сам у потпуности обухватити све стране објеката које проучава. Зато се у науци веома често морају користити другостепени и трећестепени извори чињеница: сведочења очевидаца, документа, мемоари, научни радови других истраживача, у којима су нашле израз важне чињенице стварности. Користећи се различитим путевима и начинима, истраживач издваја и сакупља чињенице - емпиријску основу целокупног потоњег рада. Други стадијум емпиријског истраживања претпоставља *првобитну обраду и процену чињеница* у њиховој међусобној вези: осмишљавање и строго описивање добијених чињеница у терминима научног језика; класификацију чињеница према различитим основама и испољавање њихових основних узајамних веза.

КЉУЧНЕ РЕЧИ чињенице, наука, методологија, истраживање, знање, политика.

Развој науке, тј. добијање нових знања представља сложен стваралачки процес, који има одређену научну континуираност у делатности истраживача.

Основне форме постајања новог знања су научна, односно социјална чињеница¹, научни проблем, хипотеза и теорија.

¹ Правила која дефинишу специфичност социјалних чињеница дефинисао је Е. Диркем. Има их три. И то: **прво** правило се састоји у томе да се социјалне чињенице разматрају као ствари; **друго** правило се састоји у томе да при проучавању социјалних чињеница социолог мора да се ослободи личне пристрасности, предрасуда и идеологија, које, на овај или онај начин, доводе до искривљавања социјалних чињеница. **Треће** правило се састоји од признања првенства целини пред њеним саставним деловима. Из овога следи: а) извор свих социјалних чињеница налази се у друштву, а не у мишљењу и понашању

Њихов стваралачки развој и одређује логички континуитет процеса научног истраживања, заправо: проналажење чињеница стварности, њихово објашњавање и уопштавање; конципирање и формулисање научног проблема; формирање и заснивање научне хипотезе; стварање теорије и утврђивање путева теорије и утврђивање путева њене практичне реализације. Поштовање датог континуитета даје истраживачком раду и чврстину, сврсисходност и високу ефикасност.

Научно истраживање је логичан процес, то јест систем знања који се развија, који у себе укључује два основна нивоа - емпиријски и теоријски. Они су, мада су међусобно повезани, условљени један другим, и истовремено се разликују један од другог, сваки има своју специфичност.

На емпиријском нивоу преовлађује живо разматрање (емоционална спознаја), рационални моменат је овде присутан, али има потчињен значај. Зато се истраживани објекат одражава првенствено са стране спољашњих веза и појава, доступних живом опажању. Сакупљање чињеница, њихово примарно описивање, уопштавање, систематизација - карактеристике су емпиријске спознаје.

Социјалне (друштвене) чињенице

Свако научно истраживање почиње од прикупљања, систематизације и уопштавања *чињеница - факата* (од лат. *factum* - оно што је учињено, завршено). Обично се разликују чињенице стварности и научне чињенице.

Чињенице стварности - су догађаји, појаве које су се дешавале или се дешавају у стварности; то су различите стране, својства, односи објеката који се проучавају. *Научне чињенице* су чињенице стварности које се одражавају у свести, при томе проверене, осмишљене и забележене у језику науке у облику емпиријских закључака. Другим речима, научне чињенице постају то када су елементи логичке структуре конкретног система научног знања. То су више пута подвлачили познати научници.

индивидуе; б) друштво представља аутономни систем са својим сопственим законима функционисања. Види: Зоран Милошевић, *Увод у социологију*, Слобомир П Универзитет, Бијељина, 2009, стр. 45.

„Ми морамо признати“ - истицао је Н. Бор, - „да ниједна опитна чињеница не може бити формулисана изван одређеног система појмова“.² Луј де Бројл је писао да „резултат експеримента никад нема карактер једноставне чињенице, коју треба само констатовати. У формулисању тог резултата увек је садржан неки удео тумачења, дакле, на чињеницу се увек могу применити теоријске представе“³.

У схватању природе чињенице у савременој методологији науке неретко се појављују две крајње тенденције: фактуализам и теоретизам. Ако представници фактуализма подвлаче независност и аутономност чињеница према различитим теоријама, представници теоретизма, напротив, тврде да чињенице у потпуности зависе од теорије и при смени теорија долази до промена целе чињеничне основе науке. Вероватно се истина налази у томе да је научна чињеница, која поседује теоретско бремене, релативно независна од теорије, уколико је у својој основи детерминисана реалном стварношћу.

Емпиријска етапа се састоји од два степена, или стадијума, на којима се решавају карактеристични и међусобно различити задаци.

Први стадијум је процес проналажења, добијања чињеница, јер очигледно је да за осмишљавање, анализу чињеница потребно их је пре свега поседовати. Примарни извор свих чињеница јесте реална стварност: историјски догађаји, делатност народа, социјалних група, личности, партија, државе и различитих сфера друштвеног живота, а такође различите природне појаве и процеси. Али сваки истраживач не може и не мора у свим случајевима имати посла с примарним извором чињеница. На пример, историчар је удаљен од догађаја које истражује деценијама или чак вековима. Теоретичар због других разлога не може сам у потпуности обухватити све стране објеката које проучава. Зато се у науци веома често морају користити другостепени и трећестепени извори чињеница: сведочења очевидаца, документа, мемоари, научни радови других истраживача, у којима су нашле израз важне чињенице стварности. Користећи се различитим путевима и начинима,

² Н. Бор, *Атомная физика и человеческое познание*, Москва, 1961, стр. 114.

³ Луи де Бројл, *По тропам науке*, Москва, 1962, стр. 164 - 165.

истраживач издваја и сакупља чињенице - емпиријску основу целокупног потоњег рада. Познати научник В. Вернадски у вези с тим говорио је чак и овако: «Тачно научно утврђена чињеница у суштини увек даје више него теорија на којој је заснована и коју тумачи. Она је тачна и за будућу теорију, и у историјској смени теорија, она остаје неизмењена.»⁴ Такву основну улогу играју само чињенице које су строго утврђене, осмишљене, обрађене.

Други стадијум емпиријског истраживања претпоставља *првобитну обраду и процену чињеница* у њиховој међусобној вези: осмишљавање и строго описивање добијених чињеница у терминима научног језика; класификацију чињеница према различитим основама и испољавање њихових основних узајамних веза.

На тај начин већ на стадијуму емпиријског истраживања остварује се сложен мисаони процес. Истраживач тежи да разјасни шта је стварно чињеница, а шта мишљење о њој, или чак претпоставка. Он утврђује садржај чињеница, тумачи односе међу њима, групише их по карактеру, важности, актуелности итд., ослањајући се на теоријске позиције науке, њене законе и категорије.

Критичка провера социјалних чињеница

Живот и друштвена пракса, сложене су и дијалектички опречне појаве. У њима се увек могу наћи чињенице које су позитивне и негативне, које изражавају основну тенденцију развитака и које су јој противречне, које потврђују истину и оповргавају је. При случајном избору, некритичној оцени чињеница и њихових узајамних веза, не желећи то, могу се направити превремени лажни закључци. Баш је ту и неопходно органско усклађивање научне објективности и високоетичке исправности истраживача.

Вођен тим поставкама, истраживач у другом стадијуму емпиријске спознаје врши, пре свега, критичку процену и проверу сваке чињенице, прочишћавајући је од случајних и небитних примеса; друго, опис сваке чињенице је у одређеним терминима те науке у чијим оквирима се врши истраживање;

⁴ Према: А. Я. Баскаков / Н. В. Туленков, *Методология научного исследования*, 2-е издание, исправленное, Межрегиональная академия управления персоналом, Киев, 2004, стр. 34.

треће, одабир се врши међу свим чињеницама типичних, оних које се највише понављају и изражавају основне тенденције развитака. Даље истраживач класификује чињенице према врстама појава које се изучавају, према њиховим суштинским карактеристикама, ставља их у систем. На крају, истражујући масу одабараних чињеница, он тежи да открије најочигледније везе међу њима, тј. већ на емпиријском нивоу испољи закономерност која карактерише појаве које се изучавају. Та логичка операција потпуно доводи до више, теоријске етапе истраживања, у којој се формирају научни проблеми, хипотезе, теорије.

Теоријска етапа и ниво *истраживања* у вези је са дубљом анализом *чињеница*, с улажењем у суштину истраживаних појава, са спознајом и формулисањем закона, тј. с тумачењем појава реалне стварности. Даље се у тој етапи прогнозирају могући будући догађаји или појаве и на тој основи се разрађују принципи делатности, препоруке за практично управљање различитим процесима и појавама. Но, само опис и класификација чињеница не чине науку науком. Она то постаје ако објашњава чињенице, прогнозира њихове појаве и усмерава практичну делатност људи.

У писму младим истраживачима И. Павлов је препоручивао: «Изучавајте, упоређујте, сакупљајте чињенице... Али, проучавајући, експериментишући, пратећи, трудите се да не остајете на површини чињеница. Не претварајте се у архиваре чињеница... Упорно тражите законе који њима управљају».⁵

Велики први проналазач периодичног закона елемената Д. Менделејејев овако је говорио о задацима научног истраживања: «Изучавати - значи: не само једноставно савесно представљати или једноставно описивати, већ и сазнавати однос проучаваног према ономе што је познато; мерити све што подлеже мерењу; одређивати место изучаваног у систему познатог, користећи како квалитетне, тако и многобројне податке; налазити закон; сачињавати хипотезе о узрочној вези међу појавама које се проучавају; проверавати хипотезе експериментом; сачињавати теорију проучаваног».⁶

⁵ И. П. Павлов, *Изабрани теми*, Москва, 1951, стр. 35.

⁶ Према : Я. Баскаков / Н. В. Туленков, *Методология научног истраживања*, стр. 35 - 36.

Потребно је још једном подвући да у свакој науци увек треба полазити од чињеница које су нам дате, чије присуство треба прихватити, независно од тога да ли нам се оне допадају или не. Говорећи о важности чињеница у развоју науке, В. Вернадски је писао: «Научне чињенице чине основни садржај научног знања и научног рада. Ако су правилно постављене, оне су неоспорне и општеобавезујуће. Поред њих могу бити издвојени системи одређених научних чињеница, чији је основни облик емпиријско уопштавање.

То је онај основни фонд науке, научних чињеница, њихове класификације и емпиријске генерализације који по својој веродостојности не може изазвати сумњу...».⁷ Недопустиво је «хватати» издвојене чињенице, већ је потребно колико је могуће обухватити све чињенице. Само у том случају, ако се оне буду разматрале у целовитом систему, у њиховој међусобној повезаности, оне ће постати «устрајан предмет», «ваздух научника», «хлеб науке». При томе не треба «трчати» за безбројним чињеницама, већ, сакупивши њихов одређен број, треба у сваком случају укључивати скупљен систем чињеница у неки концептуалан систем, да би им се дао смисао и значење. Истраживач не тражи чињенице слепо, већ се увек руководи одређеним циљевима, задацима, идејама. Беочуг који обједињује емпирујску и теоријску етапу истраживања јесте концепција научног проблема.

Литература

Бор, Н.: *Атомная физика и человеческое познание*, Москва, 1961.

Бройль, Луи де: *По тропам науке*, Москва, 1962.

Баскаков, А. Я./Туленков, Н. В.: *Методология научного исследования*, 2-е издание, исправленное, Межрегиональная академия управления персоналом, Киев, 2004.

⁷ В. И. Волович, Надежности информации в социологическом исследовании, Киев, 1974, стр. 414 - 415.

Волович, В. И.: *Надежности информации в социологическом исследовании*, Киев, 1974.

Гађиновић, Радослав: Како написати научно-истраживачки рад из области политикологије, *Политичка ревија*, бр. 1, Београд, 2009.

Милошевић, Зоран: *Увод у социологију*, Слобомир П Универзитет, Бијељина, 2009.

Павлов, И. П.: *Изабраны теми*, Москва, 1951.

Суботић, Драган: Методе научног и емпиријског истраживања, *Политичка ревија*, бр.2, Београд, 2009.

Суботић, Драган: Метод посматрања у истраживању, *Политичка ревија*, бр. 3, Београд, 2009.

Шобајић, Драган: *Како се пише стручни рад*, приручник за студенте уметничких факултета и академија, Факултет музичке уметности, Београд, 2007.

УДК: 001891:3
Примљено: 3. јуна 2010.
Прихваћено: 8. септембра 2010.
Оригинални научни рад

Наука
број 2-3/2010
год. 1 vol. 2
стр. 209-234

Неђо Даниловић
Слобомир П Универзитет
Правни факултет
Слобомир

АНАЛИЗА САДРЖАЈА КАО ЗНАЧАЈНА МЕТОДА ЗА ПРИКУПЉАЊЕ ПОДАТАКА У ДРУШТВЕНИМ НАУКАМА

Analysis Of The Content As An Important Method For Data Collection In The Social Sciences

ABSTRACT This paper presents "analysis of the content" as a significant, but at the same time neglected method for data collection in social sciences. The main reason for the neglect of this method is the inherited stereotypical prejudice that it is only a secondary instrument in a global survey of actual phenomena, as well as relative unfamiliarity of total possibilities of the content analysis as a scientific method. And exactly those features make it an important operational method for collecting data, while its consistent application provides a scientific character of a research. This method is discussed in various aspects: the problems about the definition and content of the term "content analysis", type of materials adequate to be explored by using this method, the importance and role of this kind of research in social sciences, and it points to the existence of, so to say, different types of (content) documents analysis, which are in fact complementary, and only together make up a complete and a meaningful scientific process.

KEY WORDS Content analysis, method, social sciences.

АПСТРАКТ У раду се обрађује "анализа садржаја" као значајна, али у исто време запостављена метода за прикупљање података у друштвеним наукама. Основни разлог за запостављање ове методе јесте наслеђена стереотипна предрасуда да је она само по-

моћни инструмент у неком глобалном истраживању актуелних феномена, као и релативна неистраженост укупних могућности анализе садржаја као научне методе. А управо те могућности чине је значајном оперативном методом за прикупљање података, док се њеном доследном применом даје научни карактер истраживањима. Ова метода се разматра у разним аспектима: проблеми у вези са дефинисањем и садржајем појма "анализа садржаја", разматра се која врста грађе је адекватна за истраживање овом методом, какав је значај и улога ове врсте истраживања у друштвеним наукама, затим се указује на постојање, условно речено, различитих врста анализе (садржаја) докумената, које се у ствари допуњују и само заједно чине један целовит и смислен научни поступак.

КЉУЧНЕ РЕЧИ анализа садржаја, метода, друштвене науке.

Увод

Конституисање методе анализе садржаја као савремене методе истраживања започето је у Другом светском рату, подстакнуто безбедносним и војним ратним потребама. Први списи који су анализирани помоћу те методе била је дневна и остала штампа, на основу чијих написа је откривано који листови у Сједињеним Америчким Државама (САД) припадају профашистичкој оријентацији и, од уласка у рат САД, какво је стварно стање на фронту. Оснивачима те научне методе, која је и метода научног истраживања, сматрају се Берелсон и Лазарсфелд.

На нашим просторима проучавање методе анализе садржаја докумената започето релативно касно. Први научни текстови наших аутора настали су тек после 1960. године и везују се за Живана Танића и Павла Новосела, као и за Војина Милића. Међутим, ни један од њих није исцрпније обрадио ту методу. Њихов рад је превасходно имао инструктиван карактер и дескриптивни ниво. На простору бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије ту методу је, у докторској дисертацији (објављена је као посебна књига) први покушао целовито да обради Руди Стојак.

Стварни проблем схватања методе анализе садржаја поставили су код нас Војин Милић и Радомир Лукић, док су питање кодекса, као битног конструктивног чиниоца методе анализе садржаја,

научно поставили Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, Џевад Термиз и Неђо Даниловић¹⁶⁰.

Скромно опште научно методолошко сазнање о методи анализе садржаја докумената указује на недостатак озбиљнијих научних истраживања о овој методи. То је довољан разлог да се максимално ангажовано посветимо елаборирању методе анализе садржаја докумената као једном од важних методских, теоријских и практично-емпиријских проблема сваког научног истраживања. Колика је важност овог теоријско-методолошког проблема указују савремена сазнања о актуелним истраживањима, у којима готово да и нема студије или научног истраживања где није примењен неки од облика анализе и методе анализе (садржаја) докумената.

Научна и друштвена оправданост овог теоријско-методолошког рада о методи анализе (садржаја) докумената произилази из вишеструког значаја ове оперативне методе за прикупљање података, распрострањености њене примене, неистражености те проблематике и могуће општедруштвене корисности примене ове методе у решавању постојећих научних и друштвених проблема.

1. Проблеми са дефинисањем методе анализе (садржаја) докумената

Израз *анализа садржаја* – *Content Analysis* уобичајен је у методологији и науци код нас и у свету. У логичкој и методолошкој литератури анализом садржаја назива се један од најједноставнијих облика основне методе анализе. Због привидне једноставности и необичности техника које се у њој примењују, анализа садржаја је веома „атрактивна” метода. Стога је бројне присталице стекла после првих истраживања садржаја новина, које је провео *Берелсон*, и истраживања садржаја пропагандних порука, које је обавио *Ласвел*. Међутим, будући да је „атрактивна”, привлачила је кориснике само као помоћна метода, док су анкета, интервју, посматрање и друге оперативне методе коришћене као основне методе у истраживању.

¹⁶⁰ Неђо Даниловић урадио је докторску дисертацију под насловом „Специфичности израде кодекса појмова и шифара у политиколошким истраживањима, која је одбрањена на Факултету политичких наука у Београду 5. марта 2004. године.

Основни разлог за запостављање методе анализе садржаја јесте наслеђена стереотипна предрасуда да је та метода само помоћни инструмент у неком глобалном истраживању актуелних феномена, као и релативна неистраженост укупних могућности анализе садржаја као научне методе. А управо те могућности чине је значајном оперативном методом за прикупљање података, док се њеном доследном применом даје научни карактер истраживањима. Научни карактер методе анализе садржаја огледа се, пре свега, у томе што испуњава услове који се односе на предмет сазнања (*садржајна страна науке*), на начин сазнања (*методолошка страна*) и на истинитост сазнања (*суштинска страна науке*).

За означавање појма анализа (садржаја) докумената у методолошкој, политиколошкој, социолошкој и психолошкој литератури, као и у литератури других научних дисциплина, наводи се више израза. Најчешћи су „анализа докумената”, „посматрање докумената”, „проучавање докумената” и „анализа садржаја докумената”. Употреба више термина за тај појам указује на чињеницу да у научној теорији нема потпуне сагласности о називу методе, и да у вези с том методом још нису решена многа питања.

У методологији и политикологији углавном се говори о „анализи садржаја докумената”. Разлог за коришћење тог назива у политиколошким истраживањима вероватно је то што се та метода превасходно односи на садржај докумената. Међутим, тај назив није адекватан због више разлога. У њему се инсистира искључиво на садржају докумената, док се занемарују друга њихова својства: форма, облик, састав, старост, порекло итд. Та својства докумената значајни су носиоци података и обавештења у многим истраживањима, нарочито у историјској науци. Наглашавање термина „садржај” у називу методе, према мишљењу Славомира Милосављевића, оправдано је само због чињенице да „управо садржај чини сваки документ документом” и да „документ лишен садржаја постаје обична ствар”.¹⁶¹ Међутим, без обзира на то што је сваки смислени исказ (који садржи податке) о нечему саставни део садржаја документа, чини се, ипак, да је такво схватање „анализе садржаја докумената”, у чијој се структури налазе назив методе, општи предмет истраживања и основни извор података – преширок.

¹⁶¹ Славомир Милосављевић, *Политичка акција*, Институт за политичке студије Факултета политичких наука, Београд, 1997, стр. 262.

Још мање је адекватан назив „посматрање докумената”, у којем су, иако је ближи чулном опажању докумената, запостављени мисаони процеси и чињеница да се сазнање о предмету истраживања стиче увидом у вербалне исказе садржане у разним писаним документима, а ти искази, ипак, непосредно припадају испитивању. Због тога се сазнања садржана у документу не сазнају непосредно чулним (искуствено) опажањем, него посредством исказа аутора документа, што је уистину индиректно писано испитивање.

Изузетак чине само документа, као што су магнетофонске и видео-траке, на којима је наснимљен нечији оригинални говор и у вези с којима се може говорити о посматрању, али и о испитивању садржаја докумената. У анализи докумената у којима се истражују понашање или говор беседника примењује се посматрање, а када се трага за сазнањима о питањима која су садржана о исказима говорника, реч је о испитивању.

На основу наведених проблема у вези с одређивањем назива методе очигледно је да називи који су до сада коришћени нису савним одговарајући, те да треба трагати за новим називом који ће потпуније одражавати њену суштину. Отуда нам се чини прикладнијим и прецизнијим назив „метода анализе докумената”, којим се обухвата анализа и садржаја и форме докумената, као и посматрање и испитивање. Наиме, анализа јесте основна метода сазнања и научног сазнања, али се њоме не завршава ниједно сазнање.

2. Појмовно одређење анализе (садржаја) докумената

Шта се све подразумева под *анализом садржаја* показаћемо на основу неколико дефиниција које су објављене у новијој литератури.

Старија одређења анализе садржаја наглашавају да се она односе само на манифестни садржај поруке.

Према Вејплесу и Берелсону, систематском анализом садржаја чини се покушај да се разјасне узгредни описи садржаја ради пружања објективног приказа природе и релевантне снаге подстицања који делују на читаоце или слушаоце.¹⁶²

¹⁶² D. Waples, B. Berelson, *An Essey in Content Analisis*, University of Chicago, Graduate Library School, 1941, No.2.

Берелсон сматра да је анализа садржаја техника истраживања објективних, систематских и квантитативних описа очевидног садржаја комуникације.¹⁶³

Леите и Пул мисле да се анализом може сматрати она изрека из друштвених наука која испуњава следеће захтеве: да се односи на синтактичка и шематска обележја; да с високим степеном тачности указује на учесталост таквих обележја; да упућује на обележја помоћу општих стручних термина и у стручним изразима узетим из општих ставова друштвених наука, те да се с великом прецизношћу користи при употреби стручних термина који указују на проучавање обележја.¹⁶⁴

Према Јанису, анализа садржаја може да се односи на сваку технику класификације знакова носилаца: она се ослања једино на судове који се, теоријски, могу редати од издиференцираних запажања до обичних наслућивања неког аналитичара или групе аналитичара о томе који знак носилац припада некој одређеној категорији, на основу изричито уређених правила, под условом да се судови аналитичара оцењују исто као и рад неког научног посматрача. Резултати анализе садржаја исказују учесталост понављања знакова или група знакова за сваку категорију класификовања.

Слично као Берелсон, Холсти анализу садржаја одређује као технику за објективан систематичан и општи опис манифестног садржаја текста, при чему под „манифестним” подразумева опис очевидног (отворени), а не латентног садржаја.¹⁶⁵

Према загребачком политикологу Павлу Новоселу, анализа садржаја је високо формализовани поступак, чији је основни циљ да квалификовани материјал раздружи у низ јединица према неком систему категорија и да, затим, те јединице обради квантитативно.¹⁶⁶

Новија поимања анализе садржаја не односе се само на наглашавање описа садржаја, већ се инсистира да се анализом

¹⁶³ В. Berelson, *Content Analysis in Comenications Pesearch*, The Free Press, Glencoe, 1952, No. 37.

¹⁶⁴ В. Berelson, *Анализа садржаја*, Институт друштвених наука, Београд, 1960.

¹⁶⁵ D.R. Holsti, *Content Analysis for the social Sciences and humanites*, Addison Wesley, 1969.

¹⁶⁶ Адолф Бибич, Павле Новосел, *Хрестоматија политичке знаности*, Напријед, Загреб, 1971.

стичу увиди и у изворе порука. Тиме се помера тежиште анализе садржаја са проучавања садржаја на проучавање извора, који преко садржаја показује неке своје особине и циљеве. У том смеру је Крипендорф, за кратко време, дао две сличне дефиниције, у којима истиче да је анализа садржаја истраживачка техника за извођење поновљивих и поузданих закључака из садржаја о његовом контексту.¹⁶⁷

За Стјепана Гределја анализа садржаја је одређеним теоријско-хипотетичким оквиром усмерен истраживачки поступак, којим се ствара обејективна и систематична искуствена грађа о садржају друштвеног комуницирања која омогућује извођење релевантних закључака о друштвеном контексту у којем се одвија комуницирање.¹⁶⁸

С методолошког становишта занимљиву дефиницију анализе садржаја дао је Руди Стојак, који је нагласио „да сасвим сигурно она није само скуп методолошких инструмената и поступака, јер све више тежи да се укључи у поља истраживања која задиру у суштину поруке, нарочито квалитативним одређењима. Заједнички фактор за целу технику анализе садржаја јесте да се израчунавањем фреквенција, ширењем и другим операцијама (категорије, класификација, операционализација и др.) дође до структуре текста како би се дошло до дефункције и закључивања”.¹⁶⁹

Навођење дефиниција анализе садржаја закључујемо најкомплетнијом дефиницијом, по свим својствима, коју су дали Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић. Уместо анализе садржаја ти аутори користе назив „анализа докумената“, а методу дефинишу као „неопходан, продоран и поуздан оперативни метод сакупљања и третмана података о прошлим, садашњим и будућим појавама, о територијално и временски блиским, али и веома удаљеним појавама”. Непосредни предмет истраживања применом анализе докумената може да буде „сваки чинилац, део

¹⁶⁷ Наведено према Стјепану Гределју (1986): „С ону страну огледала”, у: Богољуб Пејчић (уредник), *Методологија емпиријских истраживања*, Београд, Дефектолошки факултет, стр. 509.

¹⁶⁸ Стјепан Грудел, „С ону страну огледала”, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд, 1986.

¹⁶⁹ Руди Стојак, *Метода анализе садржаја*, Институт за проучавање националних односа, Сарајево, ДП "Графичар", Тузла, 1990.

или целовита политичка појава, њена квантитативна или квалитативна својства итд. ако је на било који начин забележено”.¹⁷⁰

Групом наведених дефиниција обезбедили смо широк преглед различитих обележја методе анализе (садржаја) докумената, чијим се критичким преиспитивањем долази до једног новог синтелизованог оперативног одређења те методе које ћемо настојати да користимо у овом раду.

Анализа (садржаја) докумената је самостална, оперативна, емпиријско-теоријска метода прикупљања објективних, систематских, квантитативних и квалитативних података на основу којих се, уз доследну примену логичких правила анализе, дефинисања, суђења и закључивања долази до истинитог сазнања¹⁷¹.

3. Предмет истраживања методе анализе (садржаја) докумената

Предмет истраживања методе анализе (садржаја) докумената јесу општи, посебни и појединачни догађаји, друштвени реалитети, стања, својства, активности итд. који се истражују посредством исказа садржаних у разним документима, а њихова основна својства су: смисленост и значење, као и целовитост и одређеност исказа временом, простором, садржином и формом¹⁷².

Са становишта друштвених наука није посебно значајно да ли се предмет анализе (садржаја) докумената истражује непосредно (као сам догађај) или посредно (његово презентовање у документима). Важна је чињеница да се не истражују само догађаји већ и природне и друштвене творевине које чине друштвене реалитете, а не догађаје. Осим тога, истражују се и одређена стања, својства и активности. Као у свим другим друштвеним истраживањима, и у истраживањима у којима се примењује метода анализе (садржаја) докумената, важно је да се запази да између предмета истраживања и научног сазнања посредују извори података, разне манифестације и индикатори предмета истраживања, као и истраживачке процедуре и технике. Отуда приликом

¹⁷⁰Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2000. године, стр. 549.

¹⁷¹Неђо Даниловић, *Специфичности израде кодекса појмова и шифара у политиколошким истраживањима*, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, 2005. стр. 30.

¹⁷²Исто, стр. 548.

примене анализе (садржаја) докумената у истраживањима у области друштвених и природних наука постоји више ситуација:

У првој ситуацији је документ предмет истраживања. На пример, наставни план и програм је основни документ на сваком факултету који има физичке, интелектуалне, формалне и садржајне карактеристике, а може да се истражује непосредно, као документ, и посредно, онако како је презентован у уџбеницима појединих предмета, што се ређе примењује.

Друга ситуација настаје када се неки друштвени догађај истражује посредством више докумената и исказа који су у њима садржани. У таквим истраживањима се, према правилу, констатују постојање разлика између изворних докумената, као извора података, и других докумената који су били предмет истраживања.

Трећа ситуација се односи на документ као реалитет предмета анализе (садржаја) докумената. У таквој ситуацији документ је извор података о себи, тако да нема посредованих исказа из других докумената.

Неки аутори сматрају да предмет (анализе) садржаја докумената могу да буду и поруке, што је у основи тачно, јер већина смислених исказа садржи неку поруку. Међутим, поставља се питање да ли сви смислени искази садрже поруку у основном значењу, због чега је порука, као битан део сложених исказа, преуска одредба предмета истраживања.

Предмет анализе (садржаја) докумената може да буде и значење. Наиме, не постоји ни један смислени исказ без неког значења, али значење није једина компонента исказа. И у случајевима када је значење предмет анализе (садржаја) докумената постављају се многа питања: На која значења се мисли? Да ли је реч о непосредно исказаном значењу или о значењу контекста? На кога се све односи предметно значење итд. Та и друга питања се постављају од настанка методе анализе (садржаја) докумената.

4. Место методе анализе (садржаја) докумената

Многи аутори, покушавајући да одреде место методе анализе (садржаја) докумената, у својим писаним радовима говоре о тој методи не као о самосталној, већ као о помоћној методи, па чак и као о техници и инструменту за сакупљање података. То са становишта теорије методологије није оправдано због тога што се

анализа, заједно са аналогijом, сматра основном посебном методом којом се може свеобухватно истраживати документ као ствар и као облик људског комуницирања. Ту методу од настанка карактерише специфична логика односа према хипотезама пројекта истраживања и, без обзира на то да ли се користи као самостална метода истраживања или заједно с другим методама, увек су за њу везане специфичне норме и поступци закључивања. Управо то јој даје обележје посебне оперативне методе.

Потврда за такву тврдњу налази се код бројних аутора различите провинијенције, а најбољу аргументацију за то дали су Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић у делу „Основе методологије политичких наука”. У том делу, поред осталог, издвајају више компонената и својстава те методе као самосталне оперативне методе. На пример:

а) логичка основа методе анализе (садржаја) докумената јасно је дефинисана. Она је заснована на логичким правилима дефинисања, суђења и закључивања, као и одредбама закона истинитог сазнања и може да поднесе све логичке системе;

б) епистемиолошки део је довољно развијен тако да су евидентна два подсистема научног сазнања: о предмету науке у оквиру које се примењује као метода, о методи као посебном предмету, као и о релацијама са методологијом и предметном науком;

в) методолошко-технички део је постулиран и налази се у развоју, а у теорији и пракси позната су два вида ове методе: *квантитативна и квалитативна анализа (садржаја) докумената*. Метода анализе (садржаја) докумената има и своје развијене поступке и инструменте за прикупљање и обраду података, укључујући и рачунаре¹⁷³.

С обзиром на та и друга својства, може се закључити да су неzasнована и погрешна одређења те методе као технике и инструмента прикупљања података у теорији методологије.

Према свим одликама, метода анализе (садржаја) докумената јесте самостална емпиријско-теоријска метода која у истраживањима може да има различите улоге. Наиме, може да се користи у истраживању постојећег научног фонда докумената пре израде

¹⁷³ Видети шире: Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, *Основе методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2000, стр. 547.

пројекта истраживања; као једна од метода прикупљања података у истраживању; као метода обраде података у испитивању и као самостална метода прикупљања и обраде података и формирања научног сазнања, а користи се и као једина могућа метода научног сазнања у неком истраживању.

Полазећи од овако широких могућности примене, Берелсон наводи чак 17 типова коришћења те методе, које се могу поједностављено класификовати у три релативно издвојене области:

– *прва* област се односи на развој различитих техника и, посебно, на развој методологије анализе садржаја и преиспитивање нових могућности примене те методе у различитима научним областима;

– *друга* област је усмерена на истраживање општих и специјалних комуникација кроз масовне писане и електронске медије и друге изворе, а посебно на трагање за квалитативним димензијама анализе ради интерпретације латентних садржаја у порукама;

– *трећа* област примене методе анализе садржаја претежно је усмерена на лингвистичка истраживања, посебно на (1) испитивање семантичких особина књижевних дела и (2) испитивање система разумљивости разних писаних дела.

Иако наведеним општим групама нису обухваћене све области у којима се примењује анализа садржаја, може се закључити да је веома широк делокруг примене те методе. Широка примена те методе у свакодневном животу и разноврсност циљева који њоме желе да се постигну само су делимично објашњење за бројна неслагања међу научним радницима у вези са одређивањем основних особености те значајне оперативне методе за прикупљање података. Намера нам је да у овом раду, осим одговора на остала отворених питања, отклонимо и ту дилему.

Управо такве могућности примене чине методу анализе (садржаја) докумената значајном оперативном методом за прикупљање података која, уколико се доследно примени, даје научни карактер истраживањима. Научни карактер те методе огледа се и у томе што она испуњава услове који се односе на предмет сазнања (*садржајна страна науке*), на начин сазнања (*методолошка страна*) и на истинитост сазнања (*суштинска страна науке*).

5. Врсте методе анализе (садржаја) докумената

У литератури се помињу три врсте анализе (садржаја) докумената: *класична, квалитативна и квантитативна анализа*. У неким радовима, зависно од примењених критеријума анализе, говори се и о: *спољашњој, унутрашњој, валентној, статистичкој, динамичкој, контигенцијској, фреквентној, нефреквентној, униваријантној и мултиваријантној анализи* (садржаја) докумената.

5.1. Класична анализа (садржаја) докумената

Зависно од степена на којем се обавља, класична анализа (садржаја) докумената може да буде: *интерна и екстерна*. Сматра се обликом квалитативне – нефреквенцијске анализе садржаја, коју су први развили историчари, а касније су је прихватили и истраживачи из других научних дисциплина. Класична анализа докумената датира од настанка науке и дели се на *општу анализу*, која обухвата *историјску и социолошку*, и на *посебне анализе*, у које спадају: *правна, економска, психолошка, политиколошка, статистичка и друге анализе*.¹⁷⁴

Будући да је за сваку класификацију унутар једне методе неопходно да се претходно утврде основни критеријуми, разлике и сличности, у одређивању врста методе анализе (садржаја) докумената користимо искључиво критеријуме својстава, инструмената и поступака у прикупљању података том методом.

Отуда, на основу примене критеријума својстава инструмената, може се рећи да постоје две основне врсте методе анализе (садржаја) докумената: *квалитативна или нефреквенцијска и квантитативна или фреквенцијска анализа*.¹⁷⁵

Многи аутори инсистирају на повезаности и неодвојивости те две врсте методе анализе (садржаја) докумената, али ћемо их у овом раду одвојено посматрати због методолошких разлога и због специфичности њихове примене.

¹⁷⁴Живан Танић, *Метод посматрања (анализе) докумената*, Институт друштвених наука, Београд, 1961, стр. 136–174.

¹⁷⁵Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић, *Методологија политичких наука*, „Службени гласник”, Београд, 2002, стр. 550.

5.2. Квалитативна анализа (садржаја) докумената

Број аутора који заступају квалитативне приступе у анализи (садржаја) докумената веома је велики. Међу најзначајније спадају: П. Лазарсфелд, Ј. Ритсер, А. Џорџ, К. Бајер, Г. Гербнер, Т. Адорно, К. Крипендорф, Ж. Танић, С. Милосављевић и други.

Један од водећих аутора у области методологије социолошких и политиколошких истраживања – Лазарсфелд дао је значајан допринос расветљавању супротности квалитативног и квантитативног приступа у анализи (садржаја) докумената. Његова основна идеја заснива се на чињеници да је иза објективног садржаја у неком документу обично скривен латентни **контекст**, који није видљив, па је наопходно да се подједнак значај придаје анализи манифестног и латентног садржаја у порукама. Ипак, Лазарсфелд се залагао да се у примени анализе садржаја, као методе, више инсистира на истраживању сложених, латентних структура које се не могу непосредно мерити, али о којима се може закључивати на основу објективних садржаја у некој поруци.

За Ритсера је анализа садржаја скуп методолошких правила и поступака за процењивање пружених информација. Он је увео елементе вредновања презентованих информација, што тој методи даје квалитативно обележје. Међутим, Ритсерове опаске се наглашавају на Лазарсфелдове идеје, па и он анализу садржаја означава као истраживачку технику и инструмент за истраживање друштвеног и идеолошког садржаја у текстовима.

Крацауер критички анализира Берелсонове методолошке поставке и наглашава да квантификација још није доказ прецизности и релевантности резултата истраживања. Због тога препоручује да се при анализирању комплексних текстова већа пажња посвети међувезама у тексту, јер у случају изолованих података мања је могућност за доношење закључака. Полазећи од таквог становишта, Крацауер сматра да је неопходно развијање квалитативне варијанте анализе садржаја, у којој тежиште треба да буде на реконструкцији **контекста**, (при чему треба обратити пажњу на интенцију поруке), разматрању латентних структура и значењу појединачности.

Један од представника квалитативног приступа у анализи садржаја јесте и А. Џорџ, који сматра да у анализи садржаја треба испитивати *присутност* и *одсутност* неке карактеристике или синдрома садржаја као предлоге за закључивање. Он с правом

наглашава „да на плану истраживања методом анализе садржаја не смеју бити доминантне формалне (фреквенцијске) карактеристике истраживања, а у циљевима истраживања потребно је поставити основне хипотезе о неком садржају и затим пратити постоји ли тај хипотетички садржај или не постоји у адекватној мери.“¹⁷⁶

Иако се није посебно бавио методом анализе садржаја, К. Бајер у примедбама које се односе на методологију друштвених истраживања указује „да постоје неки садржаји који нису прилагодљиви квантификацији”. Према Бајиеру, квантификација је, на одређени начин, „бројање, односно, агрегирање међусобно раздвојених објекта у којем нема континуираног динамичког мерења.“¹⁷⁷

У покушају да помири супротности између квалитативног и квантитативног приступа у анализи садржаја, Г. Гербнер наглашава „да примарни задатак аналитичара садржаја у подручју масовних комуникација лежи у настојању да се прикупљају разне информације о одређеном садржају, а затим да се тестирају изводи из садржаја како би се могли непристрасно донети закључци о социјалним појавама.“¹⁷⁸ Такво схватање методе анализе (садржаја) докумената корак је даље у односу на класичне Берелсонове поставке и све више добија обележје комплексне методе у прикупљању података којом треба дубље да се проникне у изворне, скривене и недоступне информације.

У наглашавању предности квалитативне анализе садржаја, Т. Адорно указује на потребу разумевања „смислених веза”. Он критички примећује да „речи и реченице не стоје издвојене у неким самосталним категоријама, па је свака супротна квантификација незадовољавајућа.“¹⁷⁹ Међутим, без обзира на то што не прихвата примат квантификације и статистичке семантике, он остаје на становишту да „научност је мерење”, али и додаје „да

¹⁷⁶Руди Стојак, *Метода анализе садржаја*, Институт за проучавање националних односа Сарајева и Друштвено предузеће "Графичар" из Тузле, Сарајево, 1990, стр. 51.

¹⁷⁷Видети шире: К. Baier, *The Morale Point of Veiv - A Rational Basis of Erics*, New York, 1965.

¹⁷⁸G. Gerbner, *On Content Analysis and Critical Research in Mass Comincation*, У зборнику радова: L.A. Dehter – D.M. White: *People, Society and Mass Com-munication*, The Free Press, New York, 1964.

¹⁷⁹T. Adorno, *Protokolle und referate des Seminars - Probleme der qualitative Inhaltsanalyse*, Institute fur socialforschung der J. W. Goathe, Universitet, Frankfurt, 1962.

квалитативна анализа садржаја диктира друштвени садржај текста.”¹⁸⁰

Изразити представник „помириоца” квалитативног и квантитативног приступа у анализи садржаја јесте К. Крипендорф. Он анализу садржаја дефинише као „истраживачку технику за извођење поновљених и ваљаних закључака из података, према њиховом контексту..., који се констатује на основу знања из претходног истраживања о појави.”¹⁸¹

Од новијих радова из области анализе (садржаја) докумената који имају уравнотежен научни приступ према квалитативној и квантитативној анализи издвајају се рад Рудија Стојака „Метода анализе садржаја” из 1990. године, капитално дело Славимира Милосављевића и Ивана Радосављевића „Основе методологије политичких наука”, из 2000. године, као и „Практикум из методологије политикологије” Славомира Милосављевића и Џевада Термиза, из 2000. године и докторска дисертација Неђе Даниловића “Специфичности израде кодекса појмова и шифара у политиколошким истраживањима”, из 2005. године.

На основу наведеног прегледа аутора који се заузимају за квалитативни приступ у истраживању друштвених појава видљиво је да не постоји сагласност квалитативном одређењу анализе (садржаја) докумената. Чак ни у стандардном приручнику за анализу садржаја -аутора Ласвела, Леитеа и других- квалитативна анализа (садржаја) докумената није третирана на прави начин, већ се претежно разматра квантитативна анализа¹⁸². Због тога је тај методолошки поступак – који се примењује у анализи (садржаја) докумената – остао теоријски необјашњен и практично неразрађен. То је разлог више да се у овом раду квалитативној анализи (садржаја) докумената посвети више пажње. Један од првих корака у том правцу јесте покушај да се дефинише тај тип методе анализе (садржаја) докумената.

¹⁸⁰Т. Adorno, Einleitung in die Musiksoziologie, Frankfurt, 1962.

¹⁸¹К. Krippendorff, *Content Analysis - An Intraduction to Its Methodology*, Sage Publications, Beverly Hills, London, 1981.

¹⁸²Н. Lasswell, N. Leites i dr., *Language of Politics, Studies in Quantitative Semantics*, New York, 1949.

У друштвеним наукама *квалитативна анализа садржаја* јесте врста методе анализе (садржаја) докумената којом се, помоћу логичких мисаоних процеса, утврђују основна квалитативна својства проучаване друштвене појаве.¹⁸³ То прати настојање да се дође до узрочних, функционалних и других детерминистичких објашњења и, посебно, до веза и односа између основних чинилаца појаве која се истражује, с тежиштем на њеном настанку, развоју, узроцима и последицама по друге друштвене појаве.

Квалитативна анализа се у друштвеним наукама односи на садржај докумената. Користи се за истраживање елемената контекста садржаја који се посматра сам за себе. У неким случајевима квалитативна анализа се своди само на констатацију да постоје или да недостају поједини важни елементи садржаја. Том анализом се не истражују учесталост или фреквенција појављивања појединих категорија, већ само квалитет манифестног садржаја и начин његовог објашњења у датом контексту. Погодна је за примену на малом узорку или за анализу појединачних докумената (на пример, одлука о расписивању избора, одлука о ступању у одређене економске интеграције, одлука о приступању неке земље Европској унији или НАТО савезу и слично).

Квалитативна анализа садржаја најчешће се употребљава за: претходну анализу докумената ради формулисања хипотеза које се касније тестирају (потврђују или одбацују) систематском квантитативном анализом; брзо откривање карактеристика садржаја документа; верификацију главних атрибута садржаја којима се исказује припадање или неприпадање предмету истраживања; дескриптивну анализу садржаја, односно кодирање основних обележја документа; кодирање слободних одговора прикупљених у току анкетања, и формулисање отворених одговора у упитницима који омогућавају алтернативни избор. Осим тога, квалитативна анализа је неопходан истраживачки поступак који претходи свакој квантитативној анализи (садржаја) докумената и којим се прецизније одређују категорије и јединице анализе. Та врста анализе докумената, у суштини, одговара на два питања: *шта* и *како* је нешто речено, а примењује се у истраживању спољних и унутрашњих карактеристика њиховог садржаја.

¹⁸³ Даниловић Неђо, *Специфичности израде кодекса појмова и шифара у политиколошким истраживањима*, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, 2005.

У неким истраживањима у области друштвених и хуманистичких наука квалитативна анализа садржаја није само претходна и помоћна техника за квантитативну анализу садржаја, већ је и једина техника која се може применити у анализи садржаја појединих докумената. У теоријским истраживањима она је незаменљива техника у прикупљању података и без ње нема ваљаних истраживања контекстуалних исказа и значења. У квалитативној анализи се интуитивно оцењује и користи номинална скала у мерењу. Квалитативна својства (атрибути, карактеристике) кодирају се тако да се свакој категорији квалитативне варијабле (својство појаве) придруже бројчане ознаке (1, 2, 3, 4), или испитаник добије ознаку „један“ (1) ако припада одређеној категорији, а ознаку „нула“ (0) за категорије којима не припада. У квалитативној анализи (садржаја) докумената односи између модалитета неког својства појаве која се истражује не могу да се изразе математичким апаратом. Квалитативни подаци добијени методом анализе (садржаја) докумената, ради лакше обраде, претходно се класификују у категорије, које се изражавају у фреквенцијама.¹⁸⁴

Савремена квалитативна анализа се не заснива само на утиску, већ се све више оријентише на тематску анализу за коју је неопходна кодификација тема (дефинисање и класификовање) и одговарајуће евидентирање. Ако се томе дода и примена савремених рачунара и статистичких поступака у анализи садржаја, с правом се може рећи да се значајно смањује разлика између квалитативне и квантитативне методе анализе (садржаја) докумената. То потврђују и савремена становишта неких аутора - попут Славомира Милосављевића и Ивана Радосављевића, Џевада Термиза и Неђе Даниловића - који у својим истраживањима доказују да је квантитативни приступ у истраживању објективно датог садржаја недовољан и да се мора све више комбиновати с квалитативном анализом,¹⁸⁵ јер је истинити садржај често прикривен у контексту.

5.3. Квантитативна анализа (садржаја) докумената

Квантитативном анализом (садржаја) докумената бавили су се бројни аутори, а најзначајнији допринос разради те врсте методе

¹⁸⁴Г. Гојков, Р. Круљ, М. Кундачина, *Лексикон педагошке методологије*, Виша школа за образовање васпитача, Вршац, 2002, стр. 120.

¹⁸⁵С. Милосављевић, И. Радосављевић, *Методологија политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2002, стр. 552.

анализе садржаја дали су: Б. Берелсон, Х. Ласвел, А. Каплан и Ј. Голдстен.

За Берелсона „анализа садржаја је истраживачка техника за објективно описивање, систематику и квантификацију манифестних садржаја у комуникацијама.“¹⁸⁶

Из тако постављене дефиниције развили су се истраживачки поступци који су били тежишно усмерени на откривање фреквенција - учесталости неког дела поруке, симбола и другог појавног облика, што је утицало на истраживаче да развијају статистичке моделе анализе, све до примене компјутера у анализи.¹⁸⁷

Берелсон је заслужан за увођење термина „категорије“, чиме је додатно развио методолошку страну те методе. Инсистирао је да се приликом категоризације бројног материјала нарочита пажња обрати на битне карактеристике категорија, као што су: хомогеност, комплетност, међусобна искључивост, објективност, адекватност итд.¹⁸⁸

У својим истраживањима Берелсон је значајну пажњу посветио двама важним елементима предмета анализе садржаја, који су касније постали класични елементи у испитивању комуникацијског материјала: „шта се каже“ и „како се каже“. Та два важна елемента предмета анализе садржаја Берелсон је детаљно операционализовао на следећи начин:

„А. Шта се каже: а) предмет анализе (о чему је реч у комуникацији); б) усмереност поруке (да ли је повољна или неповољна према субјекту); в) стандард (шта је основ на основу којег се врши класификација усмерености); г) вредности (шта откривају циљеви поруке); д) методе; ђ) особине (какве су карактеристике личности); е) актери (ко иницира активности); ж) ауторитет (у чије се име врши утицај кроз поруку); з) порекло (одакле долази порука) и з) циљ (коме је порука упућена).

¹⁸⁶В. Berelson, P. Layarsfeld, *The Analysis of Communications Content*, University of Chicago, New York, 1948.

¹⁸⁷Видети шире: Руди Стојак, *Метода анализе садржаја*, Институт за проучавање националних односа Сарајево и Друштвено предузеће "Графичар" из Тузле, Сарајево, 1990, стр. 38-46.

¹⁸⁸Исто, стр. 42.

„Б. Како се каже: а) форма комуникације (прича, новински чланак, радио прилог и ТВ прилог, статистички извештај о пословању итд.); б) форма исказа (граматичка или синтактичка форма јединице исказа); в) интензитет - снага (убедљивост лансирања поруке); г) порука (реторички или пропагандни карактер комуникације).”¹⁸⁹

Значајан допринос развоју методе анализе садржаја Берелсон је дао увођењем статистичких метода у интерпретацију добијених резултата и, посебно, у стварању начина за електронску обраду података на основу једнозначних категорија и захтева за ригорозном класификацијом.

Харолд Ласвел је дао највећи допринос испитивању политичке пропаганде методом анализе садржаја, као и проучавању структуре пропагандних метода нацистичке немачке у Другом светском рату. Основна идеја му је била да пропагандне поруке могу да буду поуздан извор за предвиђање стварних ратних потеза и планова.

Ласвел и његови сарадници дефинисали су анализу садржаја као „квантитативну семантику” за коју се, уопште, због објективности и прецизности, користи статистичка метода.¹⁹⁰ У том периоду (1930) настале су опште Ласвелове напомене о методи анализе садржаја, чија је суштина у следећим исказима.

„(1) Категорије анализе употребљене за класификацију садржаја морају бити експлицитно дефинисане, тако да поседују висок степен валидности и релијабилности“.

„(2) Аналитичар не може пристрасно извршити селекцију материјала који обрађује, већ га мора систематски и објективно обрадити и обухватити све јединице предвиђене узорком“.

„(3) Будући да последице анализе садржаја могу имати значајнијег утицаја на доношење неких одлука, то обавезује на брижљиву и ригорозну математичку и статистичку обраду.”¹⁹¹

¹⁸⁹ Исто стр. 43.

¹⁹⁰ Н. Lasswell, D. Lerner, I. de Pool. S., *The Comparative Study of Symbols*, Stanford Universitete Press, 1953.

¹⁹¹ О општина Ласвеловим напоменама о методи анализе садржаја видети шире у: М. Janowity, D. Harold, S. Lasswell, *Contribution to Content Analysis*, Public Opinion quarter, 1968.

Значај квантитативних карактеристика у анализи садржаја наглашавају и Каплан и Голдстен, који сматрају „да анализа садржаја тежи пружити квантитативну класификацију садржајног скупа у изразима неког система категорија подешеног за пружање података према спецификацији хипотеза које се односе на тај садржај”.¹⁹²

Каплан је дао још једну дефиницију анализе садржаја у којој каже „да ова метода покушава истаћи систематску и квантитативну карактеристику значења неког одређеног скупа података”.¹⁹³ У тој дефиницији анализе садржаја Каплан наглашава потребу да се ограниче скупови одређених карактеристика неког документа који се анализира и да у интерпретацији анализе тежиште буде на главним квантитативним скуповима предмета анализе који су операционализовани у хипотезама истраживања.

На основу наведеног прегледа ставова неколико аутора који су значајно допринели развоју квантитативног приступа у анализи садржаја може се закључити да су они квантитативну анализу углавном третирали као статистички поступак за експликацију чињеница (карактеристика) у садржају неке комуникације.

Међутим, треба узимати у обзир чињеницу да квантитативна анализа садржаја није само статистички поступак за регистрацију учесталости појединих јединица садржаја неке комуникације. Она је, пре свега, методолошки поступак, односно истраживачка техника методе анализе (садржаја) документа којом се, помоћу логичких мисаоних процеса и применом статистичких поступака, утврђују, приказују и образлажу квантитативни показатељи о појави која се истражује у одређеном документу.

Квантитативна анализа је, дакле, истраживачка техника методе анализе (садржаја) документа којом се прикупљају дескриптивни подаци о квантитативним варијаблама (својствима-атрибути-ма, карактеристикама) садржаја неког документа¹⁹⁴. Али, де-

¹⁹²А. Kaplan, J.M. Goldsten, Reliability of certain Categories for classifying Newspaper Headlines, Library of Congress, 1943.

¹⁹³А. Kaplan, *Content Analysis and Theory of Sign*, Philos. Sciences, 1943.

¹⁹⁴Под статистичком методом подразумева се анализа квалитативних, квантитативних, хронолошких и географских података. Отуда се у раду

скриптивни подаци имају и квалитативна обележја. У тој врсти методе анализе (садржаја) докумената квантитативна је само форма поступка, јер је и кодирање елемената садржаја једна од операција у којој се селекују квалитативна својства (атрибути и карактеристике) садржаја неког документа.

Применом квантитативне анализе садржај документа се прво разврстава у раније формулисане категорије, затим се кодира у јединицама анализе и, касније, описује на основу логичких мисаоних процеса. На крају, доноси се закључак о обележјима појаве која се у документима истражује према предмету, циљевима, задацима и хипотезама истраживања.

5.4. Избор врсте методе анализе (садржаја) докумената

Избор врсте методе анализе (садржаја) докумената вештачко је питање. Метода анализе (садржаја) докумената подељена је у овом раду на квалитативну и квантитативну анализу због методолошких разлога. У суштини, реч је о два аспекта (приступа) анализи (садржаја) докумената, који се међусобно допуњују и комбинују у истраживањима.

Квалитативном анализом (садржаја) докумената у истраживањима у друштвеним и хуманистичким наукама истраживач проналази општи и основни смисао поруке или информације која је садржана у неком документу.

Квантитативном анализом истраживач проналази у документима одређене елементе који могу да се броје или мере, да би дао јачи и уверљивији доказ о општем и основном смислу поруке или информације коју документ садржи. Ту поруку на основу квалитативне анализе истраживач одмах не види, већ је само назире, па се квантитативна анализа може сматрати даљим степеном верификације хипотезе за коју се помоћу квалитативне анализе још не може доћи до довољно поузданог доказа. Стога у

појмом „дескриптивни подаци” обухватају и појмови квалитативних, али и хронолошких и географских података који нису хронолошки исказани. Дакле, подаци о времену, редоследу и простору могу да се исказују дескриптивно, јер је, на пример, временски одређено и дескриптивно речено „догађа се у време провођења избора”. Велика је заблуда да постоји квантитативна анализа као засебна анализа. Она је само проширени облик квалитативне анализе, јер се квантитет и јавља као израз и као исказ одређеног квалитета. Квантитативна анализа само је квантитативна по форми (као додатни инструмент), а не по суштини сазнајног процеса.

истраживањима треба тежити за синтезом квалитативног и квантитативног аспекта анализе (садржаја) докумената.

Без квалитативног аспекта квантитативна анализа (садржаја) докумената у друштвеним и хуманистичким наукама нема никаквог смисла. Наиме, неопходно је да се добијеним квантитативним, односно бројчаним индикаторима дода одговарајући друштвени смисао.

У анализи (садржаја) докумената у друштвеним и хуманистичким наукама квантитативни приступ се примењује у процесу прикупљања података, док је за интерпретацију резултата истраживања неопходан квалитативни приступ. Међутим, треба узимати у обзир чињеницу да се у процесу прикупљања података из докумената - када се, пре свега, користи квантитативни приступ - не може сасвим разграничити до када је анализа садржаја докумената квантитативна, а када постаје квалитативна метода истраживања. Осим тога, и у фази интерпретације резултата истраживања, када се углавном примењује квалитативни приступ, у анализи (садржаја) докумената мора да се води рачуна о томе да различити квантитети не могу да се вреднују на исти начин¹⁹⁵.

То значи да је метода анализе (садржаја) докумената, у основи, јединствен квантитативно-квалитативни технички поступак у истраживању различитих облика симболичког општења у документима и да само у одређеним моментима истраживачког поступка тежиште може да буде на једној или на другој техници методе анализе (садржаја) докумената. Отуда се та метода не може третирати само као квантитативна, нити, пак, само као квалитативна метода. Не постоји ништа у науци што је квантитативно, а да није квалитативно. У систему појмова по предмету јављају се и квантитативни и квалитативни појмови, али само изузетно могу да се засебно истражују.

¹⁹⁵Видети шире: Р. Радиновић, *Методe ратне вештине*, ВИЗ, Београд, 1983. године, стр. 249-252.

Закључак

У својој, релативно краткој деведесетогодишњој историји, метода анализе докумената развијала се променљивим интензитетом. Њена примена започета је двадесетих година прошлог века и остваривани су, помоћу инструмената и техника претежно квантитативног карактера, веома скромни резултати. У данашње време та метода добија све већи значај у истраживањима у друштвеним и хуманистичким наукама, нарочито у сферама истраживања латентних структура, пре свега, у анализи статистичких извештаја, масовних медија и свих облика масовне културе.

Стручна литература о методи анализе докумената је изузетно скромна и своди се на основне информације о овој методи, без детаљнијих упуштања у њену стручну, научну и методолошку елаборацију. То је умногоме утицало да се методолошка страна методе анализе докумената развија у парцијалним истраживањима.

Полазећи од такве објективне ситуације, овај рад је резултат напора да се систематски проуче епистемиолошки и други проблеми везани за методу анализе докумената. При томе, детаљно су проучени капитални радови домаћих и иностраних аутора у тој области и анализирана пракса примене те методе у свим областима науке. На основу добијених резултата и личних искустава аутора у примени ове методе, понуђена је нова систематизација методолошке и теоријске грађе о анализи докумената, као једној од самосталних оперативних метода за прикупљање података у научним истраживањима у разним гранама и научним дисциплинама друштвених и хуманистичких наука.

Иако је термин „анализа садржаја” уобичајен у светској и нашој науци, те старији и основнији назив за оперативну методу сакупљања и третмана података о прошлим, садашњим и будућим друштвеним појавама, резултати нашег истраживања показали су да је оправдано и сврсисходно да се из важећег назива те методе изостави одредба „садржаја” и дода ближа одредба „докумената”. Изостављањем термина „садржаја” и додавањем „докумената” ближе и прецизније се одређује назив те методе, чиме се решава значајан део проблема. Стога нам се чини да је за ту методу прикладнији и прецизнији назив *метода анализе докумената*, којим се обухвата анализа и садржаја и

форме докумената, као и посматрање и испитивање. Наиме, тим називом методе обухвата се како анализа садржаја, тако и анализа свих других својстава докумената: облика, састава, старости, порекла итд.

Предмет методе анализе докумената су општи, посебни и појединачни догађаји, друштвени реалитети, стања, својства и активности који се истражују посредством исказа садржаних у разним документима. Њихова основна својства су: смисленост и значење, као и целовитост и одређеност исказа временом, простором, садржином и формом.

Према месту у пројекту и реализацији истраживања, метода анализе документа је самостална, емпиријско-теоријска метода која у истраживањима може да има различиту улогу. Може да се користи у истраживању постојећег научног фонда докумената пре израде пројекта истраживања, може да буде једна од метода прикупљања података, може да се користи као метода обраде података у испитивању, затим може да буде самостална метода прикупљања и обраде података и формирања научног сазнања, и најзад - једина могућа метода научног сазнања у истраживању.

Те и друге могућности чине методу анализе докумената значајном оперативном методом за прикупљање података чијом се доследном применом даје научни карактер истраживањима. Научни карактер те методе огледа се и у томе што она испуњава услове који се односе на предмет сазнања (*садржајна страна науке*), на начин сазнања (*методолошка страна*) и на истинитост сазнања (*суштинска страна науке*). При томе је неопходно да се узима у обзир чињеница да анализа јесте основна метода сазнања и научног сазнања, али да се њоме не завршава ниједно сазнање.

Према критеријумима својстава инструмената, постоје две основне врсте методе анализе докумената: квалитативна или нефреквенцијска и квантитативна или фреквенцијска анализа.

Подела методе анализе докумената на квалитативну и квантитативну анализу није прихватљива, али је у овом раду примењена због чисто методолошких разлога. У суштини, реч је о два аспекта - приступа анализи докумената који се у истраживањима међусобно допуњавају и комбинују. Избор метода анализе докумената не може се унапред и са сигурношћу обавити, јер га намећу предмет и текст извора који се подвргава анализи, па се фактички сваки истраживач опредељује за метод,

његову примену и за однос између метода, у процесу вршења анализе. Уколико је предмет анализе сложенији, са више докумената разних стваралаца, утолико је мања могућност избора без увида у анализирани текст.

Литература

1. Berelson B., Layarsfeld. P., *The Analysis of Communications Content*, University of Chicago, New York, 1948.
2. Berelson B., *Content Analysis in Communications Research*, The Free Press, Glencoe, 1952, No.37
3. Берелсон Б., *Анализа садржаја*, Институт друштвених наука, Београд, 1960.
4. Богдановић Марија, *Квантитативни приступ у социологији*, „Службени лист”, Београд, 1981.
5. Вујовић Мирослав, *Анализа садржаја*, у: Увод у знаствени рад на подручју друштвених знаности, „Информатор”, 1983.
6. George A. L., *Quantitative and Qualitative Approaches to Content Analysis*, in: I. de Sola Pool: (ed) *Trends in Content Analysis*, Urbana, University of Illinois Press, 1959, pp. 7-32.
7. Gerbner G., "On Content Analysis and Critical Research in Mass Communication", у зборнику радова: L. A. Dehter - D.M. White, *People, Society and Mass Communication*, The Free Press, New York, 1964.
8. Даниловић Н., *Специфичности израде кодекса појмова и шифара у политиколошким истраживањима*, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд. 2004.
9. Davison W., *An analysis of Soviet - controled Berlin Press*, Journ Abnorm and Social Psychology, 1949, No 44.
10. I. de Pool, *Trends in Content Analysis*, Urbana, Illinois, University Press, 1959.
11. Janowity M., Harold. D., Lasswell S., *Contribution to Content Analysis*, Public Opinion quarter, 1968.
12. Kaplan A., *Content Analysis and Theory of Sign*, Philos. Sciences, 1943.
13. Krippendorf K., *Content Analysis - An Intraduction to Its Methodology*, Sage Publications, Beverly Hills, London, 1981.
14. Милосављевић Славомир, Радосављевић Иван, *Основи методологије политичких наука*, „Службени гласник”, Београд, 2000.
15. Милосављевић Славомир, Термиз Џевад, *Практикум из методологије политикологије*, Национална и универзитетска библиотека БиХ, Сарајево, 2000.

16. Милић Војин, *Социолошки метод*, „Нолит”, Београд, 1978. године.
17. Печујлић Мирослав, *Методологија друштвених наука*, „Савремена администрација”, Београд, 1989.
18. Ристић Живан, *О истраживању, методу и знању*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1995.
19. Стојак Руди, *Метода анализе садржаја*, Институт за проучавање националних односа и ДП „Графичар”, Тузла, 1990. године.
20. Танић Живан, *Метод посматрања (анализе) докумената*, Институт друштвених наука, Београд, 1961.
21. Holsti D.R., *Content Analysis for the social Sciences and humanities*, Addison Wesley, 1969.
22. Шешић Богдан, *Општа методологија*, „Научна књига”, Београд, 1971.

УДК: 3412311:351.74
Примљено: 16. јуна 2010.
Прихваћено: 9. септембра 2010.
Оригинални научни рад

Наука
број 2-3/2010
год. 1 vol. 2
стр. 235-260

Љубо Пејановић,
Миле Ракић
Београд, Србија

ЉУДСКА ПРАВА НА БЕЗБЕДНОСНУ ЗАШТИТУ ОД УГРОЖАВАЈУЋИХ ПРЕТЊИ

Human Right Protection Of Security Threats

ABSTRACT This paper is about human rights to security of health, life, security of property and ecological safety and protection from all forms of threats. Human life, health, property and ecology, are threatened from all forms of modern threats, whether they are technical-technological or social. The human factor as the cause and form of endangering people, property, ecological and security systems is one of the most dangerous triggers of threat phenomena that threatens human beings and their values as a whole. Therefore, a man as a citizen has the right to adequate legal, security, health and ecological protection, from all the abovementioned modes of threats and endangerment.

KEY WORDS Human rights, man, factor, endangerment, security, protection.

АПСТРАКТ У овом раду говори се о људским правима на безбедност здравља, живота, безбедност имовине и еколошку безбедност и заштиту од свих облика угрожавања. Људски животи, здравље, имовина и екологија угрожени су од свих облика савремених претњи, било да су природни, техничко-технолошки или друштвени. Људски фактор као узрочник и облик угрожавања људи, имовине, екологије и система безбедности један је од најопаснијих носилаца угрожавајућих појава које прете људима и њиховој вредности у целини. Стога, човек као грађанин има право на адекватну правну, безбедносну,

здравствену и еколошку заштиту од свих наведених облика претњи и угрожавања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ права, човек, фактор, угрожавање, безбедност, заштита

Увод

Разматрање проблема људских права, безбедности људи и њихових других вредности у Републици Србији представља један од многобројних покушаја да се о овом проблему као компоненти система безбедности говори, пре свега о његовој улози у остваривању и провођењу људских права на целовиту заштиту и спасавање - како људских живота, тако и његових свеукупних вредности.

Да су Република Српска и Србија као друштво угрожено свим облицима претњи, па и ратних активности, указује најновија ситуација, дефинисана противправном наметнутом и најжешћом врстом агресије, тј. Када нас је из ваздуха бомбардовао НАТО пакт (учествовало 19 земаља) 1993. и 1999. године. Наведеном агресијом извршене су повреде утврђене међународним конвенцијама о људским правима и међудржавним уговорима. Наведеном агресијом дошло је до најтежих повреда утврђених људских права: права на слободу, на слободно кретање, право на коришћење личне имовине, право на безбедност здравља и живота и других права која се угрожавају ратним дејствима.

Услед наведеног дошло је до политичке економске и безбедносне кризе на целом простору Републике Србије, па и шире. Током агресије дошло је и до уништења великог броја индустријских, војних, полицијских, па и грађанских објеката, уз наношење огромне материјалне штете. Осим нанесене материјалне штете, настала су драстична угрожавања људских права, живота, здравља до потпуне угрожености животне средине. Не само да је животна средина угрожена за време бомбардовања, она је угрожена са најтежим обликом тровања у току наредних сто до сто педесет година, колика је трајност нуклеарног отпада (осиромашени уранијум и сл.) са којим су пуњене авио - бомбе.

У том времену наше друштво суочило се и са многобројним елементарним непогодама, као што је; земљотрес у Шумадији, поплава у Војводини, источној и јужној Србији, сагоревање шума

у јужној и источној Србији и многобројне саобраћајне несреће, као и друга катастрофална дешавања у времену наметнутих санкција Републици Србији. Међутим, сваки рат, терористичка активност, техничко-технолошки удеси и природне непогоде доприносе и условљавају катастрофалне последице и несреће у друштву које је погођено наведеним непогодама и акцидентима. Према томе, сви наведени облици претњи и угрожавања указују да су људска права и слободе у потпуности угрожене, а људски фактор у највећој мери је присутан у сваком од ових облика претњи, услед чега настају непроцењиве последице по људске животе, здравље, екологију и живот у целини.

Многобројне појаве и претње људским животима, њиховим вредностима и систему безбедности постају део свакодневног “садржаја безбедносног питања“. У том смислу долази и до степеновања безбедносних појава и угрожавања.

Појам безбедности није више област или феномен од интереса само за политичке структуре, припаднике безбедносних субјеката и слично, већ и за истраживаче људских права, економских криза и области цивилне и еколошке заштите. Нарочито се морају имати у виду опасности настале због промене климатских услова, до којих је дошло људским активностима (многобројним пловећим и истраживачким објектима) и сл.196, а те опасности нарочито су се дешавале последњих година, кад је човечанство постало угрожено, између осталог, и глобалним загревањем, великим поплавама197, глади, еколошким проблемима и као и политичком и економском кризом и слично. За све наведено у највећој мери учествује и сам човек својим истраживачким пројектима.

Организовани криминалитет достигао је свој врхунац - како у свету тако и Републици Србији, нарочито у последњој деценији новог миленијума, уз велико угрожавање људских права и прети разарању система и уништењу постојећег уређења у неким земљама у свету, па и Републици Србији. Ако се овом феномену и проблему у најкраћем времену не стане на пут, огромне последице су неизбежне и ненакнадиве. Исто тако, тероризам као међународни феномен достигао је свој врхунац као један од

¹⁹⁶ Под људским активностима у овом случају сматрају се тестирања, пробе, испитивања и употреба оружја за масовно уништавање, као и истраживачке активности у природи.

¹⁹⁷ Најновији примери поплава на простору Босне и Херцеговине, Републике Србије и других простора у јануару 2010. године.

савремених облика претњи, насиља и опасности по безбедност, а тиме и повећањем политичке и економске кризе у свету и простору Републике Србије. Још већу претњу представља овај проблем, јер га подржавају, потпомажу и финансирају неке економски развијене државе.

Надметања економско развијених држава у производњи оружја за масовно уништавања све су израженија, а самим тим претња по опстанак човечанства све је извеснија. Испитивање, пробе и тестирање оружја за масовно уништавање што чине моћне и развијене државе, све више вештачки проузрокују елементарне непогоде у виду цунамија на простору Азије, Ј. Америке и др. Те активности, у којима је непосредни актер човек - како у развоју технологије, производњи опасног оружја, његовим тестирањем, тако и изазивањем елементарних непогода, директно угрожава природну атмосферу и човеково окружење. Угрожавањем човекове околине и наметањем претњи по безбедност сам човек угрожава људска права на слободу, слободно кретање, здрав живот и миран сан.

Људска права на слободу и безбедност

Сваки грађанин као личност у свету и Републици Србији има право на слободу, слободно кретање, безбедност и животну егзистенцију. Стога нема нико право да га лишава слободе, да му ускраћује његова права на безбедност здравља, егзистенцију и живот у здравој животној средини. Из овога контекста се изузимају учиниоци и прекршиоци кривичних дела који су лишени слободе и осуђени на приговор судском одлуком, али само у смислу слободе кретања, док му се задржавају остала људска и друга наведена права и праведно суђење.¹⁹⁸ С тим у вези, појединци и групе које учествују у наведеним активностима нису добили овлашћења да угрожавају људска права, већ су сами себе овластили на таква понашања, због чега и сами сnose одговорност пред чином историје.

Стога, свако ко се законито налази на територији Републике Србије има право на слободу кретања и слободан избор боравишта на целој територији. Такође, има право боравка и живљења на некој другој територији, тј. држави, уколико се сам

¹⁹⁸ Конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Протокол 9 (ЕТС, бр 140), Европски суд за људска права, 2005.

одлучи.¹⁹⁹ Затим, ни у ратним условима нема нико право извршити смртну казну и угрозити здравље човеку, сем ако то није другачије регулисано националним законодавством, а које је усклађено са међународним конвенцијама.²⁰⁰

На заштиту имовине има право сваки грађанин. Нико нема право нико одузети му то право и лишити га уживања и коришћења његове имовине. Право на одузимање имовине може остварити само држава ако је то у њеном интересу и кад је то законом регулисано.²⁰¹

Међународним правом и законском националном регулативом сви људи имају право на живот и нико нема право одузети неком живот и угрозити његово здравље, осим у случајевима донесене судске пресуде.²⁰²

Што се тиче људских права на слободу и безбедност, без обзира на прошлу и тренутну политичку кризу и нечије интересе, у многим државама у свету су празне приче и пароле да су грађани безбедни. Дефинитивно се треба уверити да је реч искључиво о политичко-тактичком питању које служи као нека врста адута и оправдања у предизборним, политичким и стратегијским потезима, појединих партијских организација.

Питања националне безбедности у међународним савременим односима стекли су важност и легитимитет као незаобилазно питања људских права која се помињу у свакој дискусији и писаним документима. Зато се може приметити да су ова питања толико присутна у јавном мњењу и средствима информисања, чије информације су присутне у свести сваког човека, а да их је данас немогуће исконструисати као таква питања у међународној заједници.

Овове су, у ствари, допринела многа обећања и гаранције да су све земље и њихови народи безбедне, нарочито после нестанка једног од војних блокова, који су скоро увек били у неком сукобу.

¹⁹⁹ Протокол 4 из Конвенције за заштиту људских права и основних слобода којима се обезбеђују извесна права и слободе које нису укључене у Конвенцију и први протокол уз њу, Стразбур, 1963.

²⁰⁰ Протокол 6 уз Конвенцију уз заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне, Стразбур, 1963.

²⁰¹ Протокол уз Конвенцију о људским правима и основним слободама, Париз, 1952.

²⁰² Конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Рим, 1950.

У односу на обећања данас су управо људска права више угрожена него за време два блока. Наведену тврдњу потврђују чести локални ратови, терористичке активности, које су веома присутне, техничко-технолошки удеси, инциденти и катастрофе - како у саобраћају, тако и у индустрији, па и космосу, услед чега је стање животне средине постало један од најугроженијих периода од постанка човечанства.

У том случају суочавамо се са истином да се данас права и слободе човека заиста крше у многим земљама и у различитим друштвено-политичким системима, па и у оним који у сваком обећању људска права постављају у први план, уз гаранције да неће бити никаквих облика угрожавања нити било које врсте претње.

Таква обећања су демантована чињеницама у пракси и указују да кршење људских права, слобода и достојанство човека, кад је данас универзална и скоро свакодневна појава баш кршење права и слобода људи на свим континентима.

Савремено доба и напредак у техничко-технолошким процесима и изради оружја за масовно уништавање или убијање омогућио је економско-развијеним државама да набављају ову врсту оружја са којим представљају велику претњу целокупној међународној заједници преко мањих, нејаких и неразвијених земаља. На малим и нејаким народима и државама често се изводе војне интервенције, инвазије, изазивају ратни сукоби и грађански ратови - да би се ти народи и државе заплашили. Истовремено се прети и другима да их исто чека ако се не повинују њиховим циљевима.

У том контексту могу послужити многобројни примери који се дешавају на простору Африке, Јужне Америке, Азије и Европе. Своју разорну моћ и намеру показале су снаге НАТО пакта бомбардовањем из ваздуха Републике Српске, Републике Србије, Авганистана, Ирака и других земаља којима људска права и слободе код жртава нису нити представљају неки значај, нити им међународна права и слободе представљају било какву препреку у њиховим плановима и војним походима.

Што се тиче људских права Републици Србији, учињени су одређени доприноси и напори који нису ни близу очекиваним, а то потврђују свакодневни догађаји - како у политичким, тако и у економским, правним и безбедносним облицима угрожавања

људских права и слобода. То је нарочито изражено порастом организованог криминалитета.

Безбедност грађана, њихове имовине и државне имовине толико је угрожена да се обичан грађанин не осећа безбедан у стану, на радном месту, на улици, нити на јавним местима, и увек је мета неког од наведених облика претњи. Претње и разбојништва као свакодневна појава углавном се односе на следеће: улично насиље, пљачке, криминал, организовани криминал, друмско разбојништво, компјутерски криминалитет, претње, уцене, изнуде, природне непогоде, ратне претње, терористичке активности, еколошки криминалитет и многе друге облике насиља. А природна атмосфера у потпуности је угрожена - како на површини Земље тако у космосу и у ваздушном простору.

Могући облици претњи и угрожавања људских права на безбедност у којима учествује и људски фактор

У савременом добу у међународној заједници, као и на простору Републике Србије, постојали су, постоје и постајаће многобројни и различити облици претњи и опасности по безбедност здравља људи, животиња, материјалних, културних и других вредности и угрожавања животне средине. Нема дана да се у некој држави не деси било који од облика угрожавања, претњи и ризика - било да су појединачни, групни или масовни акциденти и претње, као и свакодневни случајеви повређивања, убиства и уништавање материјалних и других вредности, као и угрожавање животне средине.

Постојање ризика, опасности и претњи по безбедност људи и материјалних вредности посматрају се у три различите категорије:

1. загађење човекове околине,
2. изазивање и управљање ризицима, појава епидемија и пандемија,
3. сви друштвени облици опасности и претњи становништву и свим његовим вредностима,
3. техничко-технолошки акциденти, удеси и несреће,
4. природне и вештачке елементарне непогоде и несреће у којима је људски фактор у првом плану.

Било који од наведених облика претњи, а којима доприноси човек или неки други узрок, за собом повлачи и друге

неприлике, као што су: потпуно угрожавање права и слобода, настанак ванредних непогода, настанак ванредних опасности и ситуација, па и ванредно стање у коме је често живот неподношљив.

Настанак ванредне ситуације

Претње и опасности могу бити проузроковане ратним дејствима и разарањем, терористичким активностима, организованим криминалитетом, угрожавањем животне средине и другим активностима. Услед тога долази до претњи и угрожавања друштвеног уређења, правног, економског и безбедносног система, људских живота и здравља, материјалних и културних вредности и угрожавању животне средине. Наведеним облицима претњи искључиво је узрочник човек као фактор који намеће неку од опасности, од којих и настаје ванредна ситуација и ванредно стање. Док човек као фактор делимично доприноси и настанку природних појава, као што су пожари, поплаве, одрони па и земљотреси, у том смислу је он и актер настанка опасности²⁰³. Било којим обликом претњи у којем учествује човек намеће се ванредно стање или ситуација у земљи која је погођена наведеним појавама. У настанку било ког облика ванредне ситуације људска права и слободе су угрожени и ограничени, било у смислу слободног кретања, било у облику насиља.

Према томе, под ванредном ситуацијом подразумевамо настанак стања које је проистекло као резултат последица настанка појаве или узрочника ванредне ситуације над људима, објектима, на одређеној територији. У том случају долази до нарушавања нормалних животних услова и људских активности. При томе, угрожавју се људски животи и здравље, право на безбедност и слободно кретање. Међутим, у случајевима наношења веће или мање штете у материјалним средствима и вредностима, угрожавају и околну, због чега се мобилишу заштитне снаге за евакуацију и спасавање. У свему наведеном у најчешћим случајевима узрочник је сам човек.

Под ванредном ситуацијом подразумевамо и „неповољан скуп фактора и догађаја који угрожавају општа људска права, животе

²⁰³ Појави природних непогода може допринети људска активност путем израде, тестирања и употребе разорних средстава за масовно уништавање.

људи, нарушавају услове за њихов нормалан рад, онемогућавају производњу, привреду и друге врсте делатности и свакодневни живот.“²⁰⁴ Отуда, овим су превазиђена дотадашња схватања о неповредивости граница, односно да је безбедност аналогна суверенитету, тј. државној територији.

За разлику од ванредне ситуације ванредно стање је правно регулисала углавном држава или неки други међународни ентитет. Ванредно стање је посебан правни режим на целој државној територији или делу за време непосредне ратне опасности или ванредних унутрашњих прилика, настало услед побуна, нереди, штрајкова, елементарних непогода и слично.²⁰⁵ У Уставу Републике Србије проглашеном 2006. године, за ванредну ситуацију користи се термин *јавна опасност*.²⁰⁶

Последњих година, на територији Републике Србије неколико пута је проглашавано ванредно стање. Осим у време НАТО-вог бомбардовања 1999. и убиства премијера З. Ђинђића 2003. године, ванредно стање је проглашено и у општини Костолац због поплава 14. априла 2007, као и у Бабушници због проблема са водоснабдевањем 8. децембра 2007. године. Све је то узрок угрожавања људских права на слободу, кретање, услове рада, услове здраве животне средине, безбедност здравља и живота, као и свих других вредности са којима располаже грађанин и држава уопште.

Људска права и кризе

Изазивање и управљање кризама један је од метода спољнополитичких и војних стратегија једног броја држава у свету, а нарочито економско развијених и моћних заједница. У ранијим периодима све до осамдесетих година биле су познате

²⁰⁴ Вера Белокапић-Шкунца, „Руковођење у ванредним ситуацијама“, *Безбедност 5/05*, број 5, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2005, стр. 894, превод оригинала: Архипова Н. И, Б. Б. „Управление в чрезвычайных ситуациях“, Российский Государственный Гуманитарный Университет, Москва, 1994.

²⁰⁵ *Мала политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1996, стр. 1286.

²⁰⁶ Јавну опасност одређујемо као латентно, потенцијално тешку ситуацију, опасно стање које прети да угрози популацију или добро на одређеној територији, акваторији или у ваздушном простору. То може бити радња којом се угрожава неко добро или становништво и радња којом је неко добро повређено или су угрожени животи грађана.

кризе као доктрина специјалног рата. Овај назив у последње време доста је модификован и назван „сукоб ниског интензитета“, а који подразумева изазивање и управљање кризама. Под овим појмом подразумевају се активности као што су демонстрација силе, пружање војне и друге помоћи, специјалне операције уз ограничену употребу оружаних снага и слично.

Изазивање и коришћење криза веома је компликован и сложен процес, који обично започиње са политичким, економским, верским, националним или другим изазваним унутрашњим проблемима у некој земљи. Снагама које изазивају кризу и приступе њеном решавању није у интересу смиривати и решавати насталу кризу, већ је њихов циљ повећање и продужење кризе до граница контролисања како би те кризе користиле и злоупотребљавале за своје сврхе.

У том случају основна карактеристика изазивања и управљања друштвеним кризама је реализација одређених видова тајних операција и акција у једном специфичном и карактеристичном јединству. То подразумева појединачне акте насиља помагањем одређеним политичким опозиционим субјектима, у акцијама превратничких дејстава које изазивају најтеже последице владајућем систему. Један од најтежих видова тајних акција у изазивању и управљању друштвеним кризама представља директно мешање у унутрашње ствари суверених земаља, а које је у супротности са свим међународним и прихваћеним начелима о поштовању територијалне целовитости и суверености држава. Тајне операције, активности и акције подразумевају разноврсне тајне радње и поступке тајних служби, путем невладиних институција и других субјеката који су организовани ради ових планова и намера.

Обавештајне службе са својим присталицама сачињавају сценарије у виду наводних угрожавања људских права, да би оствариле или испословале одлуке или одобрења за интервенцију. Самим насилним упадом оружаних снага на неку територију, ствара се директна претња по безбедност људи и њихове имовине, а тиме се угрожавају људска права са највећим степеном претњи и опасности. И све то условљава право на адекватну заштиту, коју мора обезбедити држава.

Понашања људи у настанку ванредних ситуација и опасности

Осећаји људи у настанку било којих опасности и њихово доживљавање и савлађивање претњи, а посебно њихово понашање у ратним дејствима и елементарним непогодама, веома је значајно за опстанак и преживљавање. У сваком случају осећају се као средство у рукама ратних актера на простору захваћеном ратом или елементарним непогодама. У том случају нарочито долази до изражаја страх, паника и стрес код становништва које није припремано, обучавано и едуковано за живот у ванредном, ратном стању и другим елементарним непогодама.

Ратна дејства и разарања, елементарне непогоде, техничко-технолошке несреће и други облици претњи по безбедност људи и материјалних вредности знатно ремете редовне и устаљене животне токове. То се нарочито односи на становништво у великим урбаним срединама, које је изложено свакодневним опасностима свих врста - било да су проистекле људским, техничким или природним деловањем и настанком недаћа којима се људи не могу лако психички одупрети, посебно ако нису припремани за такве ситуације. Кад се људи суоче са тешкоћама у комуникацији, снабдевању са основним животним намирницама и ограниченим слободним кретањем, доживљавају стресове, психичке поремећаје и агресивност, због чега им се повећава паника, у којој и сами доприносе још већим опасностима по безбедност од постојећих.

Што се тиче панике, збуњености и шока код унесрећених, значајно је присуство људи који су присебни и који ће усмеравати активности и смиривати угрожене, као и њихово активирање у самопомоћи и помоћи члановима породице и других лица у невољи.

У свакој несрећи, неприлици и ванредној ситуацији одговорност мора бити повећана и код спасилаца и код угрожених - да би се допринело ефикасном спашавању и евакуацији.

Кад је реч о асоцијалном понашању и пљачки, неопходно је организовање субјеката за безбедност и заштиту и њихово присуство приликом вршења евакуације и спашавања људи, а

самим тим и њихових добара. На све то имају право по међународним и домаћим законским документима и решењима.

Друштвени облици угрожавања људских права на безбедност и заштиту

Друштвени облици опасности и претњи разноврсни су и вишеструки и све ефективности су усмерене на угрожавање и уништавање свеукупних вредности неког друштва, а које се посматрају у свим могућим актима претњи, опасности и насиља у којима учествује искључиво човек.

Рат и ратна разарања подразумевају дејства и насиље над становништвом и његовим, друштвеним, културним, материјалним и другим вредностима. То представља најмасовнији, најразорнији и застрашујући облик друштвеног угрожавања, опасности, претњи и насиља. Од наведених активности настају вишеструке претње и опасности по угрожавање права и слобода, безбедност људи, као и њихових свеукупних вредности.

Терористичке и диверзантске операције у рату подразумевају диверзантске операције које обично изводе војне јединице у позадини непријатељских снага. Скретањем непријатељских снага са главног на споредни правац жели се остварити крајњи циљ. У диверзантско-терористичким активностима користе се сва расположива средства за уништење објекта и убиство људи, као и наношење страха, панике и бола.

Терористичке активности у миру, тј. тероризам као специфичан, суров и злочиначки облик насиља мотивисане су застрашивањем становништва, представника власти путем атентата, појединачних убиства и другог политичког и криминалног насиља. Злочиначка удруживања представљају претњу и опасност по безбедност здравља и живота људи, уништавања материјалних вредности и угрожавања друштвеног поретка и система безбедности, као и за угрожавање животне околине.

Тероризам и терористичке активности појављују се у миру, затим у току ванредног стања и у ратним приликама. Циљ њихових дела и активности је убијање људи и уништавање материјалних добара у друштву против кога се боре - било да је реч о њиховим или туђим интересима.

Неки облици угрожавања екологије

Микроталасно, биолошко и радио-зрачење представљају опасност кад у електричним колима могу изазвати електрична трептења или осилације, а истовремено емитује таласе који се крећу брзином светлости, а то је брзина око 300.000 км у секунди, чиме се преноси енергија са једног на друго место, а при томе не долази до преноса материје. Микроталаси имају извесна својства са радио-таласима.²⁰⁷

Стога, заштита и спашавање угрожених у близини оваквих уређаја представља проблем, тешкоћу и компликовану активност због изложености зрачењу угрожених и спасилаца, уколико не поседују одговарајућу заштитну опрему. Спасиоци тј. припадници заштите и спасавања посебно се обучавају за заштиту и спасавање угрожених у близини ових објеката или средстава.

Загађење вода. Вода за пиће угрожена је развојем и повећањем индустријских производа, а тиме и повећањем индустријских отровних отпада (уља, нафте, киселина) и других деривата који се користе у производним процесима. Индустријски отпади се изливају преко канализација и ван канализација у реке, језера и мора, као и у подземне воде.

Угрожавањем природних богатстава посредно и непосредно се угрожавају и људски и животињски животи на ове и сличне начине.

Природне поремећаје изазивају природне непогоде, ратна разарања, диверзантско-терористичке активности, технолошко-технички удеси, људски немар и небрига о човековој околини. Таквим људским деловањем доприноси се нередовном снабдевању и загађењу пијаћих и других вода. Ти и слични инциденти настају у миру ванредним ситуацијама и ратним дејствима. Загађење или контаминација воде настаје због природних, али и људских активности.

Земљотреси проузрокују велика оштећења на бранама, канализацијама, фекалним јамама, водоводима, природним речним бранама и постројењима са опасним и загађујућим

²⁰⁷ Зоран Ђорђевић, Микроталасно зрачење и заштита, ВИЗ, Београд, 1978. стр.11

материјама, након чега долази до мешања са водама за пиће, а тиме и до тровања људи и других живих бића која користе загађену воду.

Могућа су загађења вода приликом транспорта пловних објеката у водама, који за собом остављају различите врсте отпада - било из мотора ии због просипања или удеса, као и транспорта пијаћих вода у цистернама које нису адекватно заштићене.

Вода за пиће може се загадити криминално-терористичким активностима путем убацивања отровних материја у реке, језера, бунаре, резервоаре и друга складишта за воду - с циљем тровања становништва и других живих бића. Криминално-терористичке активности тровања вода обављају се због политичких и криминалних побуда - да би се нанеле људске жртве, а разог су различити политички и криминални мотиви и освете.

Градске отпадне воде у највећим случајевима настају деловањем људских активности у индустријским објектима где се мешају отпадне и заразне материје путем канализација са водама, домаћинствима преко тоалета и судопера, радионичких праоница, у којима се испирају различите отпадне прљаве материје, испуштање септичких јама, спирање градских површина, као и великим падавинама и поплавама преко којих се прљаве воде мешају са пијаћим и техничким водама.

Спајањем прљавих отпадних вода са чистим водама уносе се различите примесе материја органских и неорганских супстанци, а преко канализација се спајају са великим бројем бактерија, вируса и других живих паразита, док се преко индустријских водова доводе различите хемијске, биолошке, нуклеарне и друге отровне материје, преко којих се врши загађење потрошних вода, а тиме и тровања живих бића, као и биљног света. Површинске и подземне воде у себи садрже велики број хемијских материја, које се обично деле на нормалне састојке вода који су зависни од геолошких састава земљишта кроз које протичу и хемијске материје у води као последица загађења човекове околине.

Изазивање заразних болести - настанком појединачних, па групних обољења и преласком у епидемију - познато је на нашим просторима нарочито у средњем веку, када су владале разне заразне болести називане "кугом". Куга је била једна од

највећих опасности и претњи по становништво и животињски свет. Од тих опаких претњи болешћу и њихових последица нестајала су нека цела села са укупним становништвом, док је у неким селима преживео веома мали број људи. Међутим, и у ново доба у неким регионима Африке и Азије епидемије се често појављују и такође представљају велику претњу по већи број становника. На простору европског региона епидемија већих размера није било дуже време, док се заразне болести у мањим размерама и данас појављују у виду грипа. Болести, грип, епидемије и пандемије су појаве и у новом миленијуму, као што су птичији грип и свињски грип. Свињски грип АХ1Н1 изазвао је пуно различитих дилема у вези са вакцинацијом како у свету, тако и у Републици Србији.

Проблем и претњу по здравље људи и животиња представљају нове и све опасније појаве заразних болести, нарочито код животиња, које преносе болести и на људе. И на нашим просторима у новије време појављују се болести животиња које прерастају и у пандемије. Због присуства већих и различитих количина агенаса долази до епидемија и болести као што су: беснило, слинавка, свињска куга, свињски грип, шап, туберкулоза, бруцелоза, као и оне које се појављују у пандемијама од који оболевају папкари („луде краве“), болест пернатих животиња („птичији грип“), болест свиња („трихинела“). Ту су и друге заразне болести: туберкулоза, црни пришт, црвенка, дечија парализа, дифтерија, дизентерија, грип, инфективна мнонуколоза, колера, тифус, куга, легионарска болест, маларија, мале и велике богиње, пегавац, грозница, салмонелоза, сифилис, стрептокока, шарлах, шуга, тетанус, хепатитис, разни вируси, заушци и многе друге заразне болести од којих оболевају људи.

Заразне болести у одређеним периодима и просторима појављују се и представљају претње као што су: лоши хигијенски услови, слаба и некавалитетна исхрана, коришћење нехигијенске и загађене воде за пиће и исхрану, велике количине отпада у околини, појаве елементарних непогода, оболење животиња и коришћење зараженог меса и млечних производа и слично. У економским кризама за време наведених болести, епидемија и пандемија становништво је далеко угроженије него у стабилнијим условима у којима се људи лакше и квалитетније лече.

Све наведено доприноси поремећају и загађењу животне средине због чега долази до зараза и настанка заразних болести код живих бића. Појава заразних болести најчешће се дешава у ратним временским периодима и подручјима, кад су погоршани животни услови у исхрани и одржавању хигијене - како код људи тако и у њиховој околини.²⁰⁸

Организовани криминалитет као облик угрожавања безбедности представља насиље и претњу по безбедност људи, система безбедности, материјалних вредности и животне околине и један је од најопаснијих облика друштвених претњи и опасност по безбедност друштва.

За делатност организованих криминалних група карактеристични су: чврста организованост, хијерархијски односи, велика брзина и снажљивост у акцијама, као и способност за брзо прилагођавање у измењеним политичким условима. У својој делатности криминалне групе се служе свим средствима, почевши од претњи, застрашивања, насиља, убистава, па до подмићивања и коришћења политичких и других личности, за личне циљеве.²⁰⁹

С обзиром на то да су криминалне групе организоване и у својим саставима имају поједине представнике власти који им омогућују нелегално богаћење, оне имају утицај на владајуће структуре. Део средстава која су присвојена или нелегално стечена уступају се појединим представницима власти који су у вези са криминалом. У том смислу, безбедносни субјекти и служба заштите и спашавања, као хуманитарна организација, онемогућена је у адекватном опремању, обучавању и снабдевању за деловање у свим ванредним ситуацијама - због корупције, злоупотребе положаја и пљачки појединаца у владајућим структурама.

²⁰⁸ У Босни и Херцеговини у предратном периоду и почетком ратног стања појављују се заразне болести. Тако је године 1990. било 70 епидемија са укупно 2.422 оболелих особа, док је од грипа оболело 36.168 лица. У првој половини 1991. регистровано је 25 епидемија са 395 оболелих, док је од грипа оболело 15.043 лица, а какво је стање било током ратног стања може се само претпоставити. О томе не располажемо са потпуним и прецизним подацима. Извештај БиХ 2001.

²⁰⁹ Група аутора, Лексикон безбедности, Живојин Алексић, Београд, 2004. стр.221

Стога, организовани криминалитет представља претњу и опасност по безбедност људи, материјалних добара и угрожавање животне средине, као и функционисање система заштите и спашавања.

Вештачке елементарне непогоде подразумевају хидрометеоролошки, геолошки или биолошки поремећај, проузрокован деловањем вештачки изазваних природних сила на чију појаву у честим случајевима утиче и људски фактор, (нуклеарне и друге пробе, употреба разорних средстава за убијање која доприносе одређеној појави природних поремећаја, индустријски и технолошки удеси и сл.).

Вештачки изазване несреће и катастрофе. Под тим се подразумева свака природна или техничко-технолошка несрећа или догађај који на територији Републике Србије величином, интензитетом и неочекиваношћу угрожава здравље и живот већег броја људи, материјалних добара и животне средине и других вредности, изазвана вештачким путем. Затим, ако било који од наведених догађаја нанесе веће или огромне људске жртве или материјалне штете којима се људски фактор не може супротставити или спречити.

Под вештачким несрећама проузрокованим људским деловањем подразумева се свака људска активност којом су настали техничко-технолошки удес, ратно стање и криминално-терористичке акције и слично, а од чијих последица долази до опасности већих размера по здравље и живот људи, животиња и других живих бића, као и штете по материјалне и друге вредности на простору Републике Србије.

Техничко-технолошка угрожавања

Индустријска угрожавања не одражавају се негативно само на еколошком подручју него и на социолошко подручје, а такође се негативно рефлектује и на економију. У бившој СФРЈ осамдесетих и деведесетих година вршено је истраживање стања загађености мора и вода па је установљено да је загађеност врло критична, а та критичност условљава хитне мере у превазилажењу ризика који следе.

Истраживањем у то време установљено је да је човечанство у последњих 100 година трајно уништило 350 милијарди тона кисеоника, што је тринаест пута више уништено кисеоника него

од настанка човечанства. Изнад простора бивше СФРЈ од 1945-1990, ми смо уништили пет пута више кисеоника него људи који су живели на тој територији последњих 5000 година. У близини великих центара у данашње време није могуће производити здраву храну, нарочито ако се има у виду колике су количине вештачких ђубрива бачене на земљину површину.

Развојем технолошких и техничких индустријских постројења која уништавају животну средину избацујући огромне количине опасних гасова и материја, уништавају се и шумска богатства, чиме се смањује производња кисеоника и тиме се повећава додатна опасност по околину.

Колико индустрија производи опасних материја (нарочито хемијска) избацујући их преко гасова, димова и супстанци канализацијом и другим одводним каналима, може послужити пример Панчева у коме се дневно избацује од 5-120 микрограма отровних материја, а дозвољено је само до 5 микрограма.²¹⁰ Затим у Бору измерена је загађеност ваздуха и установљено да је већа чак 100 пута од дозвољене на дан 1.1.2009. године. У мерној станици Брезоник измерена је концентracија од 38.000 микрограма сумпордиоксида по кубном метру ваздуха иако је законом дозвољено највише до 350 микрограма. На ту чињеницу је реаговало министарство за екологију и градске структура затварањем производње у топионици РТБ Бор и Фабрици сумпорних киселина.²¹¹ Највећи број отровних материја избацује се у атмосферу у саобраћају, индустрији металних и хемијских производа, топланама и др.

Савремени човек све више угрожава животну средину, као и целокупну биосферу, а тиме и опстанак човечанства у целини.

Техничко-технолошки удеси подразумевају различите акциденте, несреће и догађаје и акциденте који настају услед људских активности намером - аљкавошћу и непажњом, при раду са средствима у индустрији и индустријским постројењима. Приликом поступања са опасним материјама у производњи, употреби, промету, преради, складиштењу и одлагању средстава и материја долази до акцидената. Намерне негативне активности су мотивисане терористичким и криминалним актима са циљем доношења жртава и уништења материјалних вредности.

²¹⁰ Податак, ТВ-1 симпозијум, од 07.05.2008.

²¹¹ Курир 3.1.2009, стр. 15.

Учесници у саобраћају такође доприносе загађењу животне средине својим неодговорним понашањем приликом управљања неким од наведених саобраћајних средстава, што представља претњу по безбедност свих учесника у саобраћају.

Затим настају техничко-технолошки удеси на средствима, постројењима и истраживачким активностима услед техничких недостатака, замора материјала, спајања запаљивих материја са топлотним и сличним случајевима услед којих долази до техничких кварова, експлозија, пожара и удеса.

Удеси у ваздушном саобраћају у свету честа су појава која представља велику претњу како по безбедност живота и здравља људи, тако и за уништење ваздухоплова, објеката и природних богатстава. Удесом ваздухоплова гине велики број људи, наносе се телесна оштећења, обољења и психичке патње. Истовремено се уништавају објекти на које се руше ваздухоплови као и животне намирнице и вегетација на већем простору.

Приликом удеса ваздухоплова у ваздушном простору долази до проливања великих количина керозина, уља и других мазива, као и отпада од олупине и ствари које су биле у ваздухоплову.

Саобраћајни удеси и незгоде на путевима постали су свакодневица и представљају један од најопаснијих облика претњи по безбедност возача, учесника у саобраћају, пешака и другог становништва, чије се куће и други објекти налазе у близини путева и улица. Присутан је тренд пораста броја саобраћајних незгода и њихових последица, на што свакодневно указују истраживачи и познаваоци ове врсте саобраћаја. Да друмски саобраћај представља велику претњу, говоре подаци који су забележени за период 1955-2005. година.

Загађење ваздуха буком и вибрацијом један је од многобројних облика угрожавања животне средине и нарушавања људског здравља.

Бука као фактор угрожавања човековог здравља у највећој мери оштећује у првом реду чуло слуха, нарочито код људи који су у непосредној вези са буком - било да су у ковачници, да рукују ватреним оружјем, раде у фабрикама поред индустријских постројења, неком од превозних средстава и сличних произвођача мање, веће и знатно велике буке.

Од буке људи су угрожени на сваком простору, а нарочито у урбаним срединама, где се сусрећу, достижу и укрштају звуци буке из индустријских постројења, радионица, саобраћајних средстава, затим грађевинска бука, бука у ресторанима, биоскопима, разним скуповима, становима и свим другим установама и просторима.

Према томе, под буком се подразумева „ сваки оштри и тупи звук који производи продорне вибрације, од којих бубне опне трпе бол и оштећења приликом чега настају последице“. Бубне опне, прихватајући продорне звуке, доживљавају бол због кога настаје немир у организму човека, нерасположење од којег се губи осећај мира и удобности и жеља за рад. А често настају и трајна оштећења слуха.

Буку у урбаном и градском простору производе саобраћај, грађевински радови, индустријска постројења, средства и уређаји распоређени на улицама, становима, објектима и другим просторима, шкрипа гума наглим кочењем у саобраћају, честе и јаке сирене на возилима и слично.

Бука на радном месту и становима представља проблем изражен у техничко-технолошком процесу - као механичка, аеродинамичка, бука произведена нестационарним процесима гасова и текућина и радом компресора и других бучних средстава у производњи и окружењу.

Бука проистиче од уређаја за домаћинство, различитих инсталација, електричних уређаја, лифтова и других уређаја, постављених у заједничке објекте и станове.

Вибрација, као штетна појава и функција у најчешћим случајевима је проузрокована буком која утиче на слух и организам и нерни систем. Вибрације производе различити мотори, машине, саобраћајна средства, уређаји и друга средства смештена у објекте и у одређене ваздушне и земљане просторе. И бука и вибрације знатно утичу на здравље човека и наносе велике штете животној средини. Бука омета заштиту и спасавање људи у урбаним срединама, ометајући координацију, команду и проналажење угрожених лица чије се дозивање због повећане буке не чује.

Поплаве ретко настају изненадно, оне се увек могу предвидети - почев од промене климатског времена, метеоролошке најаве и

настанка падавина. Да би дошло до поплава потребне су велике и дуже количине падавина. Изненадн поплаве могу се десити у изузетним случајевима пуцањем бране акумулационих језера, након чега долази до наглог излива стајаће воде, а тиме и изненадна поплава, што су ређи случајеви у односу на природне падавине.²¹²

Пожари, као природни и вештачки облик угрожавања човекове околине, јављају се као директна или индиректна последица услед природних појава, техничких кварова и људских активности. У овом случају човек као фактор у најчешћим случајевима доприноси избијању, ширењу и учесталости пожара. Човек изазива пожар немаром, незнањем, аљкавим радом и намерно (пироманија).²¹³

Мањи, средњи и велики пожари углавном се појављују услед људског нехата приликом путовања кроз шумске и житне просторе, у време туристичких излета, чобанског заборављања и остављања упаљене ватре, бацањем опушака и као последица дечије игре. Кад је реч о терористичким мотивима и непријатељској освети, пожари се јављају намерним изазивањем - да би се нанела штета противнику или некоме ко му је нанео неки бол.

Природне непогоде су чести изазивачи пожара који настаје услед дугих и великих суша, ударом грома, преношењем ватре путем ветра, рушењем далековода у налету ветра и слично. Један је од облика друштвеног угрожавања природних вредности изазивањем пожара су ратна дејства употребом оружја, експлозивних и запаљивих материја и намерног паљења.

Густи дим је продукт сагоревања чврстих, течних и гасовитих материја, које се у додиру са кисеоником и отвореним пламеном пале, горе и сагоревају, након чега проистиче дим као последица сагорелих материја. Зависно од садржине, количине и запаљивости материје, димови се појављују у густој белој, црној и мешаној боји. У димовима су садржане честице и отровни састојци који се мешају са ваздухом и падају на земљиште и представљају отровне и гадне материје као потенцијалну

²¹² Поплаве су веома честе у свету, а нарочито задњих година овог века. То потврђује случај и у Италији, где су настале многе штете од поплава. Саопштење ТВ-2 12.12.2008.

²¹³ Види, Фрањо Ванчина, Загреб, 1982, стр. 25.

опасност по тровање, гушење и обољења људи и других живих бића.

Осим загушујућих особина, димови представљају и топлотне особине услед којих се представља опасност по безбедност људи, биљни и животињски свет. Затим, густе црни димови се задржавају дужи период и помоћу ветра крећу се у већи простор и представљају опасност по безбедност саобраћаја, смањујући видљивост на минимум на путевима и железницама.

Право на заштиту

Уставом Републике Србије загарантована су сва права грађана, међу којима и право: на правну заштиту, безбедносну заштиту живота, здравља, право на лечење, заштиту материјалних добара, екологију и друге облике заштите. У том смислу, чланом 13 регулисана су *сва права на заштиту грађана Републике Србије са боравком у иностранству*, чланом 14 *права на заштиту националних мањина*, чланом 21 *права забране на дискриминацију*, чланом 22 *права на слободу*, чланом 24 *право на живот*, чланом 27 *право на слободу и безбедност*, чл. 74 *право на здраву животну средину и друга грађанска права*.²¹⁴

Свако цивилизовано друштво, па и у Републици Србији, друштвеним уређењем организује безбедносне систем којим се одређују правила, радње и методе које се предузимају у заштити уређења, система и грађана. Свако друштво дефинише своје виталне вредности као свој приоритет који мора бити заштићен у целини. Правилно уређеним и организованим системом одбране и безбедности, уз његово провођење и предузимањем адекватних метода, мера и активности обезбеђују се гаранције безбедности грађанима и њиховим вредностима. Уколико се појављују угрожавајући и претећи облици насиља, у том случају систем безбедности није испунио своје постојање и гаранцију која је њиме регулисана. У том случају систем није остварио своју уставну и законску функцију и мора бити мењан или допуњаван.

Да би се систем одбране и безбедности сматрао успешним, а одбрамбено-безбедносни субјекти ефикасним, сви угрожавајући фактори морају бити елиминисани и непостојани.

²¹⁴ Устав Републике Србије, Одбрана, Београд, 2006. стр. 2-8

С обзиром на то да се у Републици Србији редовно појављују сви облици угрожавања и претњи од којих се код великог броја грађана дешавају повређивања, обољења, губитак живота и имовине, њихов безбедносни систем није испунио очекивану гаранцију и он се мора мењати. Док правно-безбедносни субјекти, такође, морају изналазити друге одговарајуће и ефикасније методе безбедности и заштите. Одговарајућим методама заштите грађани би са свеукупним приватним и друштвеним вредностима били безбедни и заштићенији, а што им обезбеђује и гарантује Устав Републике Србије.

Закључак

Човек као узрочник угрожавања и кршења људских права и слобода - ради својих интереса - врши угрожавање појединаца, група, мањина па и нације.

Кршење људских права стара је појава колико и човечанство, а као савремени феномен појавио се у савремено доба. Прибегавају му неке државе, њихови обавештајни и безбедносни субјекти, чије су недозвољене активности постале професија, занат и бизнис, који доноси велики профит и остварење планираних циљева.²¹⁵

Кршењем одредаба основних међународних-правних докумената и инструмената о људским правима и слободама, један број земаља није им приступио нити их ратификовао управо због наведених мотива. Овакви приступи појединих држава потпомажу другим, а и легализују својим субјектима недозвољене активности у кршењу људских права и слобода. Све то је у сврси остваривања личних и државних циљева и интереса.

²¹⁵ Ратни сукоби на просторима бивше СФРЈ, а нарочито на простору Косова и Метохије, где су људска права и слободе толико угрожавани да су постали међународни феномен који ће морати решавати међународна заједница. Између многобројних примера угрожавања јесте и отимање великог броја припадника неалбанског становништва, што су чиниле криминално-терористичке (Албанаца и њихових савезника) групе. Срби су насилно одвођени у логоре где су им вађени унутрашњи органи, којима се трговало и тргује у многим земљама западне демократије. У таквим криминалним активностима учествовали су поједини припадници међународних организација и снага које су биле ангажоване на овим просторима.

Данашњи и могући облици претњи људима, њиховој имовини, систему безбедности и друштвеном уређењу представљају велику опасност по људе, а тиме и по друштвени опстанак. Савремене претње изражене су честим ратним насиљем на свим континентима, терористичким активностима и употребом разорних радио, хемијских, биолошких и нуклеарних средстава, експлозива и отрова.

Употреба наведених средстава представља претњу по људе и њихову егзистенцију не само за време употребе него и за наредних 100 до 150 година - колико делују ти нуклеарни отпади и отрови.

Човек утиче и на појаву природних појава нуклеарним ударима. Тако је у 2010 години дошло до пораста природних непогода - као што су поплаве у Пољској, Републици Србији, Азији, Ј. Америци и другим просторима, уз већи број жртава.

Настанак техничко-технолошких удеса и несрећа које су постале свакодневна и многобројна појава такође су један од највећих облика претњи у којима се свакодневно губе људски животи, уништавају средства и животна околина.

Један број људи, ради остварења сопствених и државних жеља и циљева, намерно изазива кризе и њима управља, помоћу којих приморава поједине народе на послушност и промену односа према нападачу. Често се приморава жртва да сама прихвати ту врсту притиска и насиља као потребу, да би бар привремено олакшала и одгодила настали проблем.

Због учесталих и повећаних претњи и угрожавања људских живота, здравља, имовине и екологије, безбедносни систем не остварује своју функцију и постојаност и мора се дорађивати или мењати. Грађани Републике Србије, па и страни грађани са боравком у Републици Србији, имају право на адекватну заштиту. С обзиром на то да грађани, имовина и екологија нису у потпуности заштићени имају право на дораду и промену система и реорганизацију унутар одбрамбено-безбедносних субјеката.

Свака од наведених појава или облика претњи - било да је у најави, претњи и настанку - условљава настанак ванредне ситуације у којој људски живот постаје веома тежак, а у неким условима и неподношљив. У тим ситуацијама људи губе контролу

над својим понашањем, па самим тим додатно себи и другима представља проблем који оставља теже и дуготрајне последице.

Стога се може закључити да су друштвени, и намерно изазвани природни и техничко-технолошки удеси постали свакодневна претња и опасност по већи део човечанства - било да угрожавају безбедност људи, система, имовине или да загађују животну околину.

Уколико међународна заједница и економски развијене државе хитно не предузму одговарајуће безбедносне мере, екологија је нарушена, а свет ће бити брзо уништен. Предузимањем безбедносних мера у заштити људи, имовине и екологије биће превазиђена и политичка, технолошка и економска криза која је настала управо због наведених појава, претњи и опасности у савремено доба. Настанком економске кризе долази и до опште кризе у којој се не решавају велики проблеми и који се остављају за нека друга времена, а то представља додатну претњу и опасност.

Литература

1. Андреја Савић и Љубомир Стајић, Основи цивилне безбедности, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2006.
2. Драган Млађан и Далибор Кекић, Ванредне ситуације, Полицијска академија, Београд, 2008.
3. Група аутора, Зборник радова Цивилна заштита, НИРО, Загреб 1988.
4. Група аутора, Зборник радова, Факултет цивилне одбране, Београд, 2001.
5. Ђермати Шимун и Владимир Јаковљевић, Цивилна заштита, ИЦ студенски трг, Београд, 1996.
6. Пејановић Љубо (скрипта), Цивилна заштита, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2009.
7. Пејановић Љубо и Бејатовић Милорад, Авиотероризам, АБМ Економик, Нови Сад, 2009
8. Устав Републике Србије, Београд, 2008.
9. Закон о цивилној заштити, предлог, Београд, 2008.
10. Зборник радова, Примена међународног кривичног права (организовани криминал), Тара, 2007.

11. Зборник радова, Међународно кривично право и људска права, Тара, 2008.
12. Миле Ракић, Милијана Ђорђевић, Превенција угрожавања животне средине у функцији развоја друштва, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
13. Миле Ракић, Милијана Ђорђевић, Драган Јовашевић, Демократија и животна средина, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

ПРИКАЗИ

УДК:
Примљено: 3. јуна 2010.
Прихваћено: 10. септембра 2010.
Приказ

Наука
број 2-3/2010
год. 1 vol. 2
стр. 263-280

Раде Божовић
Слобомир П универзитет
Филолошки факултет
Слобомир

ИМА ЛИ МЕСТА ЗА ОПРОШТАЈ У ОВОМЕ СВЕТУ

Is There A Place For Forgiveness In This World

Михаел де Сен-Шерон, *Разговори са Левинасом*, библиотека
Галика, превод Слободан Дамњановић, Албатрос Плус,
Београд, 2009, стр. 149.

У претходне две деценије наше тржиште књига веома је обogaћено разноликом литературом. Нажалост, књига није никада била скупља и недоступнија читаоцу иако нас никад није раније изазивала тако разноликим насловима и темама. Нашли смо се у правој поплави корисних и занимљивих књига и од те бујице не треба бежати, већ храбро у њој запливати. Уз то, појавили су се и страни донатори или, понекад се може рећи, и душебрижници идеолошке чистоте српског читаоца, али ни такве књиге, нажалост, не односе нам памет својом јевтиноћом. Ето, тако се благодарећи "франкофонистима", нашла и у нашим књижарама књижица *Разговори са Левинасом* Михаела де Сен-Шерона, а у издању нове издавачке куће „Албатрос плус“. Немирни издавач и интелектуалац Јагош Ђуретић не мирује. И то је добро. Нарочито после нестанка библиотеке *Албатрос* коју је покренуо у крилу (потонуле?) издавачке куће "Филип Вишњић".

На први поглед књига о јеврејском Французу, филозофу Емануелу Левинасу, пружа нам увид у неку врсту етичке филозофије, која је на занимљивој и изазовној граничној линији са теософијом. Истина, аутор нигде не помиње могуће везе Левинаса, који је рођен у царској Русији и одрастао на великој руској литератури, са занимљивом и привлачном руском

теософијом и софиологијом друге половине 19. века и првих деценија 20. века. Али... Ово "али" не треба да нам поквари задовољство, иако би заједнички суд читалаца ове корисне књижице (149 стр., формата 21 цм) могао да буде да је она апологија јеврејства, јудаистичке вере. Али, зашто да не апологија? Мада се од аутора, Левинасовог ученика и пријатеља, такође философа, јер аутор припада тој фели стваралаца, могло очекивати мање симпатија, а више критичког односа. У сваком случају, Левинса је он похвалио зато што се усудио "да област философије отвори за речи пророка".

Лажт-мотив неколиких студијица о једном увиду и једном ограничењу Левинасове философије, сакупљених у овом делцету с намером, јесте, чини нам се, пре свега покушај да се расправи питање опроштаја. И то у философском, али и религијском смислу, мада је, на крају, испало да је, у овом случају, опраштање и политичко питање. Ако ни због чега другог, а оно због тога што је злочин учињен над Јеврејима/јеврејима био и политички злочин. Злочин политике фашистичке Немачке. Питање опроштаја је занимљиво и за културу и религију, које обично разумемо, вероватно сасвим погрешно, из оне страшне старозаветне поруке - да за зуб иде зуб, а да за око иде око. Верујемо, надам се барем већина од нас, да у данашњем свету опраштање није усамљена етичка врлина, нити само племинита хришћанска визија, визија оног хришћанства које је љубављу требало да демантује строгају и осветољубивост Старог завета. Сам институт опроштања у овим студијцама-медаљонима везао се за једно трагично, али врло изазовно питање: Може ли се опростити тај страшни и гнусни злочин почињен над јеврејима/Јеврејима у Другом светском рату? Наравно, многим би међу читаоцима, вероватно, било мило да се то питање протегло и на Словене (само неколико милиона Руса, Срба, Чеха, Пољака је нестало по немачким логорима са ове колебљиве планете) и на Роме, мада су Цигани (баш тако стоји у преводу!) поменути у том контексту само узгред, на једном једином месту.

Наравно, када се поведе реч о опраштању неизоставно се намеће питање, философско и морално, социолошко и антрополошко, старо колико и свесни човек, питање те ужасне и свеprisутне у свету дихотомије - Доброг и Зла. Јер, историја је само пусти и страшни дијалог сила Добра и Зла. Опроштај као морални и етички институт дијалектички је везан за испољавање Зла, барем толико колико и сваки злочин за његовог извршиоца. Али је Зло везано многим спонама и за Добро. Уосталом без овог последњег

и не може се ваљано разумети. Да ли је залуд В. Соловјов мислио да зло може успешно да делује у свету ако је прикривено маском добра?

Да би опроштај постојао мора да му претходи Зло. Историја човечанства је непрестана, и без Заратустре, борба Зла и Доброг. Зло од којег, и упркос објављеном хришћанству и исламу, нису могле ни цркве увек да побегну (можда Православна је у том погледу била најневинија). Нисам уверен да се исто може рећи за азијске религијске (филозофске?) системе. Аутор, представљајући философију Левинаса као светост људског живота, да је тако и назовемо, није се много трудио да на ширем философском и етичком фону распарви питање зла, рата и толике опачине која прати свет од настанка, па до ових времена - која се као паун репом диче хуманизмом и демократијом. Он успева на крају да све сведе, готово тријумафално - а на основу Левинасових предавања и размишљања на тему опроштаја, да се само живом може опростити зло, и то ако он затражи. А мртва уста, што рече наш народ, не могу да говоре. Па, стога се опроштај за ужасне жртве, можда, већ одавно заубио у диму људског меса и костију концентрационих логора. Наравно, ово је питање и за нас Србе, посебно за оне који су чинили злочине и оне који су од њих побегли, или им се нису супротставили, или су, једноставно, били и остали недужни, чисти, врло важно. Поготову после серије једностраних извињавања неких политичара из Србије.

Претпостављам да би се у овој "нашој" књизи о Левинасу могла наћи и за нас нека порука, мада сам крај, закључак књиге је, дубоко у то верујем, не само мени стран, чудан. Можда су страни финансијери стога и помогли издавање ове књиге у Србији. И то је, наравно, добро. Али, и после ове књиге остају и даље многа питања отворена, и то у оба смера. У смеру опростити и у смеру очекиване замоле за опроштај за жртве. Бојим се да основна порука ове књиге неће нам дозволити не да опростимо и заборавимо, него да може кога да подстакне и да осветнички памти. А то није задатак ни етике, ни философије, а ни православља.

Туђе искуство увек је јевтиније од сопствене провере. Ипак, док се мало снађемо око тако важног питања као што је опраштање, не само за масовне злочине, него за грешне поступке, клевете и друге опачине у животу уопште, ваља се подсетити, још једном,

шта значи опраштање у хришћанству. Јер, на крају, хтели или не, припадамо тој култури која је заорала дубоке бразде у европској цивилизацији. Јер, и ова расправа у књизи покушава, макар на маргини, да се окрене и хришћанском опраштању. Дакле, опраштање је отпуштање греха - другим речима, Зла. У Новом завету Христос се служи истом библијском, значи јеврејском терминологијом, када је реч о опраштању. Али се сад оно јавља као дар Божје љубави. Смрт грешника, онога који је зло учинио не жели се - већ његово преобраћање. Тако је код Достојвског, у већини његових романа, тако је и код руских боготражитеља. Да би се победило Зло Добрим, мора се опраштати. Али, ту је скривена и мала невоља. Неки православни ће ово да ограниче само на круг истоверника. Међутим, Јеванђеље немислосрдно говори: *Јер ово је крв моја... која ће се пролити за многе ради отпуштања грјеха* (Мт, 26:28); или: *И опрости нам грјехе наше, јер и ми опраштамо свакоме дужнику својему* (Лк,11:4), и: *Јер Бог не посла сина својега на свијет да суди свијету, него да се свијет спасе кроза њ* (Јн,3:17). Дакле, опраштање може да буде један од видова среће... али се мора водити рачуна да ниједна врста среће не сме бити никоме наметнута, како би рекао Л. Штрос у делу *Град и човек*.

Наравно, расправа о добру - од Палтона, преко Аристотела до отачке литературе у хришћанству, као и код савремених филозофа јесте најчешће покретано питање. Увек, наравно, постављано у смислу борбе против зла. У модерној литератури поново се често враћа Платону и Аристотелу због расправе да ли добро појединца значи и добро заједнице, друштва. Да не помињемо Хобса и његов песмистички став о себичности човека када је реч о добру и личној срећи.

И када је већ толико речи и времена потрошено на Добро и Зло, и Срећу, зар би било мање важно расправити, или барем говорити, о том колебљивом човековом односу према злочину и опраштају? Поготово што ваља држати на уму стару Диркемову социолошку опаску да је злочин присутнији у развијенијим и напредним државама. Уосталом, и сви људи нису једнако одани заједничким моралним нормама и друштвеним вредностима. У том смислу могло би да се постави и питање шта је добро? Сурови одговор нам нуди ово време речима Л. Штроса који каже: Ако је једино природно добро сопствено добро сваког појединца, тада се мудар човек неће посветити заједници већ ће је употребити само за своје циљеве („Град и човек,“ стр. 23). Овом

приликом оваква врста размишљања о опраштању изостала су у понуђеној књижици.

И зато што није увек јасно шта је добро, остаје нам нада да можемо лакше препознати зло. Крвава историја човечанства Јеврејима/јеврејима је пружио прилику да зло дебело осете на сопственој кожи. Али, и многи други народи. О балканским у Европи и да се не говори. И то без обзира на хришћанску етику и њен напор да морал замени институцијом врлине и упркос постомодерним етичким размишљањима. И после свега, не само из речи ове књижице него и из историјског искуства, испада да је злочин много ближи човековом психичком, па чак и моралном органитету, од кајања и опраштања. Убијало се немилосрдно, још од Урана и Зевса: деца своје родитеље, браћа између себе, племена и народи међусобно.

Хришћанска догма о јединству божанске и људске природе једноставно није издржала пробу времена. Са етиком која је стигла са протестантизмом и капитализмом, а која као да је црпила неке своје елементе из касније биолошке теорије Дарвина, показала је сву коб човека створеног по лику Божјем: два велика светска рата са скоро 100 милиона мртвих и рањених, осакаћених телесно, а тек колико душевно. Па, ратови по Азији које је водило хришћанство посредством империјалних сила, потом на Блиском истоку, и то не од јуче, и одавно на Балкану... Да ли је то хришћанску етику победио забрављени "јеретички" манихејизам, или радикално оваплоћени морал борбе за живот капитализма, либерализма и неолиберализма? Или је победила исконска зла природа човекова?

Књижица ова је, можда и несвесно, покренула низ питања на која није могла да одговори, јер јој је циљ био, чини нам се, само један: Да „казни“ злочине против шест милиона убијених јевреја/Јевреја у Другом светском рату. Она је наметнула, ипак, и још једно питање: Да ли је опраштање хијерархијски и аксиолошки испод милости? Да ли су љубав и праштање у синонимској вези? Ако јесу, онда би морало да важи оно јеванђеоско: *И ако имам дар пророштва и знам све тајне и сва знања, и ако имам сву вјеру да и горе премјештам, а љубави немам, ништа сам. Да ли залуд говори Јованово јеванђеље: Децо, волите један другога!*

Где, онда, сместити опраштање међу толиким моралним феноменима, институтима који регулишу људско понашање? Да ли између две људске творевине: морала и закона? Или је оно изнад и једног и другог? Наравно, најгоре би било сместити га само у оквиру хришћанског, старозаветног декалога. Исти је, чини нам се, случај и са институом злочина. Ако бисмо, опет, поједностављено, третирали злочин и сместили га само у оквиру закона, изгубили бисмо лако душу. У закону је сатисфакција, али не, како каже Борис Вишеславцев, и Спасење. Јер, бескорисно је Опраштање тражити у законима, који су плод чистог рационалног и грађанског друштва, друштва града и његових грађана. Отприлике ова врста селективног размишљања била би на разини онтолошког: Ако вера спасава, посебно хришћанска, онда пуноћа закона није у закону, већ у самој вери, у Христу. Рационално и хумано речено: у самом човеку. *Јер, ако праведност само кроз закон бива, онда Христос узалуд умрије* (Гал, 22:24), рекао би добар хришћанин. Античка је мисао можда још строжа када Полимарх, у дијалогу са Сократом, одговара да праведност налаже да се помаже пријатељима а зло наноси непријатељу. Наравно, у сва ова размишљања која на маргини опроштаја покреће ова књига, уплиће се и појам права, као нечег што припада закону.

Опростити, из искуства знамо, није лако и стога се може рећи да је онај ко опрашта храбар, врло храбар, и не мора се рећи за њега да му се у душу уселио огањ божански, већ много једноставније: он је дотакао челом својим небески лазурни свод. Он је стекао опроштај и постао титулар оне чувене препоруке апостола Луке: *Опраштајте, и опростиће вам се* (Лк., 6:37).

И, ето, зато се може да каже да духовне очи виде даље од телесних.

Стога тражење смисла о "неправедној привилегији човека који је надживео 6 милиона убијених" заиста, како каже сам Левинас, нема кључа. Међутим, подвучим и понављам, да то није била драма само јеврејског народа о којој се као лајт-мотив говори у овој књижици, него и оних "трећих", па и Рома (који се само на једном месту, онако узгред, у тој трагедији Другог светског рата помињу као Цигани!). Ово напомињем да се, као сведок једне ужасне емисије енглеске Независне тв седамдесетих година прошлог века, сећам интервјуа са младим антифашистичким вођама Холандије и Немачке који на питање да ли би и данас

убијали Јевреје, одговарају не, али из тог одговора произилази да би Роме, Словене и комунисте опет радо стрпали у душегупке.

Дакле, брига о себи, у људском и философском смислу, а то се појављује као позитвна тема и у разговору са Левинасом, јесте чињеница да у свету у којем живимо постоји оно застрашујуће, али и узвишено Ја, а где је оно - ту је и Ти, а онда се нужно у ту раскошну, али и опасну везу уводи и Трећи, Он. Он који се може разумети и онтолошки и рационално. Иако се каже у епилогу књижице, "за опроштај је увек потребно двоје," и Трећи је тиме искључен. О овоме се посебно говори и трећем делу књижице, под насловом "Левинас између философије и јеврејске мисли" (стр. 41-55). Тај дијалог око "другог" (и подтекстуално око "трећег") наставља се у истој глави, али под насловом "Смрт или дијалог са Марлоом" (стр. 77-85). Наравно, да је најчешће у сва ова размишљања увучен и Бог, јер је Левинас, према речима аутора Сен-Шарона, радио на "философском обнављању доласка Бога у свест".

У извесном смилсу, ова књижица је и мала расправа о дугу философа свету, јер су се они, како наводи аутор речи Хане Арент - од Платона, па до Хајдегера споразумевали са тиранима у име оне "западне логике која је, по дефиницији тиранска" (не односиле се ово и на песнике?).

Потрага за сатисфакцијом, макар и преко људских закона - као и двојба опростити или не - јесте право сваког. Огромна је енергија јеврејског народа, оног народа који је увек у тражењу, у стваралаштву заједно с Богом (Б. Вишеславцев) и зато он, с парвом, тражи потврду свога људског права да злочин буде кажњен. И ту двојбе не сме да буде. А опроштај може само од њих доћи, од жртве. Можда не и уз изнесену Левинасову тврдњу да опроштај може дати само преживели преживелом злочинцу. На основу Сен-Шеронове књиге рекло би се да је то јединствени јеврејски став. И то се мора поштовати, јер јединство тог народа, које цитира ова књижица, оштро поставља ствар: Јеврејин који напусти Тору, и који напусти свој народ, лишава се, у истом часу, праштања које Бог даје целом Израилу ("Кол Израеал"). Човек, ипак, читајући ове редове пожели да свима, не само јеврејским зочинцима, буде опрштено (према књизи и према животу: само онима који потраже опроштај, и опет се долази до оног: мртвима се не може опростити, јер нису тражили опроштај!). И после свега испада да Бог даје лакше опроштај од човека. Он је Милостив. Чак и онај страшни Јахве, за кога се у

Четвртој глави, завршној у књижици, под насловом "Праштање и неопроситиво у Талмуду", каже да је Он сасвим другачији, да је Милостив. Јер је само дословно читање Талмуда створило слику да је "осветнички, немилосрдан и неправедан Бог" (стр. 113). Мада од њега, барем сам тако разумео, не стиже опроштај за злочине из Другог светског рата. Али зато за грехе које човек учини према ближњем, Дан Кипура може донети очишћење само ако тај човек добије од ближњег опроштај (стр. 115), али ако Бог опрости, онда се на њега сваљује цело зло света, не само јеврејско - може се закључити.

После свег читања намеће се питање: Може ли се смрт од људске руке казнити смрћу? Ово питање није упућено само од Лавинаса и његовог промотера и ученика Сен-Шерона. У савременом закону Израела нема смртне казне, и тиме као да се следила мисао Торе и Синедриона, који је сматран крволочним, мада је тек сваке седме године доносио смртну пресуду! Ипак, направљен је изузетак - кад је ратни злочинац, истербљивач јеврејског рода Ајхман осуђен на смрт.

Крај у овој књижици помало је неочекиван, јер Левинас узвикује, цитирајући Достојевског и *Браћу Карамазове*, мисао коју су радо користили и руски боготражитељи: "Сви смо ми кривци за све и сваког, пред сваким, а ја сам крив више од свих других". А колико то личи на онај ружни сан Аполодора који је уснио да га Скити деру и кувају, а срце његово, при том, проговара: Ја сам узрок свих ових зала! Зато се сваког зла ваља чувати и ту је згодно подсетити се следеће јужноафричке песмице коју наводи израелски председник Ш. Перес (у *Ново постање*) :

Они су положили завет својој деци

Да никада нећемо учинити

Оно што су они нама учинили!

Ми, такође, треба на овим просторима да научимо да нема теологије страдања, већ само теологије Опраштања. Али, што и ово делце које је пред нама каже не сме се ни један час размишљати о забраву, као ни о онај страшној, катаклизмичкој поруци ове књижице - да ће незаборав трајати као „агонија до краја света“ (стр. 143).

Наше опраштање, можда, нема времена да стигне: Таман се један рат на балканским просторима заврши и отпочне, можда, преиспитивање савести (ње, нажалост, није било после Другог светског рата због „општег мира у кући“), кад, ето, стиже нови

рат са апокалиптичном жеђи да се (пагански) освети за претходни рат.

Будућност, са бољим човеком и људима, вероватно ће нас, живе и мртве, ставити пред нове (људске) задатке. С. Булгаков говори о православљу које у себи као основну црту носи "визију лепоте", а има ли шта **лепше** од Опроштања? Мада се чини да је у православљу покајање важније од опроста, макар - како о томе говори Антоније Велики - и сви који размишљају о институ опроштања и због њега су у двојби, колебаљиви ваља да знају да они који се колебају да ли опроштај треба употребити или не, могу да се надају да покајање ипак једнога часа мора стићи. Можда пре опроштаја или затраженог опроштаја.

Верујем да иза сваког људског поступка стоји нека намера. Ову је књижицу финасиро - рекао сам на почетку - ко . Претпостављам да је тај "поклон" овдашњем читаоцу имао неку намеру и ја сам у претходном пасусу у том правцу и нешто рекао. Био је ред и морално, али се бојим за једно: Бојим се да аутор *Разговора са Левинасом* није успео да представи просечном читаоцу философију Левинаса, не само због хетерогених мисли и распореда материјала (тако се у књижицу нашао и разговор са философом Левинасом, стр. 17-42, по броју странице највећи одељак), него и стога што се усредсредило само на питање јеврејске трагедије. Стога је на крају остало, речено у варијетету, хамлетовско питање: **Опростити или не - то је питање?!**

УДК:
Примљено: 16. јуна 2010.
Прихваћено: 16. септембра 2010.
Приказ

Наука
број 2-3/2010
год. 1 vol. 2
стр. 273-280

Слободан Наградић
Универзитет у Бањој Луци
Факултет политичких наука

ДОПРИНОС АФИРМАЦИЈИ КОЛУМНИСТИЧКОГ ЖАНРА

Contribution to The Promotion Columnistic Genre

Вељко Којовић, *Играње ватром*, Бања Лука, 2010.

Пред нама је нови рукопис Вељка Којовића, недавно преминулог новинара, публицисте, културног, политичког и јавног радника, који је својим дјело(ва)м оставио крупан и неизбрисив траг у областима, заједницама и срединама у којима је живио и дјеловао. Од родног Требиња и Херцеговине, преко (пред)ратних Сарајева и Босне и Херцеговине, Београда, С(Ф)Р Југославије и Србије, до постратних - Бање Луке и Републике Српске. Животни и стваралачки круг Вељка Којовића се на неки начин тако затворио и завршио.

Рукопис, чији је наслов ИГРАЊЕ ВАТРОМ, садржи 56 колумни које је аутор писао у периоду од 24. маја 2006. до 16. јула 2007. године и објављивао их у, тада, дневним новинама Републике Српске „Гласу Српске“. Другим ријечима, за нешто мање од 14 мјесеци Којовић је написао и публиковао 56 текстова, што значи да је аутор успио да готово сваке седмице, искључујући годишњи одмор, припреми по једну колумну, што је својеврсни подвиг. Ко сумња у то нека сам зашиљи оловку или, примјерено данашњим технолошким иновацијама и могућностима, сједне испред компјутера и упусти се у авантуру писања. А редовно, макар било и једном седмично, писање колумни заиста јесте авантура.

Колумна је посебан новинарски жанр. Не може свако бити колумниста. Новинар још и некако, али за писање колумни, осим способности да се детектују идеје и изаберу атрактивне теме, те пронађу укљони и становишта из којих ће се она елаборисати и

презентовати читаоцима, треба и велико познавање широког спектра тема из многих области егзистенције и стваралаштва. Дакле, неопходно је бити и формално, а још више суштински, образован, учен, добро обавијештен и, што је најважније, посебно талентован да се раздвоји битно од небитног, да се онда оно битно промисли из свих аспеката и елаборише по принципу *sine ira et studio*, тј. непристрасно и објективно, избјегавајући, при томе, строго научне, често и досадне - приступе и извођења. Колумниста мора бити компетентан, али и композиционо-стилски једноставан, прихватљив и разумљив већини читалаца, мора пронаћи праву мјеру и обим у којем ће читаоцима пласирати своје погледе и разумијевање неке актуелне теме. А то је нешто сасвим друго и различито од обичног, свакодневног новинарства, од писања и извјештавања о свему и свачему, по налогу и диктату тренутка, догађаја или појаве о којој се пише, одређења редакције или жеље неког метафизичког субјекта који, евентуално, утиче на садржај и тон медијско-информативног третирања оновремених збивања и феномена. Додуше, Вељко Којовић је, још у раној младости, био спреман и за то, јер је радио као новинар, репортер, али и уредник, и у штампаним и у електронским медијима информисања, па је имао искуства у обликовању и сервирању информација о стварности и из тог ракурса и стручног „кантара“.

О чему пише Којовић у овом свом манускрипту?

Предмет и распон ауторовог интересовања су заиста велики. Кантовски речено, њега занима звјездано небо над њим и морални закон у њему, што значи да га (је) занима(ло) скоро све под небеским сводом - од спорта, поезије, међународних односа до најновијих резултата у неким природним наукама, теолошких питања, свијета умјетности, пољопривреде, на примјер. Међутим, највише је био „инфициран“ и инспирисан актуелним процесима, односима, збивањима, догађајима, личностима и другим акциденталијама из сфере социјалног, политичког, духовног, културног, историјског бића и бивања свог полиса, у првом реду Републике Српске, а потом и постдејтонске Босне и Херцеговине, те Србије, Хрватске и других држава. Којовић је био страствени поли(с)тичар. Занимало га је готово све што се збивало у заједницама у којима је живио, које је прихватао као своје и које је волио. А он је волио и Југославију у којој је рођен, и Републику Српску у којој је окончао свој овоземаљски живот. Био је заинтересован и забринут за њихове судбине, настојао је да у њима постоје и владају ред, космос, и хармонија, што је био

идеал живота у старогрчким градовима-државама, тј. полисима, одакле је изведена и ријеч политика, која је у то вријеме - за разлику од данас, кад та појам готово искључиво значи: технологија владања, вршење законодавне и извршне власти - значила дисциплину и дјелатност усмјерену за добро полиса, за одржавање и унапређивање поретка између слободних људи, затим њих и оних који владају, те обију ових категорија, социјалних сталежа, спрам оних који су неслободни и који не учествују у пословима полиса. Према приступу предмету и темама својих елаборација и експликација, писац овог манускрипта је најближи онима који се данас (само)именују политичким аналитичарима, ма шта то значило и ма ко они били. Али, има и једна суштинска, те неколико ефемерних и епизодних разлика између приступа и учинака тзв. ововремених политичких аналитичара и Којовићевих реминисценција о (само)задатим темама.

У колумнама, које је наш аутор исписивао у „Гласу Српске“ 56 недјеља заредом, тако рећи до посљедњег тренутка, могу се прочитати његова размишљања и погледи о бројним темама које се односе на различите аспекте, конституенсе и модусе бивања феномена политике, од дјеловања политичких странака, понашања њихових лидера и високих функционера, министара и народних посланика, активности с циљем реформе Устава БиХ, овлашћења и начина рада високог представника међународне заједнице у БиХ (ОHR), до мјеста и улоге црква и вјерских заједница и њихових великодостојника у политичком животу РС и, још и више, БиХ, затим избјегличко-расељеничке проблематике, проблема тражења несталих војника и цивила, па истраживања броја страдалих Срба и припадника других народа у Сарајеву и другдје, узрока и карактера рата на просторима СФРЈ и БиХ, манипулација са жртвама рата, злоупотреби Сребренице, раду Трибунала у Хагу и пресудама тог суда, ратнохушкачкој реторици, изазовима повјерења и помирењима народа у БиХ, медијским слободама и манипулацијама, праву народа на самоопредјељење, улози појединих спољних фактора у етиологији, току и исходу кризе и сукоба у бившој Југославији и БиХ итд., дакле о феноменологији политичког.

Наравно, писао је Којовић и о темама из културе, умјетничког стваралаштва, образовања, духовности, традиције, али актуелни односи и живот унутар постдејтонске Босне и Херцеговине су у самом епицентру, фокусу његових промишљања, анализа и експликација. Главни „јунаци“ бројних његових колумни су,

мање-више, бошњачки политички лидери, војни, посебно ратни команданти, затим „гласноговорници“ сарајевске духовне, интелектуалне и друге чаршије, те муслиманске вјерске вође, поједини новинари и културни посленици, посебно књижевници. Од свих њих Којовићу су „најомиљенији“ били Харис Силаџић, Сулејман Тихић, реису-л-улема Мустафа Церић, па Аднан Терзић (док је био предсједавајући Савјета министара) затим Адил Османовић, Насер Орић, Алија Изетбеговић, Златко Лагумџија, али и неки други, мање утицајни политичари и тзв. јавни радници, попут академика Мухамеда-Туње Филиповића, Абдулаха Сидрана, Расима Делића итд. Из Републике Српске једини политичар којег наш аутор аналитички и систематски вивисецира је Милорад Додик, предсједник Владе РС, што је и разумљиво с обзиром на вријеме у којем су настале и објављене ове колумне, а спорадично помиње и имена Николе Шпирића, Небојше Радмановића, Драгана Чавића и др., док су од странаца повод за реаговање и предмет анализе најчешће били високи представници, посебно Кристијан Шварц-Шилинг и Мирослав Лајчак, те Педи Ешдаун и амбасадори неких земаља, САД најчешће. Поједине колумне су, заправо, ауторова - што експлицитна, што имплицитна, реаговања на неке објављене тезе у федералној, претежно сарајевској штампи, нпр. у дневним листовима као што су „Дневни аваз“, „Ослобођење“, а понекад и у магазину „Дани“ и сл., односно електронским медијима информисања и полемике са ставовима њихових аутора.

Којовић је један од ријетких аутора из Републике Српске или са српске стране који је тако пасионирано и пажљиво читао федералну штампу и пратио електронска средства обавјештавања - да је могао себи допустити отворено и мериторно супротстављање информацијама, тачније: лажима, полуистинама и манипулацијама које су, путем речених медија информисања, долазиле из сарајевских кухиња. Он је не само храбро иступио и бранио позицију, интересе и истину насталу, обликовану и освијештену у Републици Српској, него је увијек проналазио довољно чињеница и аргумената на којима је базирао и подупирао своја реаговања и виђења актуелних тема, тако да се његове колумне никако не могу сврстати у памфлетистику, денунцијанство, „жуто“ новинарство и сл. Он није био један од оних јефтиних пропагандиста, скрибомана, портпарола или службеника за односе са јавношћу, који по задатку или за добре паре, из удобне фотеле, са пристojне дистанце и институционалне или еснафске заштите итд., незналачки и неодговорно нападају и негирају „неподобне“

текстове политичких, идеолошких, национал-них, вјерских и других противника, опонената или, напосто, „кант-аутора“ који „о свом руху и круху“ мисле и пишу то и тако што и како мисле и пишу, представљајући то врхунском журналистиком, публицистиком, аналитиком, тзв. истраживачким новинарством, патриотским ангажманом, конфесионалном правовјерношћу, апологијом националног идентитета и свих других вриједности „нас“ и „наших“ и сл., и тражећи за то јавна признања, синекуре, државне награде, намјештења и колајне. Вељко Којовић је дјеловао супротно томе: скромно и тихо, далеко од рефлектора, микрофона и сценског бљештавила, радио је, читао федералну штампу, пратио наступе њихових политичара и јавних личности, гледао тв емисије, анализирао све то, писао текстове о томе, припремао их за публиковање, „на ползу“ народа којем је припадао, државотворног ентитета у којем је живио и којег је волио, људи са којима се дружио и чије је потребе и муке разумијевао и често се солидарисао са њима.

Шта још одликује Којовићеве текстове сакупљене између корица овог манускрипта? По чему су они особени, различити од колумни других аутора?

У најкраћем, по томе што наш писац, бањалучки Херцеговац, никад није реаговао и писао *ad hominem*, због аутора који пишу, односно њихових личности и биографија, него због идеја, ставова и порука које су они заступали у својим писанијама, а које су евоцирале ратна страдања кроз која је прошао српски народ у протеклом грађанском рату у БиХ 1992-1995. - што је и његова дефиниција карактера тог „трагичног сукоба у региону“, како је поменути рат одредио Општи оквирни споразум о миру у БиХ или, колоквијално казано, Дејтонски мировни споразум - које су само сипале со на живе ране жртава тог сукоба, које су неистинито приказивале узроке, актере и ток сукоба, омаловажавале и оптуживале цијеле народе, вјерске групе, политичке странке, истакнуте појединце из српског народа, подизале нове тензије и изазивале конфликте итд.

Којовић је вазда настојао и успијевао да у својим реаговањима, уобличеним у новинарски жанр колумни, остане хладан, непристрасан, разложан и убједљив, да снагом аргумената побије(ди) противничке нападе, оптужбе, денунцијације и дифамације. Он је аутор који се увијек држао новинарских правила, посебно оног садржаног у латинској сентенцији, које је иначе радо и често наводио у својим текстовима, *adiatur et altera*

pars: чути и другу страну; критеријума и узанси своје основне струке у којој, узгред речено, никад није радио, а био је професор југословенских књижевности; постулата политичке коректности; идеолошке и религијске трпељивости; културног и традицијског плурализма; слободе естетског и умјетничког избора и опредјељења; није био искључив, ироничан, препотентан; није никога мрзио, поготово не националне, конфесионалне, културне, језичке и политичке ентитете и колективитете. Напротив, његово вриједносно становиште - а он га није скривао иза неких метафизичких категорија, апстрактних формулација, мондијалистичких фраза, квазиучених мантри, подобних високопарних флоскула и сл., које се може детектовати и дешифровати, како у овим колумнама, тако и бројним другим његовим списима и јавним иступима - садржано је у максималном уважавању суштине, положаја, могућности, потреба и достојанства другог човјека, јесте хуманизам, филантропија чак, несебичност и спремност за недуговано давање себе другима, не тражећи заузврат било шта. Он је, једноставно говорећи, тражио а не ријетко и проналазио „помиловање“ (Д. Максимовић), имао разумијевања за олакшавајуће околности за оне ауторе који и кад су се залагали за интересе својих друштвених група - па били то народи, вјерске заједнице, политичке странке, невладине организације итд., док им је дискурс био коректан, писмен, рационалан, али им није опраштао идеје, погледе, залагања и практичне потезе који су извирали из опскурних размишљања, сужених хоризоната, первертиране свијести и водили ка свађи, ниподаштавању и негирању других, који су били инспирисани и натопљени мржњом, осветом, дерогирањем вриједности и значаја других, а посебно колективитета и појединаца с којима се, на ријечима, хтио градити заједнички живот. Он за свој ентитет, народ, културно-језички и традицијски колективитет није тражио више него што је било којем другом субјекту истог исходишта, смисла и важења био спреман дати и заложити се да га има и очува.

Друге битне особености текстова сакупљених у овом манускрипту, које их издижу знатно изнад просјека и трајно архивирају у сјећање већине њихових читалаца, јесу њихова композиција и стил нарације којима се наш публициста послужио у њима. Наиме, већина Којовићевих колумни је обима око три странице или, старински казано, шлајфне текста, на којима је писац успио да експлицира оно битно што је маркирао код оних са чијим идејама, погледима и приједлозима се спорио,

полемисао и настојао да укаже и докаже гдје и због чега нису у праву. Многе приче које је овај образовани и искусни журналиста испрчао у новинским текстовима почињу, или малим заплетом, или цитатом, односно парафразом мисли неке знамените личности: филозофа, историчара, психолога, политичара, државника, а најчешће књижевника, пјесника и афористичара специјално, као што су Достојевски, Иво Андрић, М. Крлежа, Шекспир, Данило Киш, Ј. В. Гете, али и Луј XIV, Черчил, те навођењем изрека из српске народне књижевности, грчке митологије, библијске (Стари и Нови завјет) књижевности, кинеских мудрости итд., чиме читаоце на једноставан, лак и интригантан начин уводи у своју тему, полако, ненаметљиво наводећи „воду на своју воденицу“. Структура и композиција његових колумни, те стил приповиједања у њима, крајње су једноставни, иако не прости, банални, примјерени могућностима рецепције већине, тзв. просјечних читалаца, а не само оних који о питањима која поставља наш списатељ знају довољно. Није овдје мало чланака који додају до квалитета и имају директну литерарну вриједност, па би се Којовићеве колумне могле дефинисати и као документарна проза. По томе су оне изузетне, много боље од оних које су исписивали бројни новинари, публицисти, писци, стручњаци за поједине области, код нас у РС, али и у БиХ, и шире, на свим српским језичким просторима.

Нема сумње, Којовићева књига сабраних колумни може многим послужити као мустра, инспирација и узор како се пишу и шта јесу колумне; може бити својеврсни приручник о томе по чему су оне специфичне као новинарски жанр и шта их разликује од других журналистичких и списатељских садржаја, дјела и форми. Овим манускриптом, као и свим оним што је прије урадио и публиковао, Вељко Којовић се изнова доказао као врстан приповједач и хроничар догађања у нашем полису и БиХ, тако да би се на основу његових текстова данас могла извршити солидна историографска реконструкција процеса, односа, актера и збивања у непосредној прошлости и повјесници ових простора, у периоду на који се и односе његове колумне. Оне су и данас актуелне и вјеродостојне готово колико и у тренуцима кад су настале, што је најбољи доказ, односно деманти тезе по којој колумне личе на вилиног коњица, тј. живе само један дан. Којовићеви написи ништа нису изгубили на аутентичности, атрактивности и увјерљивости ни двије и више година од свог настанка, а сигуран сам да неће ни за сљедећих пет или више година. То је њихова трећа битна карактеристика и вриједност.

Али, да ово не би испао непотребни панегирик или апологија свега што је Којовић написао, а с чим се, увјерен сам, ни он не би сагласио да је жив, јер и сам је знао да се као редовни писац колумни, што није (била) мала привилегија у нашим условима, прво морао уклопити у задати простор, тј. у три шлајфне текста, које му нису дозвољавале да се креативно „размаше“ и покаже шта све зна и може с ријечима, онда ваља нашег аутора и његово писаније сабрано у овај манускрипт ставити у реалан контекст, у оквир и компарацију са другим, сличним колумнистима, публицистима и литературом коју су они продуковали, бар кад је ријеч о остварењима на српском или српскохрватском језику и Којовићевим савременицима. Којовић је, већ смо то констатовали и тако валоризовали његов рукопис, питак и пријемчив колумниста, проницљин посматрач феномена, данас и овдје, бритак критичар социјалне и политичке патологије, оштроуман и пристојан полемичар, акрибичан аналитичар проблема о којима је писао, али то не значи да од њега није било или да данас нема још већих, успјешнијих или утицајнијих колумниста, дубљих и ширих публициста или, пак, стручнијих аналитичара и аутора о поједином сегменту политике, попут Н. Кецмановића, Ф. Мухића, Б. Тирнанића, И. Мандића. И. Ловреновића, М. Влајчића. М. Вучелића, С. Антонића, Ђ. Вукадиновића - да наведем само неке његове исписнике или млађе колеге по оштром перу, који су писали и колумне.

Имајући овлаш поменуте квалитете и атрактивност Којовићевих колумни припремљених за штампање и живот између истих корица, у посебној књизи дакле, рецензенту овог манускрипта не преостаје ништа друго него да похвали одлуку његовог издавача да га објави. Публицистика у Републици Српској је обогаћена једним вриједним дјелом, а оно само, пак, чуваће сјећање на свог аутора.